

ANNALES HISTORICI PRESOVENSIS

WUPREKSTVO
PRESOVSKÉJ
UNIVERZITY

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 2/2014, roč. 14

Prešovská univerzita v Prešove

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity

17. novembra 15

080 78 Prešov

IČO 17 070 775

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

17 novembra 1

080 78 Prešov

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Ľubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
László Koszta (Szeged)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Koziak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Wacław Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda), Ľubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák (zodpovedný redaktor), Luciána Hoptová, Lucia Šteflová, Štefánia Kováčová

© Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014.

Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

Periodicita vydávania: 2x ročne

Vydanie: december 2014

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11

OBSAH

Štúdie

Adriána Voľanská:

Analýza kamennej štiepanej industrie z polohy Bikoš I, okr. Prešov.....7

Peter Kónya:

Obec Kaluža v „dlhom“ 19. storočí.....17

Annamária Kónyová:

Zdravotná starostlivosť v zemplínskych mestečkách
na konci 19. a začiatkom 20. storočia.....48

Igor Lichtej:

Питання історії угорських русинів у науковому
доробку Франтішка Вітязослава Сасінка.....60

Nadežda Jurčišinová:

Vznik a činnosť Grupy – výtvarného združenia
uhorsko-slovenských maliarov.....73

Materiály

Jozef Kušnír:

Genealogicko-heraldické pramene v zbierkovom
fonde Krajského múzea v Prešove.....87

Viera Žemberová:

Dejiny ožívajú v literatúre ako príbehy národa i jednotlivca.....97

Kronika, Recenzie, Glosy.....107

CONTENS

Articles

Adriána Voľanská:

The Analysis of Knapped Stone Prehistoric Tools Found
in the Area of Bikoš I, dist. Prešov.....7

Peter Kónya:

The Village Kaluža in the “Long” 19th Century.....17

Annamária Kónyová:

Healthcare in the Towns of Zemplín in the Late 19th Century
and in the Early 20th Century.....48

Igor Lichtej:

Questions of history of the Hungarian Ruthenians in the scientific
legacy of Frantisek Vityazoslav Sasiniak.....60

Nadežda Jurčišinová:

The Founding and Activities of Grupa – Artistic Association
of Hungarian and Slovak Painters.....73

Materiály

Jozef Kušnir:

The genealogical and heraldic sources in the collections
of the Regional museum in Prešov.....87

Viera Žemberová:

History Comes Alive in the Literature as the Stories
of the Nation and the Individual.....97

Chronicle, Review, Annotations.....107

ŠTÚDIE
ARTICLES

Analýza kamennej štiepanej industrie z polohy Bikoš I, okr. Prešov

Adriána Volanská

VOĽANSKÁ, Adriána. The Analysis of Knapped Stone Prehistoric Tools Found in the Area of Bikoš I, dist. Prešov. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2014, vol. 14, no. 2, p. 7-16.

This paper focuses on the elaboration of technological procedures of the production of knapped stone tools from Palaeolithic and Neolithic Periods found in the area of Bikoš I in the rural areas of the city Prešov. According to the method of processing, the archeological finds may be classified into the period in which the country was being settled by the hunter-gatherer cultures known as the Gravettian culture. The acquired tools represent 152 pieces of stone artefacts.

Key words: Knapped Stone Prehistoric Tools, Analysis, Bikoš I, Lower Palaeolithic Period, Neolithic Period

Pre Prešovčanov známa a rekreačne využívaná vyvýšenina Bikoš v okrese Prešov aj na území Veľkého Šariša je pre archeológov, a zvlášť pre odborníkov zaoberajúcich sa paleolitom, veľmi dôležitou a vzácnou archeologickou lokalitou. V minulosti boli na tomto mieste objavené kosti pleistocénnej fauny, konkrétne mamuta (Šariš, 1930, 6) a pred vyše dvadsiatimi rokmi M. Vizdal so študentmi vtedajšej Katedry dejín Univerzity Pavla Jozefa Šafárika našiel vyše tisíc artefaktov dokladujúcich prítomnosť neandertálcov aj ľudí moderného typu v severozápadnej časti Prešova. Aj keď je o tomto nálezisku publikovaných už niekoľko príspevkov,¹ cieľom autorky je postupné detailnejšie spracovanie archeologického materiálu, ktorý táto lokalita ponúka, pričom tento príspevok je toho súčasťou.

1 Vymedzenie polohy a prírodné podmienky

Nálezisko Bikoš I (265 – 272 m n. m.) sa nachádza v blízkosti polohy Bikoš II na nezalesnenej časti vrchu Bikoš (387,8 m n. m.) na terase rieky Torusy.² Vyvýšen-

¹ DERFIŇÁK, P. – VIZDAL, Marek – VOĽANSKÁ, A. Súčasný stav poznania paleolitického osídlenia na terasách Šarišskej vrchoviny. In *Annales historici Presovienses*. 2011, roč. 10, č. 1 – 2/2010, s. 11 – 30.; VIZDAL, Marián. Prieskumy v okolí Prešova. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1989*. Nitra : AÚ SAV 1991. s. 105 – 106, 147 – 149.; VIZDAL, Marián. Prieskum výšinných polôh v extraviláne Prešova. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1990*. Nitra : AÚ SAV 1991, s. 102 – 103, 141 – 142.; VOĽANSKÁ, A. Paleolitické stanice v Medzianoch, okr. Prešov. Rádiolarity ako vyhľadávaná surovina pre produkciu kamennej štiepanej industrie. In *Annales historici Presovienses*. 2013, roč. 13, č. 1, s. 91 – 99.

² Detailný geografický a geomorfologický popis lokality je uvedený v príspevkoch: DERFIŇÁK, P. – VIZDAL, Marek – VOĽANSKÁ, A. Súčasný stav poznania paleolitického

iny Bikoša od blízkej Dúbravy oddeľuje tzv. prelomové údolie (Obr. 1). Poloha bola výhodná pre vtedajšie paleolitické spoločenstvá vzhľadom k blízkej dostupnosti vodného zdroja i surovinovej základne.

Na lokalite sa pre štiepanú industriu využíva vo veľkej miere rádiolaritová surovina. Sedimentárna hornina sa nachádza v koryte rieky, ktorá ju prenáša z bradlového pásma³ a paleolitickými zberačmi a lovcami bola prinesená na lokalitu.

Obr. 1. Prelomové údolie Torysy medzi Bikošom a Dúbravou pohľadom z juhovýchodu. Čierny bod predstavuje polohu Bikoš I. Zdroj: Google Earth.

2 Technologická analýza

Tak ako nálezy z polohy Bikoš II, aj kamenné artefakty z náleziska Bikoš I boli nájdené v októbri r. 1989 a priebežne v rokoch 1990 a 1992. V súčasnosti je industria uložená v depozitári Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. L. Bánesz ich spracoval a priradil im prírastkové čísla v AÚ SAV (88/90, 1 – 112; 4/92, 1 – 36).

---

osídlenia na terasách Šarišskej vrchoviny. In *Annales historici Presovienses*. 2011, roč. 10, č. 1 – 2/2010, s. 11 – 30.; VOĽANSKÁ, A. Gravettienске osídlenie polohy Bikoš II v Prešove. [Cit. 2014-15-8] Dostupné na internete: http://www.publib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak6/subor/3_Volanska.pdf

³ KAMINSKÁ, E. Význam surovinovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti. In *Slovenská archeológia*. 1991, roč. XXXIX-1, s. 29.

Bikoš I mladý paleolit	Rádiolarit	Ro-hovec	Pazúrik	Obsidián	Patinovaný obsidián	Patino-vaný silicit	Spolu	%
jadrá	7	1	-	-	-	-	8	7,33
retušované nástroje	28	-	-	1	1	1	31	28,45
čepela a ich fragmenty	32	-	1	2	3	1	39	35,78
úštepky	31	-	-	-	-	-	31	28,44
spolu	98	1	1	3	4	2	109	
%	89,90	0,91	0,91	2,75	3,70	1,83		100

Tab. I. Početné a percentuálne zastúpenie surovín v jednotlivých skupinách štiepanej kamennej industrie.

Bikoš I neolit	Rádiolarit	Pazúrik	Limnosilicit	Obsidián patinovaný	Silicit	Spolu	%
jadrá	-	1	1	-	-	2	4,65
retušované nástroje	6	2	-	-	3	11	25,58
čepela a ich fragmenty	15	-	-	1	-	16	37,20
úštepky	11	1	-	-	2	14	32,57
spolu	32	4	1	1	5	43	
%	74,41	9,30	2,33	2,33	11,63		100

Tab. II. Početné a percentuálne zastúpenie surovín v jednotlivých skupinách štiepanej kamennej industrie.

Súbor predstavuje 152 kusov štiepanej kamennej industrie, pričom nálezy dokumentujú znaky po osídlení gravettenskej mladopaleolitickej kultúry (109 kusov), ale aj neolitického roľníckeho spoločenstva (43 kusov). Na polohe sa však nenašiel žiaden črepový materiál. Analýza materiálu sa sústredila na typologické triedenie nástrojov, na surovinový rozbor, ktorý sa konal predovšetkým makroskopicky a na technologický prvok výroby artefaktov.

Mladopaleolitické jadrá na lokalite vykazujú znaky pokročilej ťažby suroviny, pričom prevláda čepel'ovo-úštepová technika opracovania. Zároveň všetky sú viacpodstavové a predstavujú nepravidelné formy vyhotovenia. Dve neolitické jadrá vynikajú vo výbere suroviny. Kým pazúrikový nukleus je dôsledkom transportu z Malopoľska, limnosilicit je prinesený zo Slanských vrchov.

Čepela majú zvyčajne hladkú pätku (5 ks), ojedinele facetovanú (3 ks). V jednom prípade je zaznamenaná klinová pätká (1 ks). Na väčšine artefaktoch nebolo

možné túto časť rozpoznať, resp. sa vôbec nevyskytovala kvôli zlomeným častiam (30 ks). V neolitickej kolekcii boli na 3 ks hladké pätky, na 2 ks facetované, na 1 ks sa vyskytla klinová pätká a na ostatných artefaktoch nebolo taktiež možné zistiť charakter tejto časti. Bulby boli v oboch skupinách pomerne dostatočne viditeľné (17 ks v mladopaleolitickom súbore a 6 ks v neolitickej kolekcii). Pokrytie kôrou bolo takmer v oboch prípadoch nulové. Len na dvoch paleolitických čepeliach bola kôra na dorzálnej strane do 25 % pokrytia. Negatívy na dorzálnej strane čepelí boli predovšetkým rovnobežné (5 ks). Na jednom artefakte bola kôra. Na ostatných mladopaleolitických čepeliach (10 ks) nebolo možné smery negatívov jednoznačne určiť. Čepele z mladšej doby kamennej majú taktiež väčšinou jednosmerný charakter (7 ks). Zvyšné mali nevýrazné, resp. rôznorodé odbitia.

Úštepy predstavujú u mladopaleolitických artefaktov 28,44 % z celkového počtu industrie zo staršej doby kamennej. Vyskytujú sa s hladkou pätkou (11 ks), klinovou pätkou (2 ks), pätkou, ktorá je vlastne ešte pokrytá kôrou (3 ks) a s facetovanou pätkou (1 ks). Zvyšné úštepy (14 ks) nebolo možné určiť. V neolitickej industrii sa vyskytli 4 hladké pätky, 2 klinové pätky a 1 facetovaná. Taktiež v ostatných kusoch (7 ks) boli pätky neurčiteľné. Viditeľnosť bulbov bola u mladopaleolitických úštepových artefaktov veľmi dobrá (24 z 31 ks). Na neolitických úštepoch je bulbus viditeľný na 8 ks artefaktov, na zvyšných 6 ks sa nedal identifikovať. Čo sa týka negatívov na dorzálnych stranách úštepov, tak 3 ks sú z druhej strany jadra, 1 ks má na povrchu kôru a 2 ks majú jednosmerné negatívy. Na jednom exemplári sa vyskytlo protismerné ťaženie. Zvyšné kusy predstavujú neurčiteľné negatívy (24 ks). Na neolitických nálezoch sú v troch prípadoch rovnobežné negatívy na dorzálnej strane úštepov a v dvoch je výskyt z druhej strany jadra. Pokrytie kôrou v paleolitickej kolekcii je v troch prípadoch, v neolitickej sa vyskytuje na dvoch exemplároch.

3 Typologická analýza

Nástroje v paleolitickej industrii boli bohaté na čepelovité škrabadlá, na retušované úštepy i vruby (Tab. V. – VII.). Neolitickú industriu môžeme, čo sa týka škrabadiel, charakterizovať obdobne, avšak s tým rozdielom, že v kolekcii sa vyskytuje viacero nástrojov s pracovnou retušou (Tab. VIII.). Rozdiel medzi mladopaleolitickou a industriou z mladšej doby kamennej je v technologickom prevedení, kedy na neolitických nástrojoch sú nápadné, jemnejšie odbitia a precíznejšie opracovanie hrán.

Nástroje mladý paleolit	Počet	%
čepeľové škrabadlá	4	12,90
kýľovité škrabadlá	5	16,14
nechtovité škrabadlá	2	6,45
škrabadlá	4	12,90
driapadlá	2	6,45
vrub	1	3,23
vrták	2	6,45
kombinované nástroje	2	6,45
retušovaný úštep	8	25,80
pracovná retuš	1	3,23
Spolu	31	100

Tab. III. Početné a percentuálne zastúpenie nástrojov.

Nástroje neolit	Počet	%
čepeľové škrabadlá	1	9,09
škrabadlá	4	36,36
vrub	1	9,09
pracovná retuš	5	45,46
Spolu	11	100

Tab. IV. Početné a percentuálne zastúpenie nástrojov.

Z tabuliek vyplýva, že na polohe Bikoš I sú prevládajúcim typom škrabadlové nástroje. Retuš zvyčajne prevládala na termináli alebo na jednej z bočných hrán. Na niektorých úštepoch sa vyskytla parciálna retuš. Zaujímavým sa javí jedno driapadlo z čierneho rádiolaritu, ktorý vykazuje archaické prvky, keďže hrany sú veľmi zvetrané, ale zároveň nesie stopy sekundárnej úpravy. Podobným prípadom je aj patinovaný obsidiánový nástroj s pravostrannou sekundárnou vrubovitou retušou (Tab. VI: 4). Dva kombinované paleolitické nástroje možno charakterizovať ako nástroje škrabadlo – hoblík a škrabadlo – vrták (Tab. VII: 3). Neolitické nástroje majú predovšetkým perličkovú retuš. Škrabadlá bývajú kvalitne opracované v súlade s funkčným zameraním.⁴

⁴ Nástroj nakreslený v Tab. VIII: 3 je síce zaradený medzi škrabadlá, pripúšťame však možnosť jeho využívania ako kresacieho kameňa, používaného často v novoveku do strelných zbraní.

4 Surovinová analýza

Na základe tabuliek I. a II. môžeme povedať, že na lokalite sa nachádza zaujímavé spektrum surovinového zloženia artefaktov. Napriek dostatku lokálnych hornín (rádiolarit, rohovec, príp. limnosilicít), spoločenstvá využívali aj extralokálne suroviny (pazúrik z Malopoľska, obsidián zo Zemplínskych vrchov). Žiaľ, nie všetky artefakty bolo možné jednoznačne určiť. Sú to pravdepodobne donesené suroviny z nadkarpatských oblastí Poľska, avšak pre lepšiu objektivitu sa zaradili do skupiny silicity, resp. patinované silicity.

5 Zhodnotenie štiepanej kamennej industrie

Paleolitické a neolitické artefakty z Bikoša I, okr. Prešov patria k nálezom, ktoré významným spôsobom ovplyvnili poznanie predovšetkým staršej doby kamennej na území Šariša. Spolu s ďalšími stanicami tvoria celok, ktorý je potrebné, čo najdetailnejšie spracovať, aby sme rozšírili poznatky aj o najstaršom osídlení tohto regiónu. Nálezy zo staršej doby kamennej môžeme zaradiť do kultúry gravettien, najmä pre výskyt čepeľových škrabadiel. Poloha je taktiež situovaná na terase rieky Torysy, čo bolo v tomto období charakteristické. Uvedená kamenná industria je určená v súlade so zaradením L. Bánesza. Niektoré artefakty sme analyzovali detailnejšie a aj keď vykazovali rozporuplné znaky, nechali sme ich v pôvodnom zaradení. K nálezom, ktoré vykazovali neolitické opracovanie by bolo najvhodnejšie nájsť ešte aj črepový materiál, ktorý by podporil túto tézu a bližšie by určil danú kultúru. Od 2. polovice 90. rokov však táto lokalita nebola poľnohospodársky využívaná, a teda nevhodná na archeologické prieskumy. Snáď sa to v blízkej budúcnosti zmení a čoskoro sa nájdu ďalšie zaujímavé a dôležité archeologické nálezy. Veríme, že dolné terasy Bikoša sa nestanú miestom výstavby rodinných domov. Takáto aktivita viedla na priľahlej polohe Kráľová hora k zničeniu viacerých paleolitických staníc.

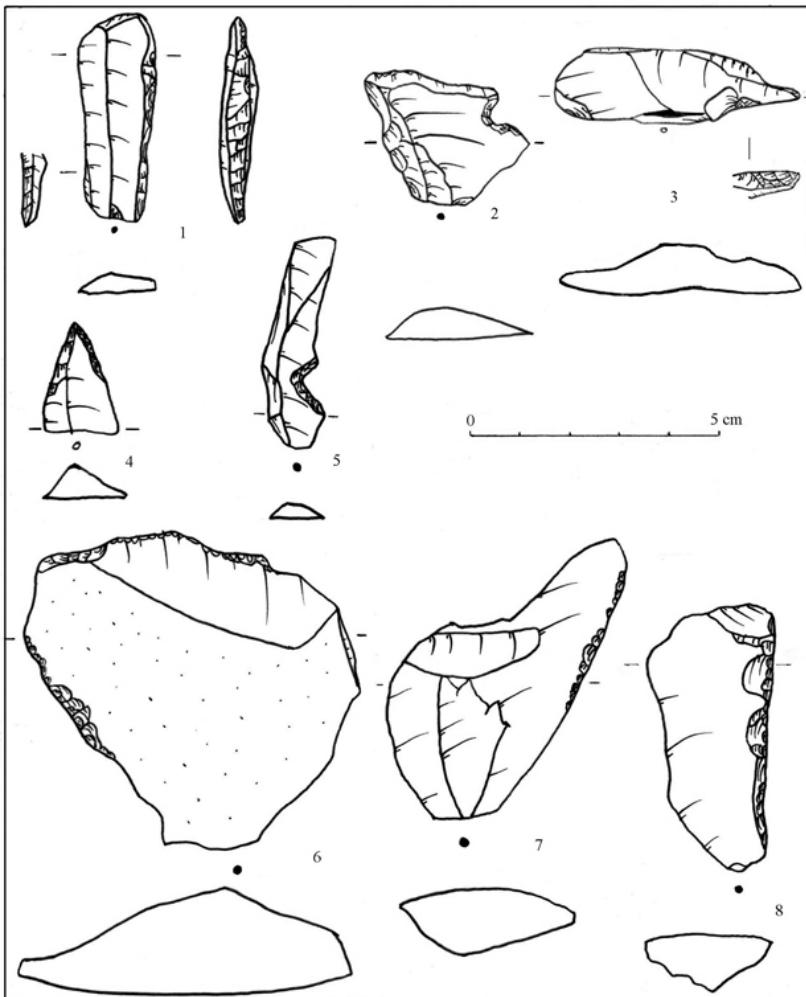
Literatúra:

- DERFIŇÁK, P. – VIZDAL, Marek – VOĽANSKÁ, A. Súčasný stav poznania paleolitického osídlenia na terasách Šarišskej vrchoviny. In *Annales historici Presovienses*, 2011, roč. 10, č. 1 – 2/2010, s. 11 – 30. KAMINSKÁ, E. Význam surovinovej základne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východokarpatskej oblasti. In *Slovenská archeológia*. 1991, roč. XXXIX-1, s. 7 – 53.
- VIZDAL, Marián. Prieskumy v okolí Prešova. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku 1989*. Nitra : AÚ SAV, 1991. s. 105 – 106, 147 – 149.
- VIZDAL, Marián. Prieskum výšinných polôh v extraviláne Prešova. In *Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1990*. Nitra : AÚ SAV, 1991. s. 102 – 103, 141 – 142.

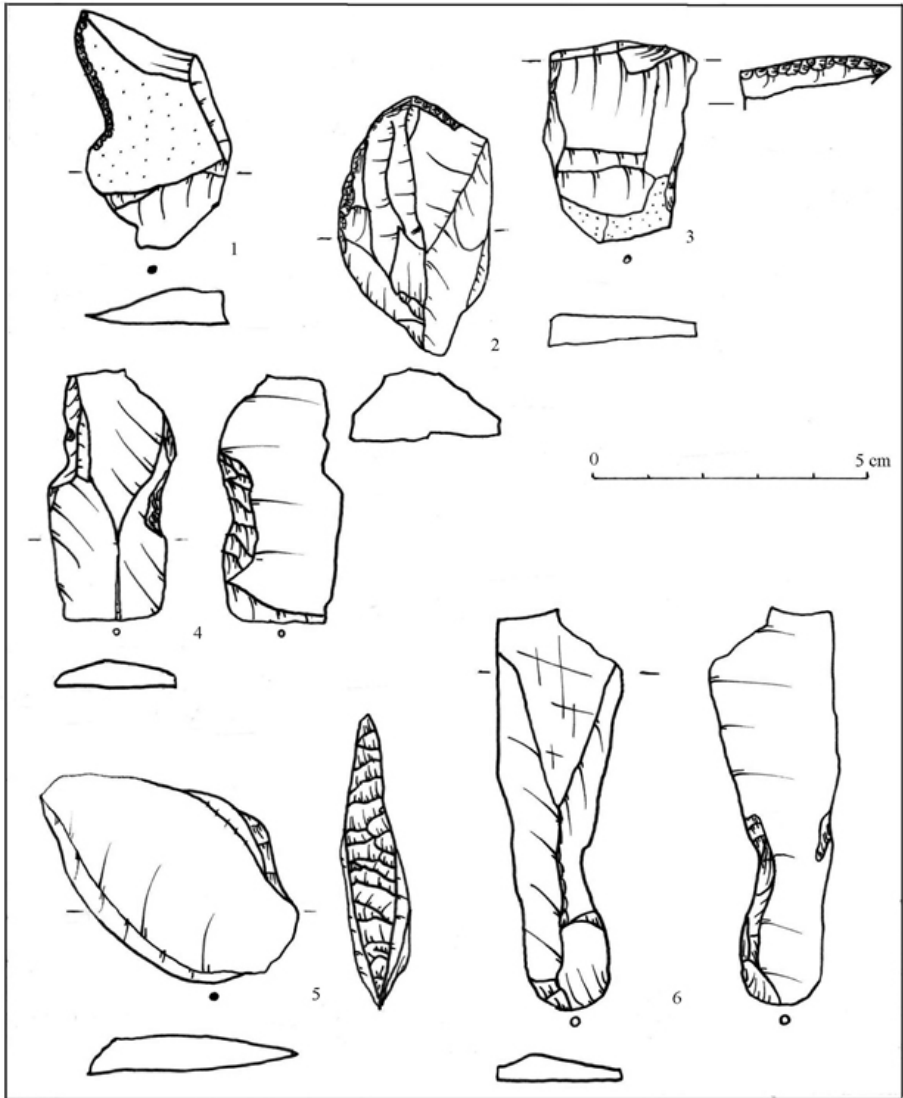
VOLANSKÁ, A. Gravettienske osídlenie polohy Bikoš II v Prešove. [Cit. 2014-15-08.] Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak6/subor/3_Volanska.pdf> Mamutové pozostatky v Šariši. In *Šariš*. Roč. I, č. 31, s. 6.

VOLANSKÁ, A. Paleolitické stanice v Medzanoch, okr. Prešov. Rádiolarity ako vyhľadávaná surovina pre produkciu kamennej štiepanej industrie. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2013, roč. 13, č. 1, s. 91 – 99.

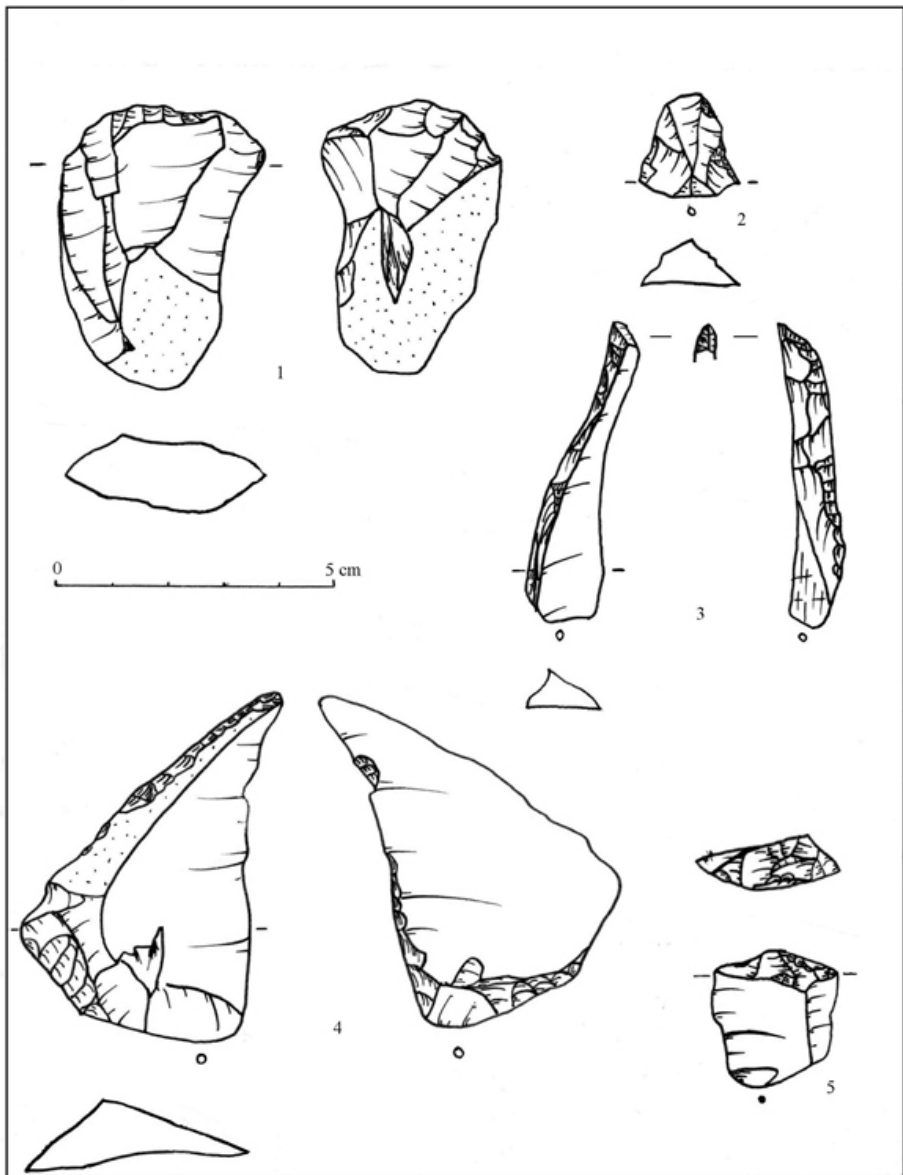
Obrazová príloha

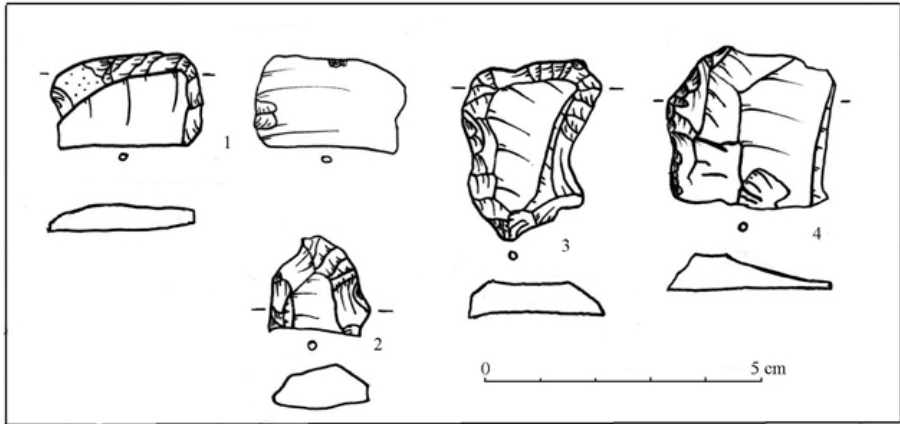
Tab. V. Výber mladopaleolitickej industrie.

Tab. VI. Výber mladopaleolitickej industrie.

Tab. VII. Výber mladopaleolitickej industrie.

Tab. VIII. Výber neolitickej industrie.

Obec Kaluža v „dlhom“ 19. storočí

Peter Kónya

KÓNYA, Peter. The Village Kaluža in the “Long” 19th Century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2014, vol. 14, no. 2, p. 17-47.

The paper deals with the history of the village Kaluža situated in Eastern Slovakia in the so called long 19th century, i.e. from 1780 to 1918. It tracks the development of settlement, economic and religious issues from the inhabitants' point of view as well as from the point of view of the village owners. Besides the statistical overview the author uses preserved archival materials to present daily life of the local farmers and the changes which the village was undergoing throughout various complex periods of its historical development.

Key words: 19th Century, Kaluža, Zemplín, history

I. Na prahu modernej doby (1780 – 1848)

Začiatok obdobia novoveku sa v dejinách väčšej časti strednej Európy spája s panovaním cisára Jozefa II. Vláda tohto panovníka, napriek jej pomerne krátke-
mu trvaniu (1780 – 1790), bola významným medznikom v dejinách celej obrovskej
habsburskej monarchie. Jozefov osvietenský absolutizmus a jeho reformy výraz-
ne poznamenali a zmenili hospodársky, spoločenský, politický i duchovný život
všetkých jeho krajín, priniesli zánik mnohých stredovekých prežitkov a priblížili
monarchiu moderným západoeurópskym štátom.

Neboli to však len hospodárske, správne, politické či školské reformy, ktoré me-
nili život v stredo európskej monarchii. Pod vplyvom osvietenstva a neskôr Veľkej
francúzskej revolúcie, prenikali aj do našich krajín nové progresívne myšlienkové
prúdy, liberálne a národnoemancipačné hnutia. Zostrený politický absolutizmus
Františka I., ktorý v prvých desaťročiach 19. storočia vystriedal osvietenský abso-
lutizmus, ich už nedokázal potlačiť. Keďže ani policajný režim nemohol odstrániť
prekážky ďalšieho pokroku spoločnosti, vývin tak smeroval ku krvavým sociál-
nym konfliktom v prvej polovici 19. storočia a napokon vyústil do revolúcie rokov
1848/49, ktorá zasiahla celú krajinu a zmenila jej ďalšie smerovanie.

V posledných desaťročiach 18. ani v prvej polovici nasledujúceho storočia ne-
došlo k žiadnym významnejším zmenám vo **vlastníckych pomeroch obce**. Kalu-
žu, resp. jej poddanské usadlosti, lesy a vinohrady mali naďalej v rukách viacerí
zemepáni, z ktorých najvýznamnejšími boli grófi Sztárayovci. Podľa údajov zo
začiatku 19. storočia, z r. 1815 mala Kaluža štyroch zemepánov: grófa Alberta
Sztárayho, Štefana Gábryho, grófa Emanuela Waldsteina a Jozefa Dravecckého.
Zo všetkých 58 poddanských usadlostí (sedliackych, želiarskych a nových) vlastnil

gróf Albert Sztáray 30, Štefan Gábry 21, gróf Emanuel Waldstein 5 a Jozef Draveccky 2.¹

Tento stav sa ani v priebehu prvej polovice 19. storočia príliš nezmenil. V roku 1847 mali poddanské usadlosti a nehnuteľnosti v Kaluži v rukách siedmi vlastníci: gróf Albert Sztáray, Jozef Draveccky, Štefan Gábry, gróf Jozef Waldstein, Gabriel Valkovszky, kločovský gréckokatolícky farár a manželka Pavla Szentlélekyho. Z nich boli majiteľmi poddanských, resp. sedliackych usadlostí iba traja. Gróf Albert Sztáray mal 13, Jozef Draveccky 1 a Štefan Gábry 5 celých sedliackych usadlostí.²

Hlavným alebo skôr jediným zamestnaním obyvateľov Kaluže ostávalo aj na konci 18. a v prvej polovici 19. storočia poľnohospodárstvo. Začiatkom tohto obdobia, r. 1781, bolo v obci 17 sedliackych (z toho po jednej sedliackeho syna, dcéry a brata) usadlostí a jedna želiarska. Miestni sedliaci mali v držbe polia s celkovou výmerou 60 jutár a užívali lúky s plochou 30 koscov. Okrem ornej pôdy a lúk mali poddaní v chotári vinice s rozlohou 27 kopáčov a kapustné polia na výmere 13 stoviek kapustných hláv.³ Pritom polia aj lúky patrili do druhej a vinohrady do tretej triedy. Zrejme v intraviláne obce sa nachádzalo 11 ovocných záhrad. Z domácich zvierat na všetkých poddanských hospodárstvach chovali 14 volov, 12 kráv, 12 teliat, 2 kone a 7 sviň. Okrem užívania pôdy mali poddaní tzv. spoločné úžitky, ktoré pozostávali z práva pasenia dobytku, povozníctva a manuálnych prác za úplatu, a tiež ťažby, resp. zberu stavebného a vykurovacieho dreva.⁴

Presnejšie údaje o výmere poľnohospodárskej pôdy, lúk a domácich zvieratách pochádzajú z mladších daňových súpisov. V roku 1791 existovalo v obci už len 15 sedliackych, avšak 5 želiarskych a jedna podželiarska usadlosť. Pätnásť miestni sedliaci hospodárili už iba na výmere 30 jutár a užívali lúky s plochou 30 koscov, pričom všetky polia patrili do tretej triedy a polovica lúk bola zaradená do druhej a polovica do tretej triedy. Takisto užívali miestni poddaní vinohrady tretej triedy s celkovou výmerou 36 kopáčov, slivkové sady s rozlohou 7 a ½ prešporských meríc a kapustné polia na ploche 7 a ½ stovky kapustných hláv. Záhrady neuvádzal súpis žiadne. Na všetkých hospodárstvach v dedine spolu mali 22 volov, 10 kráv, 8 jalovic, 2 býky, 10 teliat, 2 kone a 18 sviň.⁵

Kalužskí poddaní na konci 18. storočia pestovali na svojich hospodárstvach predovšetkým ovos a kukuricu, v menšom množstve raž a jačmeň, najmenej potom pšenicu. Okrem urbárskej pôdy mali v chotári dostatok pasienkov a lesy, ktoré mohli využívať pre svoje potreby. Veľký význam mali rozsiahle vinice v chotári

¹ ŠA Prešov, SM 1600: Súpis usadlostí v Kaluži z r. 1815.

² Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/10, 1914: Súpis šľachtických statkov z r. 1847.

³ Plošná jednotka, označujúca rozlohu, na ktorej sa urodilo sto kapustných hláv.

⁴ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/5, 1792: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1781.

⁵ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/6, 1924: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1792.

obce. Svoje poľnohospodárske produkty predávali obyvatelia na trhoch v Užhorode a Michalovciach.⁶

Na začiatku nového storočia, r. 1802, hospodárilo v Kaluži 18 sedliackych (po jednej patrilo sedliackemu synovi a dcére a dve sedliackym bratom) a 4 želiarske domácnosti. Celkovo obrábali v chotári urbársku pôdu s výmerou 48 jutár, z ktorých 32 patrilo do tretej a 16 jutár do štvrtej triedy. Takisto užívali lúky s plochou 32 koscov, z čoho 16 bolo zaradených do druhej a 16 do tretej triedy. Z neurbárskej pôdy obrábali vinohrady s rozlohou 37 kopáčov. Na svojich hospodárstvach chovali sedliaci i želiari rôzny počet veľkého a malého dobytku. Celkovo mali v obci 16 volov, 10 kráv, 5 jalovic, 12 býkov, 10 teliat, 22 sviň a 2 včelie úle. Doplnkom poľnohospodárstva alebo vedľajším zárobkom miestnych poddaných boli naďalej už spomínané spoločné úžitky: pasenie dobytku a povozníctvo pre 16 domácností, pomocné poľnohospodárske práce a zber vykurovacieho dreva pre 22 a ťažba stavebného dreva pre 18 obyvateľov.⁷

V priebehu prvých dvoch desaťročí 19. storočia došlo k ďalším zmenám v hospodárskom vývine v obci. V roku 1820 obývalo dedinu 21 sedliackych usadlostí (z ktorých 5 patrilo sedliackym bratom) a 6 želiarskych usadlostí. Celá obec hospodárila na ploche 54 a 3/8 jutár ornej pôdy, z ktorých 2 a 3/8 jutra patrili do prvej, 24 do druhej a 28 jutár so tretej triedy. V chotári mali takisto 28 koscov lúk, z nich 14 koscov bolo zaradených do druhej a 14 do tretej triedy. Kalužské vinice užívané poddanými zaberali 30 kopáčov. Z dobytku chovali na kalužských hospodárstvach 28 volov, 20 kráv, 20 teliat a 16 sviň a mali jeden včelí úl. Z tzv. spoločných úžitkov využívali miestni poddaní pasienky pre svoj veľký i malý dobytok, 24 obyvateľov sa zaoberalo povozníctvom, 25 poddaných vykonávalo pomocné sezónne práce, drevo na kúrenie zbieralo v lesoch 25 a stavebné drevo 20 domácností.⁸

Podstatne podrobnejšie a zároveň odlišné údaje o poľnohospodárstve v obci obsahuje o niekoľko rokov mladší celokrajinský, tzv. regnikolárny súpis z r. 1828. Tento uvádza v Kaluži devätnásť sedliakov, popri desiatich želiaroch, jednom podželiarovi a štyroch obyvateľoch bez zaradenia do niektorej z kategórií. Celkovo všetci hospodárili na poliach s výmerou 76 prešporských meríc a užívali lúky s plochou 25 a 1/3 koscov. Všetky sedliacke hospodárstva mali pritom v držbe rovnaké výmery ornej pôdy aj lúk. Každá sedliacka usadlosť obrábala polia osievané 4 prešporskými mericami obilia a užívala lúky s plochou 1 a 1/3 koscov. Vinohrady užívali poddaní s celkovou rozlohou 15 kopáčov, resp. 3 a 3/4 prešporskej merice, pričom vinicami disponovalo iba dvanásť domácností. Z nich deväť malo výmeru jedného kopáča (1/4 prešporskej merice) a päť domácností plochu dvoch kopáčov (1/2 prešporskej merice). Súpis obsahuje podstatne nižšie stavy dobytku, ako

⁶ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/6, 2400: Geografický popis Sobraneckého okresu z r. 1798.

⁷ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/7, 325: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1802.

⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/7, 1972: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1820.

v dicálnych súpisoch z nedávneho obdobia. Celkovo mali miestni sedliaci a ďalší poddanskí obyvatelia na svojich hospodárstvach 14 volov, 11 kráv, 1 jalovicu, 1 býka a 8 sviň.⁹

Chotár obce sa rozprestieral na rovinatom teréne, pričom časť bola úrodná, časť znehodnocovali močiare. Vodné a zamokrené plochy v susedstve Blat v niektorých rokoch zaplavovali polia a lúky, pričom znehodnocovali dedinčanom úrodu a seno. Orná pôda v chotári bola zaradená podľa kvality do 1., 2. a 3. triedy. Svoje polia hnojili sedliaci každé dva roky. Orali ich spravidla so štyrmi kusmi dobytky, počas jesennej orby s troma a počas jarnej orby s jednou pracovnou silou. Pestovali raž, jačmeň a ovos. Úrodnosť bola pomerne nízka, z raže dvojnásobok, z jačmeňa a ovsa iba rovnaká časť ako zo zasiatého obilia. Na celkovej ploche 76 prešpor-ských meríc chotára tak pri priemernej úrodnosti 1 a 1/3 zo zasiatého zrna zožali približne 101 a 1/3 merice obilia, z toho 31 a 1/3 merice raže, 30 meríc jačmeňa a 40 meríc ovsa. Priemerná produkcia vinohradov predstavovala asi jeden sud z viníc s plochou 1 kopáča. Svoje poľnohospodárske produkty, domáce zvieratá a prípadné ďalšie domáce výrobky chodili poddaní predávať na trhy do Užhorodu a do Michaloviec v susednej Zemplínskej stolici.¹⁰

Z uvedených údajov je zrejmé, že od konca 18. storočia na jednej strane mierne stúpala počet sedliackych hospodárstiev v obci, na druhej strane sa permanentne menila výmera urbárskej pôdy, ktorú obrábali. Celková rozloha polí síce prechodne klesla, do konca dvadsiatych rokov však mierne stúpala. Zmenšila sa zároveň rozloha polí v chotári, pričom došlo aj k zníženiu ich kvality. Kým stavy domácich zvierat ostávali do druhého desaťročia 19. storočia pomerne stabilné, regnikolárny súpis z r. 1828 poukazuje na prudký pokles počtu všetkých druhov dobytky. Zaujímavé je, že na hospodárstvach v obci po celé obdobie nedržali žiadne kone.

Ďalšie údaje o hospodárskych pomeroch v Kaluži v prvej polovici 19. storočia obsahujú písomnosti panstva. Na rozdiel od úradných daňových súpisov totiž evidujú aj nezdaňované obyvateľstvo a, samozrejme ďalšie skutočnosti, zaujímavé pre zemeplána.

Podľa týchto údajov disponovali všetci kalužskí sedliaci rovnakou výmerou, a to polovičnou sedliackou usadlosťou. Na rozdiel od daňových súpisov, evidujú tieto písomnosti začiatkom dvadsiatych rokov 11 želiarov. Podobne ako v desiatkach ďalších obcí, aj v Kaluži vznikol v prvej polovici 19. storočia panský majer. Toto zemepanské hospodárstvo nebolo veľké, zaberalo zrejme plochu niekoľkých opustených či ináč scelených sedliackych usadlostí. Patrili k nemu polia s rozlohou 30 jutár a dvakrát kositeľné lúky s výmerou 10 koscov. Na majeri pestovalo panstvo výlučne ovos, pričom pôdu obrábali najmä miestni želiari.¹¹

Okrem majera mali zemepláni, v tomto období gróf Sztáray, v obci aj ďalšie hospodárske objekty. Takými boli predovšetkým pálenica a krčma, tvoriace zrejme jeden celok. Pálenica bola drevenou budovou so slamenou strechou a dvoma

⁹ MOL Budapest, B-198, B 198 Ung megye, 596: Regnikolárny súpis Kaluže, r. 1828.

¹⁰ Tamže.

¹¹ ŠA Prešov, SM 6634: Súpis sztárayovských majetkov z r. 1821.

miestnosťami. V jej susedstve stála stajňa pre 12 volov, takisto z dreva a slamenou strechou. Krčma bola rovnako postavená z dreva a pokrytá slamenou strechou, s predsieňou, jednou miestnosťou a komorou. Krčmu dávalo panstvo do prenájmu židovskému nájomcovi.¹²

Veľký význam pre panstvo, podstatne väčší, než spomínaný majer, mali lesy a vinohrady v chotári Kaluže. Miestne lesy sa rozprestierali na ploche 1 100 jutár a zemepánom prinášali vysoké sumy za predaj stavebného a vykurovacieho dreva, ako aj za pasenie sviň.¹³

Panské vinohrady v chotári Klauže zaberali plochu 280 kopáčov a ročne sa v nich vyprodukovalo 150 sudov vína. Súčasťou vínneho hospodárstva bola aj budova vinárstva s domom vincúra, postavená z dreva so slamenou strechou.¹⁴ Ďalšia časť viníc bola v rukách poddaných. Ich počet bol však oveľa vyšší a plocha vinohradov podstatne rozsiahlejšia, než udávali uvádzané úradné daňové súpisy. Podľa súpisu vínneho deviatku z r. 1823 malo kalužské vinice v držbe 65 osôb, okrem klokočovského gréckokatolíckeho kňaza, poddaných. Spolu z nich dorobili za rok 1 0921 holb vína (asi 100 hl), z ktorých panstvu odvádzali dežmu v objeme 1 213 a 4/9 holby.¹⁵ Kalužské vína boli považované za kvalitné, v porovnaní s oveľa slávnejšími tokajskými však boli hodnotené oveľa nižšie. Produkcia sa zameriavala najmä na konzumné stolové vína, určené na konzum v rámci Michalovského a susedných panstiev a iba malú časť z nej predstavovali kvalitné sladké samotkové vína (mázslás).¹⁶

Celkovo prinášala v prvej polovici dvadsiatych rokov Kaluža panstvu ročne príjmy v sume 8 846 zlatých a 35 grajciarov. Z nich sedliacke hospodárstva a s nimi súvisiace poddanské povinnosti prinášali 501 zlatých a 31 grajciarov, želiarske hospodárstva a ich povinnosti 44 zlatých, panský majer 200 zlatých, panské regály (pálenica a krčma) 225 zlatých, lesy 5 200 zlatých, poplatky za pasenie sviň v lese 176 zlatých a vinohrady s vinárstvom 2 500 zlatých.¹⁷

Ani v období od konca 18. do polovice 19. storočia nedošlo v **spoločenských pomeroch** v obci k žiadnym významnejším zmenám. Všetko obyvateľstvo obce naďalej predstavovali podaní. Zmeny sa týkali predovšetkým pomeru medzi jednotlivými kategóriami poddaných v dedine. Na začiatku 80-tych rokov 18. storočia (r. 1781) žilo v Kaluži 14 domácností sedliakov, 1 sedliackeho syna, 1 sedliackej dcéry, 1 sedliackeho brata a 1 želiarska.¹⁸ Z 21 poddanských domácností r. 1792 patrilo sedliakom 13, sedliackym synom 1, sedliackym bratom tiež 1, želiarom

---

¹² Tamže.

¹³ Tamže.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ ŠA Prešov, SM 1303: Výkaz vín v michalovskom hostinci z r. 1798.

¹⁶ ŠA Prešov, SM 1744: Výkaz vínneho deviatku z r. 1823.

¹⁷ ŠA Prešov, SM 6634: Súpis sztárayovských majetkov z r. 1821.

¹⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/5, 1792: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1781.

5 a podželiarom 1.¹⁹ V roku 1802 bolo z 22 poddanských domácností v obci 14 sedliackych, 1 sedliackeho syna, 1 sedliackej dcéry, 2 sedliackych bratov a 4 podželiarske.²⁰ K r. 1820 ostávalo v obci naďalej 14 sedliackych domácností, popri 5 domácnostiach sedliackych bratov a 6 želiarskych.²¹

Podľa regnikolárneho súpisu z r. 1828 existovalo na sklonku dvadsiatych rokov v Kaluži 34 poddanských domácností. Z nich 19 patrilo sedliakom, 10 želiarom a 1 podželiarom. Ďalšie 4 domácnosti mali v rukách poddaní bez označenia príslušnosti ku jednej z kategórií.²² Mohlo ísť najskôr o slobodníkov, poddaných, ktorí získali slobodu a boli oslobodení od povinností voči vrchnosti. Hospodárili azda na pôde na kľčoviskách alebo sa zaoberali vinohradníctvom. Ďalších 12 domácností patrilo sedliackym bratom a jedna sedliackemu synovi.²³

Podstatne odlišné údaje o počte a príslušnosti poddanských rodín v dedine obsahujú panské písomnosti z prvej polovice 19. storočia. Podľa súpisu poddanských usadlostí z roku 1815 žilo v Kaluži 58 domácností poddaných. Z nich 16 predstavovali polovičné sedliacke usadlosti, 4 urbárske želiarske domácnosti, 11 predstavovali domácnosti želiarov, ktorí si vystavali domy na urbárskej pôde v chotári a ďalších 11 domácností želiarov s domami na kľčoviskách mimo urbárskeho extravilánu. Okrem nich existovalo v obci ešte 16 poddanských domácností, bývajúcich spolu s inými na polovičných sedliackych usadlostiach.²⁴

Z uvedených údajov je jasný predovšetkým stabilný počet sedliakov, výraznejšie stúpajúci až v dvadsiatych rokoch. Ďalšie kategórie poddaných boli už podstatne nestálejšie a niektoré zo súpisov ich akiste ani neevidovali, zvlášť želiarov, bývajúcich v extraviláne. Celkový vysoký počet želiarov, ktorí na začiatku 19. storočia v počte 26 prevyšovali sedliakov, si zrejme vyžiadali potreby panského hospodárstva. Pravdepodobne boli zamestnaní na majeri alebo v panských viničiach. Jediným podželiarom v Kaluži, uvádzaným ostatne iba r. 1828, bol židovský nájomca panskej pálenice a krčmy.

Na základe písomnej agendy panstva i niektorých úradných súpisov sa možno domnievať, že okrem sedliackych, želiarskych a podželiarskych domácností existovali v prvej polovici 19. storočia v obci aj slobodníci, resp. oslobodení či prepustení poddaní. Takýmto bol napr. Ján Kost'uv, poddaný Pavla Berczika, ktorý r. 1783 jeho a všetkých jeho potomkov oslobodil od akýchkoľvek poddanských povinností a vyhlásil ho za slobodného človeka.²⁵

¹⁹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/6, 1924: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1792.

²⁰ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/7, 325: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1802.

²¹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/7, 1972: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1820.

²² MOL Budapest, B-198, B 198 Ung megye, 596: Regnikolárny súpis Kaluže, r. 1828.

²³ Tamže.

²⁴ ŠA Prešov, SM 1600: Súpis usadlostí v Kaluži z r. 1815.

²⁵ ŠA Prešov, SM 1744: List o oslobodení poddaného z r. 1783.

Postavenie poddanského obyvateľstva sa až do polovice 19. storočia nezmenilo a naďalej si muselo plniť povinnosti tak voči zemepánom, ako aj štátu. Poddanské povinnosti sa v tomto období príliš nezmenili a spravidla neprekročili rámec stanovený v predchádzajúcom storočí Tereziánskym urbárom. V dvadsiatych rokoch boli všetci poddaní s celou usadlosťou povinní odpracovať na panskom hospodárstve 52 dní s dvojjáprahom a odovzdať panstvu dva kapúny, desať vajec, jednu pintu masla, z titulu deviatku potom po dve vrecia. Povinnosť odovzdať zemepánovi teľa nahradilo platenie troch grošov a odvádzanie jednej siahy dreva na kúrenie. Za právo zberu dreva na kúrenie platil každý dom po 1 zlatom. Okrem týchto povinností museli každé štyri celé sedliacke usadlosti vykonať pre panstvo jednu dlhú furmanku. Samozrejme, že všetky tieto povinnosti sa na kalužských polovičných sedliakov vzťahovali v polovičnom rozsahu.²⁶ Želiari boli povinní odpracovať 18 dní ročne bez záprahu a platiť po 1 zlatom za zber vykurovacieho dreva.²⁷

Najdôležitejšou a postupne jedinou povinnosťou poddanského obyvateľstva voči štátu bolo odvádzanie dane. Daň stále pozostávala z dvoch častí: domácej a vojenskej dane. Jej suma bola vypočítavaná na základe príjmov poddanských domácností z výnosov z pôdy a doplnkového zamestnania. Na konci osemdesiatych rokov 18. storočia predstavovala daňová povinnosť Kaluže sumu 140 zlatých 45 a 4/8 grajciarov, podobne na prahu nasledujúceho storočia to bolo 147 zlatých 32 a 2/8 grajciarov a na začiatku dvadsiatych rokov 139 zlatých a 39 grajciarov.²⁸

Iba za mimoriadnych okolností vyžadovali úrady od stolíc dodávanie potravín, krmiva pre kone a iných naturálnych dávok. Tak v marci 1790 zaplatili obyvatelia Kaluže z titulu dodávky sena 28 grajciarov.²⁹

Napriek tomu, že v druhej polovici storočia sa sociálne pomery na vidieku stabilizovali a po vydaní urbára sa zastavil rast poddanských povinností, r. 1788 stále evidovali jedného utečenca, ktorým bol Ján Pačola.³⁰

Okrem poddaných, šľachty, aristokracie a duchovných žili najmä od jozefínskeho obdobia na vidieku príslušníci ďalšej vrstvy, nájomcovia. Ich počet v priebehu prvej polovice 19. storočia výrazne stúpal. Táto kategória obyvateľstva sa živila prevádzkovaním panských regálov (mlyny, krčmy, pálenice, pivovary, kameňolomy, tehelne a iné objekty), ale aj pôdy, lesov a neskôr i veľkostatkov. Za ich užívanie platili nájomcovia majiteľom spravidla dohodnutú sumu nájmu, stanovenú v nájomnej zmluve, uzavretú zväčša na jeden až tri roky. Árendátormi boli často schudobnelí zemanovia, mešťania, no predovšetkým židia. Vzhľadom na to, že pre nich nebolo miesto v tradičnej štruktúre vtedajšej spoločnosti, boli väčšinou (ak

²⁶ ŠA Prešov, SM 6634: Súpis sztárayovských majetkov z r. 1821.

²⁷ Tamže.

²⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/5, 1792, 4/7 1792: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1781, 1820.

²⁹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/6, 1266: Súpis dávok pre vojsko z r. 1790.

³⁰ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/3, 412: Súpis utečencov z r. 1788.

nešlo o šľachticov alebo mešťanov kráľovských miest) v rôznych úradných súpisoch obyvateľstva zaradzovaní medzi podželiarov. Tomu však nezodpovedal ich majetok, spôsob života (často mali početné služobníctvo) a v podstate ani ich skutočné miesto vo vtedajšej dedinskej spoločnosti. V Kaluži bol takýto nájomca iba jeden, a to židovský árendátor panskej krčmy a pálenice. Po prvý raz je doložený v roku 1815 a bol ním žid Herško Moškovič. Za užívanie panských regálov v obci platil stolici daň v sume 3 zlatých.³¹ Toho istého nájomcu uvádza aj o päť rokov mladší súpis nájomcov v stolici z r. 1820, keď Herško Moškovič platil za árendu daň 4 zlaté.³²

Demografický vývin obce v poslednej štvrtine 18. a prvej polovici 19. storočia charakterizoval mierny prirodzený nárast obyvateľstva. V rokoch 1784 – 87 prebehlo na rozkaz panovníka Jozefa II. prvé komplexné sčítanie ľudu v Uhorsku, ktorého výsledky tak sú prvým hodnoverným úplným prameňom, odrážajúcim skutočný počet obyvateľov v celej krajine. Žiaľ, práve z Užskej stolice sa nezachovali, kompletne boli zničené pri požiari ešte v 19. storočí.

Keďže uvádzané úradné súpisy, ktoré neevidovali všetky kategórie dedinského obyvateľstva, neodrážajú skutočné demografické pomery, prvými konkrétnymi údajmi o reálnom počte obyvateľov obce sú preto až publikované záznamy zo súpisu z roku 1828. Podľa nich žilo v tom roku v dedine 405 obyvateľov.³³ Žiaľ, ďalšie demografické charakteristiky obyvateľstva, ako rozdelenie podľa pohlavia, veku, spoločenského postavenia a pod. tieto údaje neuvádzajú.

Rovnako neexistujú žiadne úradné záznamy, podľa ktorých by bolo možné rekonštruovať národnostnú štruktúru obyvateľstva obce na konci 18. a v prvej polovici 19. storočia. Preto takisto etnické pomery v tomto období možno iba rámcovo charakterizovať na základe viacerých nepriamych dokladov. Napriek masívnemu prisťahovalectvu Rusínov v prvej polovici 18. storočia je pravdepodobné, že v priebehu niekoľkých desaťročí sa prisťahovalci asimilovali a v prvej polovici 19. storočia tvorili už väčšinu obyvateľstva obce Slováci. Potvrďuje to aj údaj v geografickom popise okresu z roku 1798, v ktorom je Klauža uvedená ako dedina so slovenským obyvateľstvom.³⁴

Napriek tomu ostávala liturgickým jazykom klokočovskej farnosti, a teda aj jej filie Kaluže, aj v prvej polovici 19. storočia rusínčina. Rusínsky bohoslužobný jazyk bol však obvyklý aj v ďalších slovenských a dokonca i maďarských farnostiach či filiách a označoval v tomto období skôr istú podobu cirkevnej staroslovienčiny. Na druhej strane však nemožno vylúčiť, že v Kaluži aj v tomto období žilo viacero

³¹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/8, 525: Súpis židov a nešľachtických nájomcov z r. 1815.

³² Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/8, 1963: Súpis židov a nešľachtických nájomcov z r. 1820.

³³ NAGY, Lodovicus. *Notitiae politico-geographico-statisticae Hungariae*. Buda 1828, s. 424.

³⁴ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/6, 2400: Geografický popis Sobraneckého okresu z r. 1798.

rusínskych rodín. Dokladajú to aj priezviská miestnych poddaných, nemalá časť ktorých bola naďalej rusínska (Hric, Matušin, Lukčo, Fedorčín, Mihajlo, Čuchran).

Náboženské pomery sa oproti predchádzajúcemu obdobiu zmenili len minimálne. Charakterizovala ich naďalej výrazná dominancia gréckokatolíkov, popri menšine rímskokatolíkov a marginálnom zastúpení židov. Podľa údajov z r. 1828 žilo v dedine 388 katolíkov, 8 protestantov (zrejme reformovaných) a 9 židov.³⁵

Tieto údaje sa iba čiastočne zhodujú s počtami, uvádzanými cirkevnými schematizmami. Podľa nich bolo v roku 1828 v Kaluži 306 gréckokatolíkov a 18 rímskokatolíkov. Počet gréckokatolíckych veriacich sa v nasledujúcich rokoch pohyboval od 300 do 340 a počet rímskokatolíkov nepresiahol 25.³⁶ Možno sa teda domnievať, že katolíci oboch konfesií mali v skutočnosti v obci viac príslušníkov. Podiel gréckokatolíkov na náboženskej skladbe obyvateľstva sa pohyboval od 90 do 95 % a rímskokatolíci tvorili približne 7 % obyvateľov Kaluže.

Miestni gréckokatolíci naďalej nedisponovali vlastnou cirkevnou organizáciou, ale patrili ako filia k farnosti v Klokočove. Keďže žiaden z cirkevných schematizmov z tohto obdobia neuvádza už existenciu gréckokatolíckeho chrámu v obci, možno predpokladať, že najneskôr v prvej štvrtine 19. storočia zanikol a kalužskí veriaci navštevovali kostol v susednom Klokočove. V roku 1792 žilo v Kaluži 182 gréckokatolíkov, čo bolo najviac v celej farnosti (viac než v Klokočove aj Kusíne). Klokočovskému farárovi platili miestni veriaci 33 zlatých a 33 grajciarov.³⁷ O niekoľko rokov mladší súpis Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva, z r. 1806, uvádza v dedine 242 gréckokatolíkov, z nich 166 dospelých (schopných spovede) a 76 detí pred prvým prijímaním. Z 35 gréckokatolíckych poddanských domácností najviac, 16 patrilo sedliakom, 15 želiarom a 4 podželiarom. Bohoslužobným jazykom filie aj celej farnosti bola, podobne ako na iných miestach v stolici, rusínčina. Schematizmy ani ďalšie dokumenty neobsahujú do polovice storočia informácie o gréckokatolíckej škole v obci, ktorá existovala iba v Klokočove, úrad učiteľa bol však dlhší čas neobsadený.³⁸

Druhou najpočetnejšou konfesiou naďalej ostávali rímskokatolíci. Takisto oni nemali v Kaluži vlastnú cirkevnú organizáciu a boli jednou z početných filií rímskokatolíckej farnosti Vinné. Samozrejme, nemali v dedine ani vlastný kostol, ale na bohoslužby chodili do chrámu v sídle farnosti. Na rozdiel od predchádzajúceho obdobia žili v prvej polovici storočia v obci príslušníci ďalších dvoch náboženstiev: reformovaní a židia. Nemožno predpokladať, že niekoľkí kalvíni, doložení

³⁵ NAGY, Lodovicus. *Notitiae politico-geographico-statisticae Hungariae*. Buda 1828, s. 424.

³⁶ Schematismus venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsensis, 1822 – 1834; Schematismus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Szathamariensis 1824 – 1828.

³⁷ BENDÁSZ, István. – KOI, István. *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa*. Nyíregyháza 1994, s. 92.

³⁸ *A munkácsi Görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása*. Ed. Udvari, I. Nyíregyháza 1990, s. 136; Schematismus venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsensis, 1822 – 1834.

r. 1828, mohli byť potomkami veriacich niekdajšieho tunajšieho zboru. Akiste sa prisťahovali z neďalekých reformovaných obcí v stolici. Ďalšou konfesiou v Kaluži boli v prvej polovici 19. storočia židia. Vzhľadom na ich nízky počet (9 r. 1828) je najpravdepodobnejšie, že v obci žila iba jediná židovská rodina, patriaca nájomcovi panskej krčmy a pálenice, Herška Moškoviča, doloženého aj v regnikolárnom súpise r. 1828.³⁹

Viacere zmeny nastali vo **vnútornom živote obce**. Kaluža ostávala stále poddanskou obcou, obývanou poddanými, podriadenými ich zemepánom a stoličnej správe. Dedina mala naďalej obmedzenú samosprávu na čele s richtárom a prisáznými, závisiacu od zemepánov. Richtár s prisáznými reprezentovali obecnú pospolitosť navonok, najmä v styku s vrchnosťou, stoličnými a štátnymi orgánmi. Zabezpečovali vykonávanie ich nariadení a plnili nižšie správne či poriadkové funkcie. V roku 1828 bol richtárom obce Ján Miľo a prisázným Ján Bendák.⁴⁰ O niekoľko rokov neskôr, v tridsiatych rokoch, vykonával funkciu richtára Ján Szarvai.⁴¹ Kaluža v tomto období, rovnako ako v predchádzajúcom storočí, patrila do Vinianskeho obvodu (dištriktu) Sobraneckého okresu Užskej stolice. So zmenami v štátnej správe a zrušením samosprávy stolic v jozefinskom období súviselo zrejme zavedenie funkcie obvodných notárov pre menšie okruhy v rámci okresov. V roku 1786 bol notárom pre osem dedín vinianskeho obvodu Pavol Kolonay⁴² a r. 1789 Ján Palkovics. Do jeho obvodu patrilo vtedy už len Vinné s Trnavou, Bankou a Kalužou. Za svoju prácu dostával z obce 12 rýnskych zlatých v hotovosti a v naturálnych dávkach 1 gbel a 2 korce raže.⁴³

Od vlády Márie Terézie, najmä však od poslednej štvrtiny 18. storočia začal štát prejavovať oveľa väčšiu starostlivosť o životné podmienky poddaných, hlavných daňových poplatníkov, a teda fakticky živiteľov jeho obrovskej armády a úradníckeho aparátu. V živote vidieckeho obyvateľstva sa táto starostlivosť okrem iného prejavila zvýšeným záujmom o zdravie ľudu. Jednou zo základných podôb tejto starostlivosti bolo vtedy aj povinné vydržiavanie kvalifikovaného zdravotníckeho personálu, a to lekárov a felčiarov stolicami, resp. kráľovskými mestami a pôrodných babíc každou obcou. V roku 1785 bola obecnou pôrodnou babicom, pôsobiacou v Kaluži Mária Danková. Bola gréckokatolíckeho náboženstva, mala 44 rokov, svoju prácu vtedy vykonávala už šesť rokov a dostávala za ňu chlieb, soľ a 3 grajciare za každý pôrod.⁴⁴ Ďalšou veľkou vymoženosťou verejného zdravotníctva

³⁹ MOL Budapest, B-198, B 198 Ung megye, 596: Regnikolárny súpis Kaluže, r. 1828.

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ ŠA Prešov, SM 1002: Súpis statkárov a richtárov v obciach Michalovského panstva.

⁴² Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/6, 355: Súpis obvodných notariátov v Sobraneckom okrese z r. 1786.

⁴³ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/6, 333: Súpis vidieckych obvodných notárov Sobraneckého okresu z r. 1789.

⁴⁴ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/6, 67: Súpis felčiarov a pôrodných babíc v Sobraneckom okrese z r. 1785.

bolo od začiatku 19. storočia povinné očkovanie vidieckeho obyvateľstva proti praxným kiahňam, ktoré sa v obciach v Užskej stolici realizovalo od r. 1815.

Popri zdravotnej starostlivosti poskytovali v tomto období štátne a stoličné orgány pomoc vidieckemu ľudu aj v prípade neúrody či hladomoru. Tak keď r. 1847 vypukol v Užskej stolici hlad, stolica, spolu s desiatkami zemepánov, zhromaždili nemalé množstvo obilia na pomoc hladujúcim poddaným. Zo 100 gbelov tohto obilia dostali v máji 1847 obyvatelia Kaluže 17 štvrtí. Pomoc dostalo jedenásť domácností v obci, z nich osem vdov, resp. žien s deťmi.⁴⁵

Stavebný vývin obce v prvej polovici 19. storočia okrem rastu počtu poddanských domov nezasiahli žiadne významnejšie zmeny. Odrážajú ho aj úradné súpisy, ktoré však nevidujú všetky poddanské domy v dedine. Kým r. 1781 bolo v Kaluži 16 zdaňovaných poddanských domov, do r. 1828 stúpol ich počet na 34.⁴⁶ Skutočný počet obytných domov v obci bol však podstatne vyšší. Podľa panského súpisu z r. 1815 ich v tom čase mohlo byť, spolu s domom vincúra a krčmou, približne 60. Prvé hodnoverné údaje, súpis z r. 1828, uvádzajú koncom dvadsiatych rokov v Kaluži 61 domov.⁴⁷ Všetky domy boli určite drevené, žiadnu kamennú stavbu nemožno v tom období predpokladať.

Významnejším zásahom do chotára obce bola rozsiahla meliorácia močiarov v lokalite Blata, ktorá začala pred rokom 1811. Melioračné práce zasiahli do chotárov aj intravilánov Vinného a viacerých obcí v jeho okolí. V Kaluži sa r. 1811 týkali dvoch sedliackych usadlostí.⁴⁸ Veľkorysé meliorácie Blat prebiehali aj v nasledujúcich rokoch, za účasti mnohých miestnych zemepánov, najmä grófa Alberta Sztárayho. Keďže tieto práce zasiahli do majetkov patriacich grófovi Jozefovi Waldsteinovi, začal gróf r. 1833 dlhotrvajúci súdny proces proti ostatným zemepánom, účastníkom melioračných prác. Napriek tomu pokračovali úpravy Blat aj v nasledujúcich rokoch. V roku 1842 bol v chotári Kaluže postavený mohutný násyp, 1 784 siah dlhý a 772 siah široký.⁴⁹

Rok 1831 priniesol do Európy prvú epidémiu cholery. Táto prudko infekčná choroba s mimoriadne rýchlym a spravidla smrteľným priebehom sa dovtedy vyskytovala iba v Ázii, najmä v oblasti Indie. Na našom kontinente sa cholera objavila najprv v Rusku, odkiaľ sa rýchlo šírila do severských štátov, Nemecka a habsburskej monarchie. Do Uhorska prenikla z Haliče uprostred leta 1831 a medzi prvými oblasťami zachvátila už v júli severovýchodné stolice. Dovtedy nepoznané

⁴⁵ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/10, 1871: Súpis pomoci hladujúcim počas neúrody r. 1847.

⁴⁶ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4 Župan Užskej stolice, 4/5, 1792: Dicálny súpis Sobraneckého okresu z r. 1781; MOL Budapest, B-198, B 198 Ung megye, 596: Regnikolárny súpis Kaluže, r. 1828.

⁴⁷ NAGY, Lodovicus. *Notitiae politico-geographico-statisticae Hungariae*. Buda 1828, s. 424.

⁴⁸ ŠA Prešov, SM 1600, 1742: Súdny spor grófa Jozefa Waldsteina kvôli melioráciám v lokalite Blata z r. 1821 – 1837.

⁴⁹ Tamže.

infekčné ochorenie malo veľmi rýchly a spravidla smrteľný priebeh. Aj u nás sa cholera rýchlo širila a v krátkom čase po prepuknutí si vyžiadala veľké množstvo obetí. Najsilnejšie postihla práve vidiek, kde obyvateľstvo žilo v zaostalých, nevyhovujúcich hygienických podmienkach. Práve preto choroba zúrila predovšetkým v radoch najnižších vrstiev. V dôsledku nedostatku lekárov, nemožnosti izolácie chorých, dezinfekcie zdrojov vody a neznalosti základných hygienických návykov napredovala nákaza mimoriadne rýchlo. Ako neúčinné sa ukázali všetky používané lieky a rovnako aj preventívne opatrenia vrchnosti. Úrady a panstvo sa usilovali spomaliť šírenie epidémie dezinfekciou zdrojov pitnej vody alebo uzavretím zasiahnutých oblastí vojenskými kordónmi, resp. obecnými strážami. Cholera však postupovala ďalej a hromadne hubila roľnícke obyvateľstvo, ktoré ostalo na mnohých miestach bez akejkoľvek pomoci.

V Kaluži sa cholera objavila 1. júla 1831, keď si vyžiadala prvé obeť. Na základe údajov matriky klokočovskej gréckokatolíckej farnosti možno usudzovať, že epidémia zúrila v obci do 25. septembra a v priebehu viac ako dvoch mesiacov jej podľahlo 17 obyvateľov Kaluže.⁵⁰

Na niektorých miestach na východnom Slovensku, najmä v Zemplínskej, Spišskej a Šarišskej stolici, prerástla smrtiaca epidémia ešte v lete 1831 do sedliackych nepokojov, tzv. cholerového povstania. Táto živelná vzbura však Kalužu ani susedné dediny priamo nezasiahla. Podľa niektorých úradných správ sa však práve v obciach Vinianskeho obvodu začal ľud ozbrojovať a pripravovať na povstanie proti vrchnosti, ku ktorému však napokon nedošlo.⁵¹

Necelé dve desaťročia po cholerovej epidémii a sedliackom povstaní zachvátili obec opäť prevratné celokrajinské udalosti. Priniesla ich revolúcia rokov 1848/49. Revolučné udalosti v Uhorsku sa začali vystúpením radikálnych síl v Pešti 15. marca 1848. Vzápätí došlo k ustanoveniu prvej samostatnej uhorskej vlády a krajinský snem, zasadajúci v Prešporku prijal tzv. marcové zákony, ktoré zrušili poddanstvo a nastolili základné občianske slobody. Neriešiteľné rozpory medzi domácou liberálnou vládou a viedenským panovníckym dvorom prerušili ďalší pokojný vývin udalostí a viedli k dlhotrvajúcej oslobodzovacej vojne. Nedostatočné riešenie národnostných problémov spôsobilo, že na stranu cisárskej moci sa postavili aj politickí predstavitelia väčšiny nemaďarských národov. Avšak ich príslušníci, Slováci, Nemci, Rusíni, Rumuni či Srbi, bojovali (a to neraz v neporovnateľne väčšom počte) takisto na strane revolučnej vlády v Pešti.

V zmysle marcových zákonov mali po zrušení poddanstva dostať všetci tzv. urbárski poddaní pôdu, ktorú dovtedy užívali, do vlastníctva. Stali sa tak z nich slobodní súkromní roľníci. V mnohých oblastiach krajiny, najmä v okrajových stoliciach, však komplikovala situáciu skutočnosť, že veľkú časť vidieckeho obyvateľstva tvorili kuriálni želiari, podželiari, robotníci a sluhovia na veľkostatkoch,

⁵⁰ ŠA Prešov, M 440: Matrika gréckokatolíckej farnosti v Klokočove.

⁵¹ RAPANT, Daniel. *Sedliacke povstanie na východnom Slovensku roku 1831, I*. Bratislava 1953, s. 214.

ktorí aj po zrušení poddanstva ostali závislí od svojej predchádzajúcej vrchnosti a nemali nárok na pridelenie pôdy.

Rovnako v Kaluži dostali pôdu iba sedliaci, užívajúci polia v chotári, ktorí však v polovici storočia už netvorili väčšinu obyvateľstva. Početní bývalí želiari boli tak síce právne oslobodení, naďalej však odkázaní na svojich niekdajších zemepánov. Revolúcia pritom priniesla celý rad ďalších zmien a novôt. Obyvatelia vidieka si na jar 1848 po prvý raz v histórii mohli voliť svojich zástupcov do stoličných výborov. V takomto prvom stoličnom výbore Užskej stolice zastupoval záujmy kalužských sedliakov a želiarov Ján Hlavanič.⁵² Keď začiatkom leta 1848 prerástli rozpory medzi peštianskou vládou a panovníkom do otvoreného konfliktu, na ktorý krajina nebola pripravená, prišlo k formovaniu jednotiek národnej gardy v mestách a ľudovej domobrany v stoliciach.

V Užskej stolici boli narychlo zostavované prápory gardy a domobrany už na jar 1848, akiste kvôli nebezpečenstvu, v súvislosti s postupom rakúskych vojsk zo susednej Haliče k severovýchodným hraniciam Uhorska. V Sobranskom okrese bol sformovaný samostatný prápor domobrany. Napriek tomu, že v Klokočove vstúpilo do jeho jednotiek 10 a vo Vinnom až 48 obyvateľov, v Kaluži buď nedošlo k formovaniu domobrany alebo obec z jej súpisu vypadla.⁵³ Ďalšie verbovanie do národnej gardy sa uskutočnilo v lete a jeseni 1848, opäť na obranu proti rakúskej armáde, pochodujúcej z Haliče. Z Kaluže bolo vtedy zaradených do jednotiek domobrany 9 gardistov.⁵⁴ Napokon boli dve stotiny gardy z územia stolice zhromaždené v Užockom priesmyku, kde očakávali vpád nepriateľa.⁵⁶ K ich významnejšiemu bojovému nasadeniu však nedošlo. Onedlho boli zle vycvičené a nie veľmi spoľahlivé jednotky gardy nahradené novým revolučným vojskom, tzv. vlastibranou (honvéd). Na území Užskej stolice bolo do leta roku 1849 sformovaných niekoľko práporov honvédov. V jednotkách gardy aj honvédov iste bojovali viacerí obyvatelia obce. Ich osudy pritom nie sú bližšie známe. Možno však predpokladať, že Kalužu do leta 1849 striedavo obsadili uhorské, rakúske a napokon ruské intervenčné vojská, čo znamenalo nemalú záťaž pre obyvateľstvo.

II. obec v druhej polovici 19. storočia (1849 – 1900)

Porážkou revolúcie rokov 1848/49 sa začala písať nová epocha v dejinách Uhorska. Na jej začiatku stála vojenská diktatúra Viedne a na konci viac ako polstoročné obdobie dualizmu, ukončené rozpadom krajiny. Po potlačení revolúcie v lete 1849 zrušila viedenská vláda všetky zákony, prijaté v Uhorsku od marca 1849 a cisár František Jozef I. sa snažil o znovuzavedenie starých poriadkov. V na-

⁵² Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/10, 2024: Zoznam volených delegátov stoličných výborov z mája 1848.

⁵³ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/10, 2267: Výkaz jednotiek národnej gardy a ľudovej domobrany v Užskej stolici z apríla 1848.

⁵⁴ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo. F 4, 4/10, 2230: Výkaz počtov nových členov národnej gardy v Sobraneckom okrese v októbri 1848.

sledujúcom desaťročí vládol v monarchii neoabsolutistický režim Alexandra Bacha, prenasledujúci všetky demokratické a liberálne sily. Nedokázal však už vrátiť pomery do stavu z prvej polovice storočia.

V nových podmienkach, nastolených revolúciou, musel panovník rešpektovať niektoré zásadné sociálne a ekonomické premeny v krajine. Azda najvýznamnejšou z nich bolo zrušenie poddanstva, ktoré vytvorilo základné podmienky pre prechod spoločnosti ku kapitalizmu a jej postupnej demokratizácii. Odstránenie šľachtických privilégií a poddanských povinností roľníkov, aj keď sa neuskutočnilo dôsledne, prinieslo hospodárske a spoločenské oslobodenie veľkej časti obyvateľstva a umožnilo ďalšie zásadné zmeny vo všetkých sférach života na vidieku. Pritom v rukách šľachty naďalej ostali rozsiahle veľkostatky, zamestnávajúce desaťtisíce bývalých želiarov a podželiarov.

Najvýznamnejšou udalosťou vnútropolitického vývinu v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia bolo rakúsko-uhorské vyrovnanie z roku 1867. Vyrovnaním sa dovtedajšie jednotné Rakúske cisárstvo rozdelilo na dva samostatné štáty: Rakúsko a Uhorsko (Rakúsko-Uhorsko). Spájala ich iba osoba panovníka a tri spoločné ministerstvá: zahraničných vecí, obrany a financií. Táto udalosť mala v Uhorsku ďalekosiahly, avšak nejednoznačný význam. Na jednej strane prinieslo vyrovnanie obnovenie ústavnosti, dynamický rast väčších miest, rozvoj hospodárstva, výstavby, železníc, školstva a ďalších stránok života spoločnosti. Na druhej strane však umožnilo koncentráciu moci v rukách maďarských konzervatívnych nacionalistických síl, čo malo negatívne dôsledky na postavenie nemaďarských národov, tvoriacich stále približne polovicu obyvateľstva. Pritom ani samostatnosť Uhorska nemohla vyvážiť jeho ekonomickú slabosť v porovnaní s hospodársky vyspelejším Predlitavskom (západnou časťou monarchie). Vývin krajiny negatívne poznačilo vysťahovalectvo do cudziny, najmä do USA, ako jeden z dominantných negatívnych činiteľov vývinu krajiny na konci storočia. Práve severovýchodné stolice patrili k oblastiam, ktoré boli najviac postihnuté týmto negatívnym javom.

Aj keď celý rad miest a mestečiek v krajine prežíval v druhej polovici 19. storočia dynamický **hospodársky vývin** s významnými zmenami v skladbe miestneho hospodárstva v prospech remeselnej či priemyselnej výroby, Kaluža ostávala stále poľnohospodárskou obcou, takmer bez zastúpenia iných výrobných odvetví. Poľnohospodárstvo malo pritom stále výrazne malovýrobný charakter, bez významnejších veľkostatkov.

Najvýznamnejšou udalosťou, ktorá výrazne ovplyvnila ďalší hospodársky a spoločenský vývin na vidieku v tomto období, bolo zrušenie poddanstva v roku 1848. Túto zmenu neodstránil ani neoabsolutistický režim po porážke revolúcie a od konca štyridsiatych rokov tak v tisícoch obcí a mestečiek v celej krajine nastala nová spoločenská realita. Zrušenie poddanstva bolo pozitívnou zmenou predovšetkým pre masy niekdajších poddaných, ktorí sa vďaka nemu stali zo dňa na deň nielen slobodnými občanmi, ale veľká časť z nich aj vlastníkami pôdy, teda samostatnými roľníkmi alebo drobnými statkármi. Týkalo sa to najmä niekdajších urbárskych sedliakov a želiarov. Tí po zrušení poddanstva dostali do vlastníctva

bývalú zemepanskú pôdu, ktorú mali dovtedy v držbe. V Kaluži sa tak stalo majiteľmi pôdy 24 takýchto samostatných roľníkov, niekdajších sedliakov s polovičnou usadlosťou. Okrem nich zasiahla táto zmena takisto 10 želiarov.⁵⁵

S rozdelením niekdajšej urbárskej pôdy v chotári medzi nových vlastníkov a akiste ani s náhradou za ňu nebol spokojný donedávna najväčší kalužský zemepán gróf Albert Sztáray a jeho manželka grófká Mária Waldsteinová. Napadli preto rozparcelovanie chotára obce na urbárskom súde v Užhorode. Súdny spor medzi grófkou na jednej strane a celou obcou, vrátane ostatných vlastníkov (bývalých zemepánov) na druhej strane trval až do r. 1857, keď súd rozhodol o správnosti rozdelenia urbárskej pôdy.⁵⁶

V horšej situácii boli niekdajší kuriálni želiari. Tí síce zrušením poddanstva získali osobnú slobodu, avšak bez pôdy, ktorá by ich mohla užiť. Preto boli naďalej závislí od svojich niekdajších zemepánov a ekonomicky odkázaní na prácu na ich veľkostatkoch. V Kaluži žilo 8 rodín takýchto kuriálnych želiarov, ktorí boli povinní ročne odpracovať po 52 dní na veľkostatku grófa Alberta Sztárayho, resp. jeho manželky grófký Mária Waldsteinovej. Títo želiari však v nových spoločenských podmienkach odmietali robotu pre bývalých zemepánov a do roku 1855 si svoju povinnosť neodpracovali. Grófká sa preto obrátila na slúžneho so žiadosťou, aby uložil jej želiarom zaplatiť po 10 grajciarov za každý deň dlžnej roboty a od nasledujúceho roku opäť vykonávať bezplatnú prácu v rozsahu 52 dní ročne. Vzhľadom na to, že dlh jednotlivých rodín predstavoval od 330 do 376 dní, presahovali tieto sumy ich možnosti.⁵⁷

Podrobné údaje nielen o zamestnaní obyvateľstva, ale rovnako o mnohých stránkach života obce v druhej polovici 19. storočia, poskytujú údaje zo sčítania ľudu, domov a domácich zvierat, vykonaného k 31. decembru 1869.

V Kaluži žilo na konci šesťdesiatych rokov 19. storočia 420 obyvateľov, z ktorých bolo samostatne ekonomicky činných 234. Z nich poľnohospodárstvo zamestnávalo 104 osôb. Keďže ďalších 113 obyvateľov bolo zaradených do kategórie sluhov, ktorí spravidla tiež pôsobili v poľnohospodárstve (iba minimum slúžilo v domácnostiach), zamestnávalo toto odvetvie minimálne dvojnásobný počet osôb, teda približne 200 samostatne zárobkovo činných dospelých obyvateľov Kaluže.⁵⁸

Poľnohospodárstvo tak bolo stále hospodársky dominantným odvetvím v obci, poskytujúcim živobytie drvivej väčšine jej obyvateľov. Z celkovej rozlohy chotára Kaluže 2 018 katastrálnych jutár a 275 štvorcových siah tvorila poľnohospodárska pôda 1 867 katastrálnych jutár 1 365 štvorcových siah.⁵⁹

Z 200 obyvateľov obce živých poľnohospodárstvom a v užšom zmysle spomedzi 114 osôb, priamo zamestnaných v tomto rezorte, tvorili väčšinu tzv. statkári,

⁵⁵ ŠA Prešov, SM 1447: Súpis nových majiteľov pôdy v Kaluži.

⁵⁶ ŠA Prešov, SM 1447: Rozsudok urbárskeho súdu v Užhorode z r. 1857.

⁵⁷ ŠA Prešov, SM 1447: Výkaz dlhu kalužských kuriálnych želiarov z r. 1855.

⁵⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/1, 20: Sčítanie ľudu a domácich zvierat z r. 1869, Kaluža.

⁵⁹ Tamže.

v skutočnosti samostatní roľníci, v počte 70.⁶⁰ Boli nimi predovšetkým dediči niekdajších sedliakov s polovičnou usadlosťou, ktorí sa r. 1848 stali majiteľmi pôdy, ďalej vlastníci pôdy na kľčoviskách a tí čo dostali pôdu do vlastníctva inou cestou, napr. kúpou. Ostatné kategórie obyvateľov zamestnaných v poľnohospodárstve, predstavovali na rozdiel od väčšiny iných obcí menšinu. Jasne to dokladá nízka úroveň a nerozvinutosť poľnohospodárskej výroby v dedine. Výrazne v nej totiž dominovali vlastníci hospodárstiev nad pomocným personálom, okrem sluhov, resp. paholkov, zamestnávaných iba na isté práce a ohraničený čas. V obci nebol na konci šesťdesiatych rokov žiadny majiteľ ani nájomca veľkostatku, všetci tzv. statkári boli v skutočnosti samostatnými strednými, najmä však drobnými roľníkmi.

Ďalšie osoby, činné v poľnohospodárstve, predstavovali rôzne skupiny pomocných a námezdných pracovníkov. Najviac z nich, 34, tvorili tzv. roční sluhovia, resp. paholci, prijímaní na rôzne pomocné práce na sedliackych hospodárstvach na obdobie jedného roka. Porovnateľné postavenie malo 10 nádenníkov, resp. biresov či poľnohospodárskych robotníkov, najímaných na určité pomocné poľnohospodárske práce za dennú mzdu.⁶¹ V poľnohospodárstve bola určite činná aj väčšina z ďalších 113 obyvateľov obce, označených v sčítaní za osoby, poskytujúce službu.⁶² Na rozdiel od nádenníkov a ročných sluhov boli však zrejme zamestnávaní na špecifické, najmä sezónne práce a za iných podmienok.

Keďže takmer všetko obyvateľstvo obce živilo poľnohospodárstvo, väčšina domácností chovala na svojich hospodárstvach rôzne domáce zvieratá. Rozličné druhy dobytky malo na konci šesťdesiatych rokov 59 hospodárstiev (60%) z celkového počtu 97 domácností v dedine. Spolu všetci títo obyvatelia chovali tak 18 koní, z nich 9 kobýl, 8 valachov a 1 žriebä. Na svojich hospodárstvach mali 185 kusov hovädzieho dobytky, pričom 183 kusov patrilo k tradičnému ťažkému uhorsko-sedmohradskému plemenu a iba dva kusy k moderným strakatým, tzv. švajčiarskym plemenám. Z uhorského dobytky boli v obci 4 býky, 77 kráv, 42 volov a 60 teliat, zo švajčiarskych plemien jedna krava a takisto jedno teľa. V pomerne veľkom počte boli v obci zastúpené druhy malého dobytky, najmä ovce a kozy. Celkovo chovali všetky domácnosti 103 kusov tradičných nešľachtených oviec a 123 kusov kôz. Stav sviň bol oproti tomu nízky, v dedine mali iba 43 sviň. Okrem dobytky bolo na hospodárstvach aj 8 včelích úľov.⁶³ Na väčšine hospodárstiev mali po jednej-dvoch kravách, príp. voloch alebo rovnaký počet koní. Len niektorí sedliaci chovali väčší počet dobytky, najmä oviec. Vzhľadom na to, že v Kaluži nebol žiadny veľkostatok, neexistovali v obci ani vlastníci veľkých stavov dobytky. Najväčší počet domácich zvierat mal nájomca pálenice a krémy Jozef Rosenbluth, vlastníci 2 kobyly, 1 valacha, 1 žriebä, 2 býky, 4 kravy, 2 voly, 6 teliat, 45 oviec a 2 svine. Spomedzi sedliakov mal jeden z najväčších stavov dobytky richtár Mi-

---

⁶⁰ Tamže.

⁶¹ Tamže.

⁶² Tamže.

⁶³ Tamže.

chal Dušenka, chovajúci 2 kravy, 2 voly, 2 teľatá, 15 oviec, 2 svine a 2 včelie úle. Ďalším bohatým sedliakom bol Ján Obšatník, vlastníci 2 kravy, 2 voly, 3 teľatá, 8 oviec a 2 svine.⁶⁴

Postavenie poľnohospodárstva v hospodárskom živote obce a zrejme ani úroveň poľnohospodárskej výroby sa do konca storočia príliš nezmenili. V roku 1900 zamestnávalo toto odvetvie veľkú väčšinu, až 187 zo 194 zárobkovo činných obyvateľov Kaluže. Ďalšie údaje dokladajú potom nerozvinutosť a nízku úroveň poľnohospodárstva. Väčšinu, až 101 zo 187 osôb činných v tomto rezorte tvorili ženy, popri 86 mužoch. Celkovo, spolu s ich rodinnými príslušníkmi, poskytovalo však toto odvetvie obživu 332 obyvateľom dediny. Spomedzi 187 obyvateľov, zamestnaných v poľnohospodárstve najväčšiu časť predstavovalo 99 pomocníkov z radov členov domácností, z ktorých bolo 74 žien. Majiteľov hospodárstiev, teda samostatných roľníkov bolo 49. Z nich iba piati vlastnili pôdu s výmerou väčšou ako 10 katastrálnych jutár a mohli tak byť označení za drobných statkárov. Ďalších 44 malo hospodárstva s rozlohou nižšou než 10 jutár a spravidla si na živobytie museli zarábať aj inou činnosťou, najmä námezdnou prácou ako nádenníci. Okrem nich v poľnohospodárstve pôsobili štyria sluhovia (paholci) a 35 poľnohospodárskych robotníkov, z ktorých piati boli mladší a 30 starších ako 16 rokov.⁶⁵

Veľkostatkári s výmerou pôdy vyššou ako 100 jutár neboli ani na konci šesťdesiatych rokov, ani na prelome storočí v obci žiadni, napriek tomu sa v prvej polovici deväťdesiatych rokov v chotári nachádzali dve hospodárstva, označované za veľkostatky. Majiteľom jedného z nich bola obec Kaluža a druhého gróf Albert Sztáray. Obec vlastnila celkovo 212 katastrálnych jutár pôdy, z ktorých 5 jutár pripadalo na polia, 81 na pasienky, 93 na lesy a 33 jutár na hospodársky nevyužiteľné plochy. Z týchto údajov je zrejmé, že nešlo o skutočný veľkostatok, ale o bývalé urbárske pasienky a lesy. Podstatne rozsiahlejší bol majetok grófa Alberta Sztárayho. Celkovo zaberol plochu 1 645 katastrálnych jutár a patrilo k nemu 19 jutár ornej pôdy, 3 jutár záhrad, 149 jutár lúk, 310 jutár pasienkov, 1 144 jutár lesov, 9 jutár viníc a 11 jutár poľnohospodársky nevyužiteľnej pôdy. Hospodárstvo nebolo samostatným poľnohospodárskym podnikom, ale len súčasťou obrovského veľkostatku grófa Alberta Sztárayho, rozkladajúceho sa v chotároch mnohých užských a zemplínskych obcí.⁶⁶

Publikované štatistiky z druhej polovice deväťdesiatych rokov poskytujú údaje, umožňujúce detailne rekonštruovať stav poľnohospodárstva v obci. Celková rozloha všetkej pôdy v chotári Kaluže predstavovala 2 367 katastrálnych jutár. Jeho najväčšiu časť, 1 313 katastrálnych jutár, tvorili rozsiahle lesy. Pasienky sa rozprestierali na ploche 408 jutár, polia zaberali 309, lúky 224 a záhrady 24 katastrálnych jutár. Vinohrady mali výmeru 23 katastrálnych jutár, z ktorých obrábaných bolo 9

⁶⁴ Tamže.

⁶⁵ *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása, II.* Budapest 1904, s. 515.

⁶⁶ *Magyarország földbirtokosai: Az összes 100 holdnál többel bíró magyar birtokosok névsora a tulajdonukban lévő földterületek művelési ágak szerinti feltüntetésével.* Budapest 1893, s. 790.

a zanedbaných 16 jutár. Hospodársky nevyužitelné plochy zaberali 66 katastrálnych jutár.⁶⁷

Spolu bolo vtedy v dedine 70 poľnohospodárskych prevádzok, resp. roľníckych hospodárstiev, čo bolo o 21 viac, než počet samostatných roľníkov, uvádzaný v o niekoľko rokov mladších údajoch sčítania ľudu r. 1900. Akiste boli medzi týmito hospodárstvami zahrnuté aj všetky ďalšie domácnosti, zaoberajúce sa poľnohospodárstvom, napr. nádenníci, ktorí disponovali záhradami alebo chovali domáce zvieratá. Väčšinu z celkovej výmery pôdy v chotári Kaluže, 1 673 jutár, tvorili plochy v prenájme, vlastníci užívali 670 a iní užívatelia 24 katastrálnych jutár. Spomedzi 70 hospodárstiev v obci iba 11 malo uzavreté poistenie budov proti požiaru. Technická úroveň poľnohospodárstva bola pomerne nízka, umelé hnojivá ani významnejšie stroje miestni roľníci nepoužívali. Najrozšírenejším bol volský dvojjárah, ktorý mali na 22 hospodárstvach, ďalších 9 sedliakov používalo konský dvojjárah a jeden jednoduchý konský zárah.⁶⁸

V skladbe poľnohospodárskych plodín v obci stále dominovali tradičné obilniny, ako raž, ovos, pšenica, jačmeň či kukurica, akiste spolu s inými novšími bežnými produktmi, predovšetkým zemiakmi či krmovinami. Rozšírené bolo tradičné pestovanie ovocných stromov, doložených v celkovom počte 1 817 kusov. Ako to bolo v tom období obvyklé, najviac z nich pripadalo na slivky, tvoriace v počte 944 viac ako polovicu všetkých stromov. Popri nich mali na miestnych hospodárstvach 139 jabloní, 217 hrušiek, 259 čerešní, 109 broskýň, 143 orechov a 6 moruší.⁶⁹

Oproti stavu na konci šesťdesiatych rokov došlo k niektorým zmenám v skladbe chovaných domácich zvierat v obci. Predovšetkým mierne stúpili stavy veľkého dobytká a výrazne sa znížili počty malého dobytká, s výnimkou sviň. Takisto sa zmenila štruktúra plemien hovädzieho dobytká na miestnych hospodárstvach. V skladbe domácich zvierat v Kaluži naďalej dominoval hovädzí dobytok, chovaný v celkovom počte 202 kusov. Z nich bolo 137 kráv a jalovic, 64 volov a jeden býk. Podobne ako vo väčšine iných obcí a mestečiek tvorili už väčšiu časť chovaného dobytká v obci farebné, tzv. švajčiarske plemená. Z nich na plemeno mokáň a ryška pripadalo 8, na červenostrakaté 45, na borzdereš 72 a na ostatné strakaté 41 kusov. K tradičnému uhorsko-sedmohradskému plemenu patrilo iba 36 kusov hovädzieho dobytká. Z 26 koní bolo najviac, 12 kobýl, 9 valachov a dva žrebce. Z malého dobytká chovali na miestnych hospodárstvach 6 oviec, 4 kozy a 92 sviň. Okrem nich mali roľnícke domácnosti 408 kusov rôznej hydiny a 19 včelích úľov.⁷⁰

Okrem roľníckych a želiarskych hospodárstiev sa tak aj v druhej polovici 19. storočia realizovala poľnohospodárska výroba v dedine aj na panskom veľkostatku. Podobne ako v predchádzajúcom období mali najväčší význam pre veľkostatok miestne vinice a najmä rozsiahle lesy v chotári. Vinohrady tvorili súčasť rozsiah-

⁶⁷ *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. II.* Gazdacimtár. Budapest 1897, s. 402 – 405.

⁶⁸ Tamže.

⁶⁹ Tamže.

⁷⁰ Tamže.

leho vinohradníctva grófa Sztárayho so sídlom vo Vinnom. Obrábali ich predovšetkým bývalí panskí želiari ako nádenníci za dennú mzdu.⁷¹ Podobne rozsiahle dubové a bukové lesy v kalužskom chotári boli súčasťou obrovského lesného hospodárstva grófov Sztárayovcov, nachádzajúceho sa v niekoľkých obciach (Jovsa, Klokočov, Kusín). Najvýznamnejšie z nich boli však lesy v Kaluži, čo dokladajú aj účty za predané drevo. Napr. v roku 1882 tvorilo vyťažené drevo z miestnych lesov takmer tretinu dreva z celého lesného hospodárstva.⁷² Okrem ťažby dreva na ďalšie spracovanie sa však lesy v chotári obce v tomto období využívali aj na pálenie dreveného uhlia.⁷³

Ďalšie hospodárske odvetvia mali v ekonomickom vývine Kaluže v druhej polovici 19. storočia minimálny význam. Oproti poľnohospodárstvu zamestnávala remeselná výroba zanedbateľný počet obyvateľov. Na konci šesťdesiatych rokov boli v dedine len dvaja remeselníci. Z nich jedným bol židovský nájomca pálenice s krčmou Jozef Rosenbluth a druhým miestny tkáč (gubáš) Ján Végső, reprezentujúci však skôr domáce remeslo, než skutočnú remeselnú výrobu.⁷⁴

Postavenie a úroveň remeselnej výroby sa do konca storočia nezmenili. Práve naopak, údaje z posledného roku 19. storočia poukazujú na ešte menší podiel remesiel na hospodárskom živote obce. V roku 1900 boli v tomto odvetví činné iba dve osoby, z nich jeden muž a jedna žena, pričom muž bol majstrom alebo majiteľom prevádzky a žena slúžkou. Vzhľadom na to, že obidvaja pôsobili v tzv. pohostinských remeslách, je pravdepodobné, že nimi boli krčmár a jeho zamestnankyňa.⁷⁵

Z ďalších odvetví pôsobil r. 1869 jeden obyvateľ Kaluže v doprave. Bol ním židovský povozník Beňo Mendel. V lesnom hospodárstve bol zamestnaný jeden hájnik a v slobodných povolaniach tiež jeden, súkromný židovský učiteľ. Z úspor žil Ján Vanek. Bez určitého zamestnania boli traja obyvatelia obce, starší ako 14 rokov.⁷⁶

Tento stav sa do konca storočia už veľmi nezmenil. Jeden obyvateľ obce pôsobil v lesníctve a jeden v slobodných povolaniach, akiste učiteľ miestnej gréckokatolíckej školy. Ďalší bol sluhom v domácnosti a takisto jeden nádenníkom bez špecifikácie odvetvia. Nezistené zamestnanie mal tiež jeden obyvateľ obce.⁷⁷

Jediným hospodárskym objektom v Kaluži, okrem vinárstva a lesného hospodárstva, bola miestna krčma. Nadalej bola súčasťou veľkostatku grófa Sztárayho. V roku 1871 bola kalužská krčma kamennou budovou so slamenou strechou a jej

⁷¹ ŠA Prešov, SM 1346, 1362: Výkaz prác na sztárayovských vinohradoch vo Vinnom a Kaluži.

⁷² ŠA Prešov, SM 1217: Výkaz dreva predaného zo sztárayovských lesov z r. 1882.

⁷³ ŠA Prešov, SM 1148: Výkaz produkcie dreveného uhlia zo sztárayovských lesov.

⁷⁴ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/1, 20: Sčítanie ľudu a domácich zvierat z r. 1869, Kaluža.

⁷⁵ *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlalása, II.* Budapest 1904, s. 515.

⁷⁶ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/1, 20: Sčítanie ľudu a domácich zvierat z r. 1869, Kaluža.

⁷⁷ *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlalása, II.* Budapest 1904, s. 515.

hodnota bola vyčíslená na 381 zlatých. Cena všetkého sztárayovského majetku v obci bola vtedy stanovená na 10 536 zlatých. Gróf Sztáray dával krčmu do árendy cestou verejnej dražby s vyvolávacou cenou 180 zlatých nájomu ročne.⁷⁸ Krčmárom bol na konci šesťdesiatych rokov Jozef Rosenbluth a na konci storočia Herman Lefkovic.

Demografický vývin Kaluže v druhej polovici 19. storočia, podobne ako v mnohých iných obciach na severovýchode krajiny, charakterizoval spočiatku výrazný vzrast a v sedemdesiatych rokoch potom prudký pokles, ktorý ku koncu storočia vystriedal mierny vzostup. Kým v roku 1851 žilo v dedine 341 osôb,⁷⁹ k r. 1869 stúpol počet jej obyvateľov na 423.⁸⁰ V priebehu nasledujúceho desaťročia, do r. 1881 však počet obyvateľov obce poklesol na 322, teda o viac ako sto osôb.⁸¹ Do konca storočia (1900) síce opäť vzrastal, v roku 1900 dosiahol však len počet 355.⁸² Obyvateľstvo Kaluže tak v prvých dvoch desaťročiach tohto obdobia zaznamenalo viac ako 30% vzrast, v priebehu nasledujúceho jedného desaťročia však drasticky poklesol, a to približne o jednu štvrtinu. Ďalší, približne 10% nárast v posledných dvoch desaťročiach však už nemohol tento prepád vyrovnať.

Vzhľadom, na to, že túto oblasť nezasiahla v druhej polovici storočia žiadna epidémia alebo živelná pohroma, je zrejmé, že prudký pokles obyvateľstva obce bol spôsobený vysťahovalectvom. Na odliv obyvateľov do Ameriky poukazujú aj údaje sčítania ľudu z posledného roku 19. storočia. Podľa nich bolo v zahraničí stále prítomných 36 osôb z obce a počet žien aj po návrate časti prisťahovalcov stále o 25 prevyšoval počet mužov.⁸³

Vysťahovalectvo postihlo predovšetkým nižšie spoločenské vrstvy, ako boli drobní roľníci alebo bývalí želiari. Jeho hlavným dôvodom bola nízka konkurencieschopnosť drobných hospodárstiev, ktoré sa bez dostatočného materiálneho vybavenia a kapitálu nemohli presadiť na trhu. V dôsledku zadlženia o nich majitelia často prichádzali a keďže domáce pomery im neumožňovali získať adekvátny zárobok námezdnu prácou (pre veľmi nízke mzdy), jediným východiskom sa pre nich stalo vysťahovalectvo. Veľká časť vysťahovalcov, najmä ak mali doma rodiny, sa po niekoľkých rokoch vrátila. Za našetrené peniaze vyplatili navrátilci dlhy, prípadne kúpili ďalšiu pôdu a zveľadili svoje roľnícke hospodárstva. Ku koncu storočia začalo vysťahovalectvo slabnúť, čo bolo spôsobené aj mnohými prekážkami zo strany štátnych orgánov. Odchod veľkej časti mladej mužskej populácie tak ohrozoval obranyschopnosť krajiny a v tom čase aj vzťahujúci sa uhorský priemysel, mzdy v ktorom však nemohli konkurovať zárobkom za morom. Takisto

⁷⁸ ŠA Prešov, SM 1112: Výkaz majetku grófa Antona Sztárayho v Kaluži z r. 1871.

⁷⁹ FÉNYES, Elek. *Magyarország geographiai szótára*. Pest 1851, II, 2., s. 170.

⁸⁰ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/1, 20: Sčítanie ľudu a domácich zvierat z r. 1869, Kaluža.

⁸¹ *A magyar korona országáiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. I. Budapest 1882, s. 333.

⁸² *A magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása, I*. Budapest 1902, s. 258 – 259.

⁸³ Tamže.

do Kaluže sa na konci storočia časť vystaľovalcov zrejme vrátila a investovala zarobené peniaze do zveľadenia svojich gazdovstiev, čo dokumentuje vzrast počtu stredných roľníckych hospodárstiev.

V náboženských pomeroch nenastali počas druhej polovice 19. storočia žiadne zmeny. Naďalej v nich výrazne dominovali gréckokatolíci nad menšinou rímskokatolíkov a nepočetnými židmi. V polovici storočia, r. 1851 žilo v obci 315 gréckokatolíkov, 7 rímskokatolíkov a 9 židov.⁸⁴ Na konci šesťdesiatych rokov bolo v dedine 358 gréckokatolíckych a 50 rímskokatolíckych veriaciach, popri 11 židoch a jednom evanjelikovi a. v.⁸⁵ Na začiatku osemdesiatych rokov, r. 1881, žilo v Kaluži 270 gréckokatolíkov, 36 rímskokatolíkov a 16 židov.⁸⁶ V poslednom roku storočia sa 317 obyvateľov obce hlásilo ku gréckokatolíkom, 33 k rímskokatolíkom a piati boli židia.⁸⁷

V Kaluži ani v tomto období nemala žiadna z cirkví sídlo farnosti či inej cirkevno-správnej jednotky. Gréckokatolíci boli filiou farnosti v Klokočove a rímskokatolíci vo Vinnom. Rovnako nepočetní židia patrili iste k náboženskej obci vo Vinnom. Výrazný pokles počtu židov v závere storočia bol zrejme dôsledkom ekonomických pomerov v obci, neposkytujúcich priestor pre uplatnenie väčšieho počtu židov a odchodom časti židovských rodín do blízkych Michaloviec.

V úzkom spojení s náboženstvom a cirkevným životom bolo aj v druhej polovici 19. storočia, najmä na vidieku, školstvo a vzdelávanie. Počas väčšiny druhej polovice 19. storočia neexistovala v Kaluži žiadna škola a deti z obce navštevovali gréckokatolícku ľudovú školu v susednom Klokočove, resp. rímskokatolícku školu vo Vinnom. Na konci šesťdesiatych rokov preukázateľne žil v dedine jeden učiteľ, ktorým bol však židovský súkromný učiteľ Moše Brandt.⁸⁸ Vzhľadom na to, že býval v dome nájomcu krčmy Jozefa Rosenblutha, je možné, že bol vychovávateľom jeho detí, príp. pôsobil v niektorej z rituálnych škôl v okolí.

Gréckokatolícka konfesijná základná škola v obci bola založená zrejme až v poslednej štvrtine storočia. Jej existencia je doložená v súpise škôl na území Mukačevskej diecézy v roku 1890. Navštevovalo ju 46 školopovinných detí a jej učiteľom bol vtedy Michal Fedorčák.⁸⁹

Dôsledné zavádzanie školskej dochádzky v posledných desaťročiach 19. storočia sa aj na vidieku prejavilo v stále sa zvyšujúcej gramotnosti širokých vrstiev obyvateľstva. Kým v Kaluži r. 1869 vedeli čítať a písať iba štyria obyvatelia, r.

⁸⁴ FÉNYES, Elek. *Magyarország geographiai szótára*. Pest 1851, II, 2., s. 170.

⁸⁵ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/1, 20: Sčítanie ľudu a domácich zvierat z r. 1869, Kaluža.

⁸⁶ *A magyar korona országáiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. I. Budapest 1882, s. 333.

⁸⁷ *A magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása, I.* Budapest 1902, s. 258 – 259.

⁸⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/1, 20: Sčítanie ľudu a domácich zvierat z r. 1869, Kaluža.

⁸⁹ *A Munkácsi Egyházmegye gör. Szeret. Kath. Népiskolái 1890-91-ben*. Ungvár 1891, s. 24.

1881 stúpol ich počet na 12 a do posledného roku storočia na 24, teda šesťnásobne.⁹⁰

Keďže od začiatku osemdesiatych rokov 19. storočia sa evidovali aj prvé údaje o **národnosti obyvateľov**, je v tomto období možné spoľahlivo rekonštruovať národnostné pomery v Kaluži. V národnostnej štruktúre obce jednoznačne dominovali Slováci popri marginálnom zastúpení Maďarov a Nemcov. Slovenskú národnosť obyvateľstva však už skôr dokladajú niektoré iné skutočnosti. Napriek tomu, že v polovici storočia bola Kaluža charakterizovaná ako rusínska obec, to však určite len kvôli „ruskému“ náboženstvu jej obyvateľov. Slovenské boli v druhej polovici storočia všetky alebo aspoň takmer všetky názvy katastrálnych území v chotári: Topoliny, Vinice, Za vinicami, Kijovisko, Dubiny, Hore koncom, Zahumenki, Dešjatki, Kamence, Herbelice, Dilky, Horni Luki, Za jasienovcom, Nižo hrački, Rejtaki, Blata, Pod Kristom, Zaniovec, Piernoga verh, Tomašov verh, Maročkova, Estrepka, Patok, Vinian patok, Suchy jarok, Tomašov jarok a Skalčianski jarok.⁹¹

V roku 1881 žilo v Kaluži mestečku 300 Slovákov, dvaja Maďari, jeden Nemec a 19 obyvateľov nevedelo rozprávať.⁹² Národnostné pomery sa do konca storočia vôbec nezmenili a r. 1900 sa k Slovákom hlásilo 353 a k Maďarom dvaja obyvatelia obce.⁹³ Neslovenské obyvateľstvo, dvoch Maďarov a r. 1881 jedného Nemca, predstavovali miestni židia. Tieto údaje nielen jasne dokumentujú výrazne slovenský jazykový charakter Kaluže, no zároveň poukazujú na skutočnosť, že maďarizácia, ako významný fenomén národnostného vývinu Uhorska od poslednej štvrtiny storočia, sa obce vôbec nedotkla. Uvedené počty jednotlivých národností poukazujú na to, že k Slovákom sa v Kaluži hlásila aj väčšina židov, ktorí boli vtedy už v celej krajine značne maďarizovaní.

Vzhľadom na stagnáciu obyvateľstva nezaznamenal **stavebný vývin** obce v druhej polovici 19. storočia výraznejší vzostup. Prvé údaje o počte domov v dedine pochádzajú z konca šesťdesiatych rokov. V roku 1869 stálo v Kaluži 74 obytných domov, slúžiacich pre 97 rodín, resp. bytov. V týchto domoch sa nachádzalo 77 izieb. Väčšina domov mala iba jednu obytnú miestnosť, iba výnimočne v nich bolo izieb viac. Najviac, tri izby mal dom, obývaný nájomcom Jozefom Rosenblutom, slúžiaci aj pre účely krčmy. Z ďalších miestností sa v domoch v dedine nachádzalo: 48 komôr, 71 predsiení, 1 kuchyňa, 14 pivníc, 5 kôlní, 45 stajní, 8 chlievov a 28 stodôl.⁹⁴

⁹⁰ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/1, 20; *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I.* Budapest 1882, s. 333; *A magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása, I.* Budapest 1902, s. 258 – 259.

⁹¹ Archív Slovenského ústavu geodézie a kartografie, U 70, Kaluža.

⁹² *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I.* Budapest 1882, s. 333.

⁹³ *A magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása, I.* Budapest 1902, s. 258 – 259.

⁹⁴ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/1, 20: Sčítanie ľudu a domácich zvierat z r. 1869, Kaluža.

Kvôli poklesu obyvateľstva v nasledujúcich desaťročiach nedošlo k vzrastu počtu domov v obci. V roku 1881 stálo v Kaluži 67⁹⁵ a r. 1900 už iba 64 obytných domov. V poslednom roku storočia bola už nemalá časť z nich, celkom 17 domov postavená z kameňa alebo tehál. Ďalších 47 domov bolo drevených. Strechy mali ešte všetky domy z netrvácneho materiálu, 13 z nich zo šindľov a 51 zo slamy.⁹⁶

V druhej polovici storočia došlo k prevratným zmenám v **spoločenskom a politickom živote** celej krajiny. Revolúcia r. 1848/49 priniesla zrušenie poddanstva, čo zmenilo spoločenské pomery na vidieku. Aj keď ďalšie jej výdobytky boli zrušené, nepodarilo sa už reštituovať pomery z prvej polovice storočia. Po necelých dvoch desaťročiach neoabsolutizmu a provizória došlo napokon po vyrovnaní r. 1867 k obnoveniu základných občianskych práv a slobôd a nastala postupná demokrati-zácia verejného života. Nová spoločenská realita mala v poslednej tretine storočia v celej krajine ďalekosiahle dôsledky. Tie spolu s inými zmenami priniesli aj účasť širších vrstiev obyvateľstva vo voľbách do Uhorského snemu. Aj keď všeobecné volebné právo v krajine do r. 1918 nebolo prijaté, i napriek volebnému cenzu sa na voľbách zúčastňoval pomerne veľký počet voličov, pochádzajúcich z veľkej časti z radov vidieckeho obyvateľstva. Od druhej polovice šesťdesiatych rokov disponovali totiž volebným právom popri šľachte, podnikateľoch v remeslách, priemysle či obchode aj príslušníci inteligencie, štátni úradníci a takisto všetci samostatne hospodáriaci roľníci s výmerou pôdy, dosahujúcou istú hranicu.⁹⁷ Tak sa od r. 1867 zúčastňovalo volieb podstatne viac obyvateľov vidieckych mestečiek a dedín, než v predchádzajúcom období a ich počet sa naďalej zvyšoval.

Kaluža patrila počas celého obdobia od čiastočného obnovenia ústavnosti po roku 1861 a neskôr od r. 1867 do Sobraneckého volebného obvodu. Prvých volieb do dočasne obnoveného snemu sa zúčastnilo 41 obyvateľov obce, všetci ako samostatní roľníci, vlastníci viac než niekdajšiu štvrtinovú usadlosť.⁹⁸ Dva roky po vyrovnaní, r. 1869, malo volebné právo už 43 miestnych roľníkov.⁹⁹ O desať rokov neskôr, r. 1875 mohlo voliť do parlamentu 40 obyvateľov Kaluže,¹⁰⁰ pričom pokles voličov bol dôsledkom mohutného vyst'ahovalectva v tomto období. V roku 1895 malo volebné právo len 33 miestnych občanov, pričom jeden z nich mohol voliť na základe vzdelania (učiteľ), ďalší z titulu výšky príjmu (krčmár) a ostatní ako samostatní roľníci.¹⁰¹

⁹⁵ *A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I.* Budapest 1882, s. 333.

⁹⁶ *A magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása, I.* Budapest 1902, s. 258 – 259.

⁹⁷ Výmera usadlosti nebola jednotná, líšila sa podľa úrodnosti pôdy, resp. podľa miestnych podmienok a prevládajúcej veľkosti hospodárstiev.

⁹⁸ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/5, 370: Menoslov voličov pre voľby do Uhorského snemu z r. 1861.

⁹⁹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/5, 375: Menoslov voličov pre voľby do Uhorského snemu z r. 1869.

¹⁰⁰ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/6, 537: Súpis voličov do Uhorského snemu z r. 1875.

¹⁰¹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/5,

V priebehu druhej polovice storočia začali obyvatelia vidieka v oveľa väčšom rozsahu bežne prichádzať do styku s rozličnými štátnymi úradmi a inštitúciami. Dennou realitou sa aj na vidieku stali daňový úrad, notariát, žandárstvo, pošta, telegraf, železnica, poisťovňa či sporiteľňa. Nové úlohy dostali aj niekdajšie slúžnovské stoličné okresy, ktoré sa postupne transformovali na skutočné administratívne okresy so slúžnymi a ďalším kancelárskym aparátom. Pre Kalužu boli centrom okresu Sobrance. V nich mali občania slúžnovský úrad a okresný súd, istý čas aj poslednú poštu a telegraf. Obec patrila do pôsobnosti daňového úradu v Užhorode a stoličného súdu v Berehove. Poslednú poštu mali občania spočiatku v Michalovciach, neskôr v Sobranciach a na konci storočia už v neďalekom Vinnom-Banke.

Od osemdesiatych rokov patrila Kaluža do verejného notárskeho obvodu so sídlom vo Vinnom-Banke, spolu s Vinným, Klokočovom, Trnavou a Stráňanmi.¹⁰² Po zavedení štátnych matrík a zriadení verejných matričných obvodov r. 1895 bola obec začlenená do vinianskeho matričného obvodu.

V priebehu druhej polovice 19. storočia prešla viacerými zmenami tradičná obecná samospráva, ktorá sa po zrušení poddanstva a zániku zemepanských právomocí v živote obce, stala najnižšou jednotkou krajinskej administratívy. Najvyšším orgánom obce bolo obecné zastupiteľstvo. Volili ho všetci plnoprávni obyvatelia a na jeho čele stál predseda, ktorým bol richtár, v jeho neprítomnosti podrichtár. Zastupiteľstvo sa schádzalo na pravidelnom zasadnutí raz ročne, keď schvaľovalo rozpočet, resp. obecné hospodárenie. Okrem tohto mohol v prípade potreby zvoľávať richtár (predseda) mimoriadne zasadnutia. Skutočnú výkonnú moc predstavovalo vedenie obce. Jeho členmi boli: richtár, dvaja prisažní, verejný notár, pomocný notár, obecný tútor, obvodný lekár a ohliadač mŕtvol. Štátnu administratívu vo vedení obce zastupoval obvodný notár (s podnotárom), ktorý zároveň viedol zápisnice zo zasadnutí. Plat richtára činil 20 zlatých, prisažní dostávali za výkon funkcie ročne po 8 zlatých.¹⁰³

V úrade richtára sa v tomto období vystriedali viacerí obyvatelia obce. V roku 1857 bol richtárom Kaluže Ján Szarvai,¹⁰⁴ r. 1869 Michal Dušenka,¹⁰⁵ r. 1871 Ján Deštička¹⁰⁶ a r. 1891 Lukáš Gombos.¹⁰⁷ Funkciu prisažných r. 1871 vykonávali Michal Košč a Andrej Lajčák.¹⁰⁸

374: Súpis voličov do Uhorského snemu z r. 1895.

¹⁰² Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/6, 1069: Súpis verejných notárskych obvodov v Užskej stolici z r. 1895.

¹⁰³ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/6, 978: Organizačný poriadok obce Kaluža z r. 1890.

¹⁰⁴ ŠA Prešov, SM 1447: Rozsudok urbárskeho súdu v Užhorode z r. 1857.

¹⁰⁵ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/1, 20: Sčítanie ľudu a domácich zvierat z r. 1869, Kaluža.

¹⁰⁶ ŠA Prešov, SM 1112: Výkaz majetku grófa Antona Sztárayho v Kaluži z r. 1871.

¹⁰⁷ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/6, 978: Organizačný poriadok obce Kaluža z r. 1890.

¹⁰⁸ ŠA Prešov, SM 1112: Výkaz majetku grófa Antona Sztárayho v Kaluži z r. 1871.

Veľké škody v chotári Kaluže a viacerých okolitých obcí stále spôsobovali rozsiahle močiare v lokalite Blata. V záujme obrany proti zamokrovaniu pôdy a azda aj získavania nových poľnohospodárskych plôch bola z iniciatívy majiteľov pôdy a obcí v roku 1880 založená Seniansko-blatská spoločnosť na vysušovanie močiarov (Szenna-Blatta mocsárlecsapoló társulat).¹⁰⁹

III. Na prahu 20. storočia (1901 – 1918)

Prvé dve desaťročia nového storočia priniesli významné zmeny v rôznych oblastiach života spoločnosti. Výdobytky technického pokroku a dynamický hospodársky rozvoj krajiny výrazne zasiahli do tradičného spôsobu života na vidieku. Vynálezy modernej doby ako telegraf, telefón, noviny, verejný vodovod či elektrická energia prenikli do každého mesta i mnohých obcí a stávali sa každodennou samozrejmosťou. V rokoch pred prvou svetovou vojnou začali po starých cestách premávať prvé automobily a čoskoro sa na oblohe objavili vojenské lietadlá. Pokračujúci hospodársky rozvoj sa prejavoval vznikom nových priemyselných podnikov, veľkorysou výstavbou veľkých miest a budovaním modernej železničnej siete, hustejšej ako vo väčšine okolitých krajín. Technický pokrok neobišiel ani vidiek. Priniesol so sebou najmä zavádzanie poľnohospodárskych strojov na veľkostatkoch, budovanie elektrických mlynov, moderných liehovarov, sklární, cukrovarov a iných podnikov, no takisto aj železnicu, telegraf a ďalšie výdobytky modernej doby. Pomerne rýchly dynamický hospodársky vzostup mal však zároveň viaceré negatívne dôsledky. Ekonomický a sociálny vývin krajiny bol nerovnomerný a protirečivý. V hlavnom meste a veľkých centrách síce dynamicky napredovala veľkolepá výstavba a rástla životná úroveň obyvateľstva, celé oblasti v okrajových stoliciach však trpeli biedou.

Hlavným prejavom negatívneho sociálneho vývinu vidieka preto naďalej ostávalo vysťahovalectvo, najmä do USA. To, ostatne, pokračovalo aj v nasledujúcich rokoch. Vysťahovalectvo, spolu s ďalšími nepriaznivými dôsledkami hospodárskeho rozvoja, najviac postihlo okrajové oblasti krajiny. Popredné miesto si v tejto štatistike udržiavali severovýchodné stolice, medzi nimi aj Užská. Negatívnym prvkom uhorského vývinu v prvých rokoch 20. storočia stále ostávala pokračujúca maďarizácia, ktorá mala nepriaznivé dôsledky na kultúrny vývin nemadarských národov. Štátna moc, v zmysle realizácie idey národne, resp. jazykovo jednotného štátu, využívala na pomad'arčovanie všetky dostupné prostriedky, najmä školstvo a kultúru.

Pomerne verný obraz o **hospodárskych a spoločenských pomeroch** v obci na začiatku 20. storočia poskytujú údaje posledného sčítania ľudu v Uhorsku, uskutočneného r. 1910. Spomedzi 347 obyvateľov dediny bolo ekonomicky činných 108. Takmer všetkých z nich, 104 osôb, zamestnávalo poľnohospodárstvo. Z ďalších rezortov pôsobil jeden obyvateľ v lesníctve, jeden v remesle, resp. výrobe,

---

¹⁰⁹ MOCSÁRY, Miklós. *Ungmegyei naptár 1908-ik évre*, s. 75.

jeden v slobodných povolaniach a jeden pracoval ako sluha (slúžka) v domácnosti niektorého z bohatších obyvateľov.¹¹⁰

V hospodárskom živote a zamestnaneckej štruktúre Kaluže tak aj na prahu nového storočia výrazne dominovalo poľnohospodárstvo. Spolu s členmi domácností zamestnancov poskytovalo toto odvetvie obživu celkovo 315 obyvateľom obce. Spomedzi 104 osôb zamestnaných v poľnohospodárstve bolo 71 mužov a 33 žien. Ďalšie údaje o týchto obyvateľoch poukazujú na pretrvávajúcu nízku úroveň poľnohospodárskej výroby v obci. Medzi osobami, činnými v tomto odvetví, prevládali vlastníci poľnohospodárskych závodov či samostatní roľníci, v počte 60. Oproti prelomu storočí tak opäť vzrástol počet hospodárstiev. Zo 60 samostatných roľníkov v Kaluži hospodáril 26 na výmere od 10 do 100 jutár a 34 na pôde s rozlohou menšou ako 10 jutár.¹¹¹ Na zvýšenom počte hospodárstiev aj ďalšom posilnení stredných statkov v dedine sa iste prejavili pozitívne dôsledky vystaňovania, keď navrátilci po príchode domov mohli za úspory z Ameriky kúpiť nové alebo zveľadiť svoje staré gazdovstvá.

Ďalších 44 osôb pracovalo u majiteľov týchto 60, najmä však stredných roľníckych hospodárstiev. V prvom rade im pomáhali 19 rodinných príslušníkov, z nich 18 žien. Najbohatší z nich zamestnávali jedného sluhu (paholka) a 24 poľnohospodárskych robotníkov, z ktorých 23 bolo starších ako 16 rokov.¹¹²

Kým počet roľníckych hospodárstiev v priebehu prvého desaťročia nového storočia stúpil o približne 20 %, stavy domácich zvierat výrazne poklesli. V roku 1911 chovalo 64 majiteľov hospodárskych zvierat v obci celkovo 190 kusov hovädzieho dobytká, 7 koní, 15 kôz, 24 oviec a 49 sviň. V najväčšom počte tak v Kaluži aj na začiatku 20. storočia mali hovädzí dobytok. Z celkového stavu 190 kusov najväčšiu časť predstavovali kravy v počte 69. Takmer rovnaký bol aj stav volov, a to 68. Okrem nich mali ešte na kalužských hospodárstvách 52 jalovic. Býky ani teľatá nechovali vtedy v obci žiadne. Zo siedmich koní bolo 5 kobýl a dva valachy. Z 15 kôz chovaných v obci bolo 7 kôz a 8 koliať, z 24 oviec 4 ovce matky, 11 mladých ovečiek a 9 jahniat. V stave 49 sviň mali v Kaluži 5 prasníc, 10 bravov a 34 prasiatok.¹¹³ V skladbe hovädzieho dobytká v porovnaní s pomermi spred desiatich rokov ešte viac vzrástli počty moderných švajčiarskych plemien. Z nich chovali v obci 157 kusov červenostrakatého plemena, 17 kusov plemena borzdereš a 13 iných strakatých. Popri nich mali už iba tri kusy tradičného uhorského hovädzieho dobytká. Všetky ovce patrili k anglickým a iným mäsitým plemenám a všetkých 49 sviň k tradičným masným plemenám (najmä mangalica).¹¹⁴

¹¹⁰ *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlalása II.* Budapest 1913, s. 518 – 521.

¹¹¹ Tamže.

¹¹² Tamže.

¹¹³ *A Magyar Szent Korona országainak állatlétszáma az 1911-ik február hó 28-ki állapot szerint.* Budapest 1913, s. 538 – 541.

¹¹⁴ Tamže.

Z týchto údajov je zrejmých niekoľko skutočností. V prvom rade došlo k zvýšeniu počtu samostatných roľníkov v obci, a to o 20 % za jedno desaťročie. Pritom 40 % hospodárstiev tvorili hospodárstva stredných roľníkov, počet ktorých vzrástol o asi 600 %. Zároveň však viac ako o 40 % poklesol počet osôb, zamestnaných v poľnohospodárstve. Z kategórií pôsobiacich v tomto odvetví došlo k najväčšiemu poklesu u pomocníkov z členov domácností, výrazne však ubudlo paholkov aj poľnohospodárskych robotníkov. Vzhľadom na nízky počet pomocných síl, zamestnaných v poľnohospodárstve možno usudzovať, že jeho úroveň bola veľmi nízka. Dokladajú ju pritom takisto ďalšie skutočnosti. Najrozšírenejším záprahom v obci bol i v tomto období stále volský záprah, pre ktorý bolo využívaných 42 volov. Nízku úroveň poľnohospodárstva v dedine dokladá takisto výrazný pokles stavov veľkého dobytká a sviň. Kým počet hovädzieho dobytká od prelomu storočí klesol iba o niečo viac ako 5 %, stav koní sa znížil viac ako o dve tretiny a počet sviň poklesol viac ako o 40 %.

Na začiatku 20. storočia došlo k významnej zmene vo vlastníctve pôdy v obci i v celom bývalom Michalovskom panstve. V roku 1902 majiteľ veľkostatku gróf Alexander Sztáray dal jeho veľkú časť do zálohu za 2 200 000 korún.¹¹⁵

Remeselná výroba sa podieľala na hospodárskom živote obce stále iba minimálne. Venoval sa jej len jeden obyvateľ Kaluže. Vzhľadom na to, že pôsobil ako samostatný výrobca, resp. majiteľ či nájomca prevádzky, v pohostinských alebo hotelierskych odvetviach, bol ním jednoznačne miestny krčmár.¹¹⁶ Skutočným remeslom sa nezaoberal žiadny z obyvateľov. Jediným príslušníkom slobodných povolání v dedine bol učiteľ na miestnej gréckokatolíckej základnej škole.

Takisto aj **demografický, konfesijný a národnostný vývin** obce v rokoch pred prvou svetovou vojnou dokladajú údaje zo sčítania ľudu z r. 1910. Podľa nich žilo v Kaluži na konci prvého desaťročia nového storočia 347 obyvateľov. To znamená, že stav obyvateľstva obce oproti prelomu storočí poklesol, a to asi 2 %. Ďalšie údaje sčítania ľudu dokladajú, že aj tento pokles bol najskôr dôsledkom vysťahovalectva, aj keď už nie takého masívneho, ako v sedemdesiatych rokoch predchádzajúceho storočia. Počet žien v dedine totiž o 39 prevyšoval počet mužov a naďalej žilo v cudzine 56 občanov Kaluže.¹¹⁷

Nepřítomnosť viacerých obyvateľov v produktívnom veku sa odrazila i na vekovej štruktúre obyvateľstva. Jeho najväčšiu časť, 75 tvorili osoby od 40 do 59 rokov, po nich nasledovali deti od 6 do 11 rokov v počte 66, 56 mladých ľudí vo veku od 20 do 39 rokov a deti mladšie ako 6 rokov v počte 53. Veľmi málo, len 37 bolo mládeže od 15 do 19 rokov a menej, 11, iba občanov starších ako 60 rokov.

---

¹¹⁵ ŠA Prešov, SM.

¹¹⁶ *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlalása II.* Budapest 1913, s. 518 – 521.

¹¹⁷ *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlalása I.* Budapest 1912, s. 260 – 261.

Najviac, 206 obyvateľov bolo slobodných, 127 žilo v manželstve a 14 tvorili ovdovelí občania. Rozvedený nebol vtedy v obci nikto.¹¹⁸

Ani prvé roky nového storočia neprinesli žiadne významnejšie zmeny v konfesionálnych pomeroch v obci. Podľa údajov z roku 1910 žilo v Kaluži 314 gréckokatolíkov, 31 rímskokatolíkov a dvaja židia.¹¹⁹ Najsilnejšou konfesiou tak stále ostávala gréckokatolícka, predstavujúca viac ako 90 % obyvateľov. Rímskokatolíci tvorili 9 % obyvateľstva. Kým dve katolícke vyznania si udržali pomerné zastúpenie z predchádzajúceho obdobia, počet židov počas jedného desaťročia klesol na menej ako polovicu. Bolo to akiste v dôsledku vyhranene poľnohospodárskeho charakteru obce, bez zastúpenia výroby a najmä obchodu. Od začiatku storočia tak zrejme ďalšie židovské rodiny odišli do Michaloviec, Sobraniec či Vinného a v dedine ostal iba nájomca krčmy s manželkou. Na príslušnosti katolíkov gréckeho aj latinského rítu k ich farnostiam sa taktiež nič nezmenilo.

Rovnako v národnostnej skladbe obyvateľstva obce nedošlo v rokoch pred prvou svetovou vojnou k žiadnym významnejším zmenám. Naďalej v nej dominovali Slováci, predstavujúci v počte 344 takmer 100 % obyvateľov. K iným národnostiam sa hlásili iba traja občania, z nich dvaja k Nemcom a jeden k Maďarom.¹²⁰ Pokles maďarskej a opätovné objavenie sa nemeckej národnosti boli akiste dôsledkom úbytku židov na začiatku storočia, resp. príchodu nového židovského nájomca krčmy, identifikujúceho sa s nemeckým etnikom. Aj v tomto období možno z uvedených údajov zároveň usudzovať zanedbateľné výsledky maďarizácie, čo dokladá aj skutočnosť, že maďarský jazyk stále ovládali iba traja obyvatelia obce.¹²¹

Podobne ako na sklonku predchádzajúceho storočia, aj v rokoch pred prvou svetovou vojnou pôsobila v Kaluži škola. Bola ňou gréckokatolícka základná ľudová škola, založená v poslednej štvrtine 19. storočia. Škola mala jednu učebňu s plochou 49 m² a pôsobil v nej jeden učiteľ. Školská budova bola v dobrom stave.¹²² V roku 1908 bola učiteľkou Anna Máthéová¹²³ a r. 1915 Július Király.¹²⁴ V tom období školu navštevovalo 57 školopovinných detí z obce a o niekoľko rokov neskôr, r. 1918 mala 60 žiakov.¹²⁵

Systematická povinná školská dochádzka, v miestnych podmienkach však najmä niekoľko desaťročí existencie gréckokatolíckej základnej školy, sa prekvapivo rýchlo odrazila v dynamickom raste gramotnosti obyvateľstva. V roku 1910 ovládalo čítanie a písanie už 225 osôb, čo bolo vyše 60 % obyvateľov.¹²⁶ V priebehu

¹¹⁸ Tamže.

¹¹⁹ Tamže.

¹²⁰ Tamže.

¹²¹ Tamže.

¹²² Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 4/7, 688: Prehľad škôl na území Užskej stolice z r. 1918.

¹²³ MOCSÁRY, Miklós. *Ungmegyei naptár 1909. évre*. Ungvár 1908, s. 75.

¹²⁴ *Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis 1915*, s. 286.

¹²⁵ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 4/7, 688: Prehľad škôl na území Užskej stolice z r. 1918.

¹²⁶ *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I.* Budapest 1912, s. 260 –

prvého desaťročia 20. storočia sa tak zvýšila znalosť čítania a písania viac ako deväťkrát.

Kaluža bola aj v tomto období naďalej súčasťou Užskej stolice a jej Sobranceckého okresu. V sídle okresu mali obyvatelia obce slúžnovský okresný úrad a okresný súd. Obec patrila do verejného notárskeho obvodu a matričného obvodu so sídlom vo Vinnom. Vo Vinnom mala takisto žandársku stanicu a poslednú poštu. Ďalšie štátne úrady mali občania vo vzdialenejších mestách: posledný telegraf v Michalovciach, daňový úrad v Užhorode a stoličný súd v Berehove v susednej Berežskej stolici.¹²⁷

Obec aj na začiatku 20. storočia patrila do volebného obvodu so sídlom v Sobranciach. Občania s volebným právom volili v obvode jedného poslanca parlamentu, pričom v každých voľbách v tomto období zvíťazil gróf Alexander Sztáray.¹²⁸

Vzhľadom na mierny pokles obyvateľstva ostával stabilný aj počet voličov v obci. V roku 1901 malo volebné právo do Uhorského snemu 30 mužov z Kaluže, z nich 29 ako samostatní roľníci a iba jeden, krčmár, na základe príjmu.¹²⁹ O desať rokov neskôr, r. 1911 mohlo voliť poslanca do parlamentu 32 obyvateľov dediny, pričom všetci boli majiteľmi roľníckych hospodárstiev.¹³⁰

Právne postavenie Kaluže sa na začiatku 20. storočia nezmenilo. Naďalej ostávala tzv. malou obcou (do 2 000 obyvateľov) so **samosprávou** na čele s richtárom, dvoma prísaznými a podrichtárom. Najvyšším samosprávnym orgánom bolo obecné zastupiteľstvo, ktorého polovicu tvorili občania platiaci najvyššiu daň (virilisti) a polovicu volení zástupcovia. Funkciu richtára na začiatku storočia, r. 1901 vykonával Juraj Čorni.¹³¹ Členmi zastupiteľstva v tom čase boli: Juraj Fencik, Štefan Roser, Juraj Obšatník, Juraj Michalčín, Mikuláš Dušenka a Štefan Gomboš.¹³²

Členovia vedenia obce spolu s obecnými zamestnancami dostávali mzdu z obecnej pokladnice. Ročný plat richtára činil 40 korún, prísazní dostávali po 16 korún, na plat obvodného notára prispievala obec sumou 48 korún 98 halierov, na plate obvodného lekára sa podieľala čiastkou 16 korún a notárskemu doručovateľovi platila 3 koruny 10 halierov. Obecný doručovateľ dostával 20 korún, tzv. podrichtár (v podstate skôr zriadenec obecného úradu) 20 korún, obecný hájnik mal plat 120 korún a nočný strážnik 150 korún. Okrem platov dostávali obecní funkcionári a zamestnanci takisto cestovné náhrady, príspevky na kanceláriu, kúrenie a ďalšie náležitosti. Richtár poberal na cestovné paušál 36 korún, na kanceláriu 3 koruny, na po-

261.

¹²⁷ *A Magyar Szent Korona országainak helységnevtára*. Budapest 1913, s. 1270.

¹²⁸ Felső Zemplén 1901-1913, Ung 1901-1918.

¹²⁹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/5, 378: Menoslov voličov do uhorského snemu z r. 1901.

¹³⁰ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 4/7, 384: Menoslov voličov do uhorského snemu z r. 1911.

¹³¹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, F-7 Podžupan Užskej stolice, 7/4, 312: Návrh rozpočtu obce Kaluža na rok 1901.

¹³² Tamže.

istenie budov 14 korún a na verbovanie takisto 14 korún. Obvodnému verejnému notárovi prispievala obec na byt, cestovné a kanceláriu sumou 62 korún, na odvody brancov 4 koruny 84 halierov a obvodný lekár dostával na dopravu na očkovanie proti kiahňam 12 korún.¹³³

Okrem plátov a iných náležitostí vedenia a zamestnancov obce boli z obecnej pokladnice financované takisto ďalšie pravidelné a mimoriadne výdaje. Medzi nich patrilo udržiavanie obecných ciest, prevádzkovanie obecnej ľadovne, nákup tlačív, zákonov a predpisov, príspevok na dôchodkové poistenie učiteľov, poistenie richtárovho domu, poplatok nemocenskej poisťovni, členské v hospodárskom spolku, zabezpečenie očkovania proti kiahňam, podiel na stavbe nového gymnázia, výdavky na vydržiavanie pôrodnej babice a ďalšie položky. Celkovo hospodárila obec s pomerne vysokou stratou. Celkové príjmy obecnej pokladne (najmä z podielu na rôznych daniach) činili 320 korún, suma výdavkov predstavovala však 911 korún 60 halierov. Z nich väčšinu, 447 korún 8 halierov tvorili platy, 182 korún 36 halierov rozličné výdavky, 145 korún výdavky spojené s úradom a 81 zlatých mimoriadne výdavky.¹³⁴

Majetok obce na začiatku 20. storočia (1901) okrem rôznych nehnuteľností predstavovali obecná striekačka, obecný voz, obecné náradie a obecný bubon (v celkovej hodnote 680 korún).¹³⁵ Z týchto údajov je zrejmých viacero skutočností. Od konca 19. storočia v Kaluži existoval hasičský zbor, resp. o protipožiarnu ochranu sa staralo vedenie obce. Takisto je jasné, že podobne ako v iných mestách a dedinách, všetky dôležité oznamy sa občanom dávali na známosť vybubňovaním.

Pokračujúca modernizácia, aj keď pomaly, prenikala začiatkom nového storočia i do Kaluže a prejavila sa okrem iného v stúpajúcom počte murovaných domov. Celkovo však, kvôli poklesu obyvateľstva, domov v dedine nepribudlo. V roku 1910 stálo v Kaluži 68 obytných domov, z ktorých už väčšina, 48 bolo postavených z kameňa alebo tehál a iba 20 domov bolo ešte drevených. Počet murovaných domov v obci tak počas jedného desaťročia vzrástol takmer trojnásobne. Domy v obci stále nemali strechy zo škridiel alebo iného trvácneho materiálu. Šindľom bolo pokrytých 39 a slamou 29 domov.¹³⁶

Prvá svetová vojna, ktorá vypukla na konci júla 1914, hlboko zasiahla do všetkých sfér života celej krajiny. Veľká časť mužov musela narukovať do vojska a mnohí sa zúčastnili bojov na ruskom a neskôr talianskom fronte, kde niektorí zahynuli, boli ranení alebo padli do zajatia. Odchod živelov rodín výrazne skomplikoval situáciu všetkých obyvateľov. Ďalšie bremeno predstavovali požiadavky štátu na stále väčšie dodávky potravín, zvierat, dreva a iného vojnového materiálu.

V poslednom roku vojny vyvrcholila kríza a v celej krajine sa prejavovali dôsledky rozpadu hospodárstva. Sprewádzal ich nezadržateľný rast cien základných

¹³³ Tamže.

¹³⁴ Tamže.

¹³⁵ Tamže.

¹³⁶ *A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlalása I.* Budapest 1912, s. 260 – 261.

životných potrieb, ktorý nemohlo zastaviť ani centrálné určovanie maximálnych cien. Kým r. 1914 stála siaha dreva na kúrenie 16 korún a 1 kg nafty 30 halierov, v roku 1915 museli zaplatiť 50 korún za siahu dreva a 1 korunu za kilo nafty. Ondlho postupne vymizli z obchodov výrobky ako sviečky, mydlo, petrolej, sóda, obuv či šatstvo. Obchodníci ich potom predávali na čiernom trhu za niekoľkonásobne vyššie ceny.¹³⁷ Kvôli nedostatku oblečenia nariadili v októbri 1918 úrady pochovávanie mŕtvych v papierových šatách.¹³⁸ Odchod mužov na front, vojnové dodávky a rekvirácie spôsobovali biedu vyčerpaného obyvateľstva, ktoré neraz stálo na pokraji hladu. V takejto situácii sa širili rôzne epidémie. V máji 1915 vypukla v Užskej stolici cholera¹³⁹ a na sklonku vojny, v októbri, zasiahla celú oblasť dovtedy neznáma epidémia španielskej chrípky.¹⁴⁰

---

¹³⁷ ŠA Prešov, Slúžnovský úrad Vranov, 21.

¹³⁸ Ung, 1918, X.

¹³⁹ Štátny archív Zakarpatskej oblasti Ukrajiny Berehovo, Župan Užskej stolice, F4, 01: Záznamy o epidémii cholery v máji 1915.

¹⁴⁰ Ung, 1918, X.

Zdravotná starostlivosť v zemplínskych mestečkách na konci 19. a začiatkom 20. storočia

Annamária Kónyová

KÓNYOVÁ, Annamária. Healthcare in the Towns of Zemplín in the Late 19th Century and in the Early 20th Century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2014, vol. 14, no. 2, p. 48-59.

The second half of the 19th century was a period of significant political, economic and social changes in Hungary. Healthcare underwent great transformation as well. Effort was made to adopt measures leading to the reduction of the occurrence of epidemics, prevention of high child mortality and also the increase of hygiene and the improvement of overall healthcare. The paper monitors the healthcare situation in the towns of Zemplínska stolica. In the late 19th century efforts to found their own hospitals emerged in every town (Sečovce, Vranov, Michalovce, Trebišov, Kráľovský Chlmec, Humenné, Stropkov), the number of doctors and midwives was increasing gradually and more pharmacies were arising. Out of the above mentioned towns the largest hospital was in Michalovce. The hospital in Kráľovský Chlmec implemented new treatment methods (homeopathy).

Key words: Healthcare Services, 19th Century, Zemplín, towns.

V období od druhej polovice 19. storočia prešlo Uhorsko mnohými významnými politickými, hospodárskymi i spoločenskými zmenami, ktoré výraznou mierou zasiahli do každej oblasti života obyvateľstva krajiny. Po zrušení feudálneho spoločensko-ekonomického zriadenia sa v štáte postupne začali uplatňovať kapitalistické výrobné vzťahy, došlo k rozvoju výroby a obchodu a k celkovej modernizácii hospodárstva, prejavujúcej sa v oblasti rozvoja dopravy a infraštruktúry, ale aj vo zvyšujúcej sa miere urbanizácie. V politickom a spoločenskom usporiadaní sa rozširovali občianske práva a slobody, začalo sa podstatnejšie rozvíjať školstvo a s tým i zvyšovať vzdelanostná úroveň širšej masy obyvateľstva. Napriek týmto pozitívnym trendom však v uhorskej spoločnosti pretrvali alebo sa iba veľmi pomaly odstraňovali mnohé nedostatky.

Oproti západnej časti rakúsko-uhorskej monarchie bolo Uhorsko naďalej zaostávajúcou poľnohospodárskou krajinou, kde celkový vývoj zaostával za vyspelejšími rakúskymi, či českými krajinami. Koncom storočia sa stupňujúca maďarizácia stále viac dostávala do konfliktu s kultúrnymi a národnými požiadavkami ostatných, nemaďarských národností. Veľké rezervy sa prejavili aj v oblasti zdravotnej starostlivosti, ktoré sa aj napriek úsiliu mnohých popredných odborníkov z oblasti medicíny a verejného života eliminovali iba postupne. Na jednej strane i v oblasti liečby a starostlivosti o chorých došlo k mnohým významným objavom alebo implementácii nových postupov, na strane druhej však sociálne a politicko-hospodárske zmeny priniesli aj nové problémy, na ktoré muselo zdravotníctvo

rýchlo reagovať. Zvyšujúca sa miera urbanizácie a prudký nárast obyvateľov miest, ale aj naďalej pretrvávajúca nízka úroveň hygieny, zlé sociálne a bytové pomery v mestách, ale aj na vidieku, či stále nízka miera gramotnosti boli naďalej príčinami pomerne vysokej úmrtnosti a nízkeho priemerného veku obyvateľstva.¹

Pretrvávajúcimi problémami v medicíne ostali infekčné choroby ako cholera,² brušný týfus,³ diftéria,⁴ pravé kiahne, trachóm.⁵ Stále veľa úmrtí spôsobovala tuberkulóza⁶ a iné pľúcne choroby, a veľký podiel na mortalite mala i naďalej vysoká detská úmrtnosť.⁷ Okrem chorôb zdravotníctvo zápasilo aj s nedostatkom lekárov

---

¹ V druhej polovici 19. storočia bol u nás priemerný vek 37 rokov. JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Bratislava : Osveta, 1985. s. 441.

² Cholera je mimoriadne nepríjemná a potenciálne smrteľná choroba spôsobená baktériou *Vibrio cholerae*. Postihnutý človek trpí zvracaním a nekontrolovateľnými vodnatými hnačkami, ktoré ak sa neliečia spôsobia dehydratáciu a nakoniec smrť. Veľké pandémie cholery sa objavujú v 19. storočí. Baktériu cholery identifikoval v rokoch 1883 – 84 Robert Koch. Prelom v liečbe cholery nastal objavením antibiotík a podávaním orálnej i intravenózne rehydratácie. DOBSON, Mary. *Choroby postrach ľudstva*. Bratislava : Slovart, 2009. s. 46 – 53.

³ Brušný týfus je tyfoidné horúčkovité ochorenie prenášané kontaminovanými potravinami alebo ľudskými fekáliami fekálno-orálnou cestou. Chorobu spôsobuje baktéria *Salmonella typhi* v oblastiach so zlou kanalizáciou a nedostatočnou hygienou. Neliečené stavy končia v 10 – 20 % smrťou. Očkovanie, zvýšenie hygieny, zlepšenie v zásobovaní vodou a opatrenia v zdravotníctve pomohli postupne znížiť výskyt tejto choroby v priemyselne vyspelých štátoch. DOBSON, Mary. *Choroby postrach ľudstva*. Bratislava : Slovart, 2009. s. 54 – 55.

⁴ Diftéria alebo záškrt je akútne infekčné ochorenie vyvolané baktériou *Corynebacterium diphtheriae*. Ide o zápalový proces postihujúci najmä hrdlo, mandle a je sprevádzaný tvorbou pablán, zdurením lymfatických uzlín, vysokou teplotou. Ochorenie má ťažký priebeh, v priebehu ochorenia sa poškodzujú nervy, ktoré spôsobia ochrnutie hlasiviek a prehltacích svalov. Ku komplikáciám záškrtu patrí aj zápal srdcového svalu, poškodenie ľadvín. Pred érou očkovania a antibiotík spôsoboval vysokú úmrtnosť. Prenáša sa z chorého človeka prostredníctvom vdychovania kontaminovaného vzduchu. <http://www.ockovanieinfo.sk/sekcia-sk-35-Zaskrt-difteria> [cit. 2014-11-13].

⁵ Zo 100 zomrelých na rôzne nákazy zomrelo 43,1 % ľudí, čiže takmer polovica. JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Bratislava : Osveta, 1985. s. 441.

⁶ Tuberkulóza alebo TBC je chronická bakteriálna infekcia. Najčastejšou formou je pľúcna tuberkulóza, ktorá postihuje pľúca, prenáša sa z človeka na človeka kvapôčkovou infekciou. Táto choroba postihla hlavne väčšie priemyselné centrá v 19. a začiatkom 20. storočia. Významným prelomom bolo objavenie bacila spôsobujúceho tuberkulózu Robertom Kochom v roku 1882. Vakcína bola vyvinutá v roku 1921 a veľkým prelomom v liečbe TBC bolo objavenie antibiotika Streptomycínu v roku 1944. GONZALES-KRUSSI, Frank. *Dejiny medicíny*. Bratislava : Slovart, 2008. s. 159 – 168.

⁷ V 80. rokoch 19. storočia v niektorých župách Slovenska z 1 000 narodených detí do jedného roka zomrelo 320 a do 5 rokov 540 detí. JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Bratislava : Osveta, 1985. s. 441.

a kvalifikovaného ošetrovateľského personálu, s čím súvisel aj nízky počet nemocníc.

Popri liečbe týchto závažných ochorení sa ako rovnako vážny problém ukázala potreba aj po organizačnej stránke dobudovať celkový systém zdravotnej starostlivosti od vyriešenia otázok kompetencií a povinností lekárov na rôznych úrovniach, hradenie platieb za ošetrovanie a liečbu pacientov v nemocniciach, platbu za lieky, zdravotné poistenie a pod.

Základným rámcom pre zdravotnú starostlivosť v Uhorsku sa v druhej polovici 19. storočia stal zákon č. 14 z roku 1876 vypracovaný Krajinskou zdravotníckou komisiou ministerstva vnútra, pod ktoré v danom období zdravotníctvo patrilo. Prvá časť zákona sa venovala verejnému zdravotníctvu, riešila chorobnosť a úmrtnosť obyvateľstva, ochranu zdravia. Obsahovala aj ustanovenia ohľadom vykonávania lekárskej praxe, kompetencií pôrodných asistentiek, činnosti zdravotníckych zariadení, liečební, lekární, liečivých kúpeľov. Zákon zaviedol povinnosť hlásiť výskyt infekčných ochorení a stanovoval usmernenia ohľadom postupu voči nim. Osobitná pozornosť bola venovaná očkovaniu proti ovčím kiahňam. Druhá časť zákona sa venovala organizačným ustanoveniam ohľadom zdravotnej starostlivosti a v tejto súvislosti kompetenciám žúp, miest a obcí.⁸ Zákon sa samozrejme v priebehu nasledujúceho obdobia ďalej dopĺňal o nové články a ustanovenia.⁹

Tak bol napríklad v roku 1887 parlamentom prijatý zákonný článok 12 o povinnom očkovaní dojčiat a preočkovaní detí proti pravým kiahňam.¹⁰ Súčasťou zákona bolo aj nariadenie o evidencii detí potrebných zaočkovať a o zaočkovaných.¹¹

⁸ CHYZER, Kornél (ed.). *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye* I. Budapest 1894.

⁹ Zbierku všetkých zákonov a nariadení ohľadom zdravotnej starostlivosti v Uhorsku od polovice 19. storočia vydal v trojväzkovom diele Kornél Chyzer (CHYZER, Kornél (ed.). *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye I.-III.* Budapest 1894 – 1905.) Zaujímavosťou je, že pochádzal z Bardejova, medicínu vyštudoval v Budapešti, prírodné vedy vo Viedni. Po štúdiách pôsobil ako mestský a kúpeľný lekár v Bardejovských Kúpeľoch, neskôr zastával viaceré významné posty, napr. bol hlavných lekárom Zemplínskej župy, od roku 1892 viedol oddelenie zdravotníctva na ministerstve vnútra, bol tajomníkom Uhorskej lekárskej spoločnosti, kustódom prírodovednej zbierky Národného múzea v Budapešti. Okrem medicíny sa zaujímal o rôzne iné vedné odbory, napr. arachnológiu, balneológiu, botaniku. Tlačou mu vyšlo mnoho odborných prác. *Pallas Nagy Lexikona* 4. Pallas iredalmi és nyomdai részvénytársaság, 1893. s. 345 – 346.

¹⁰ Pravé kiahne (variola) sa prejavujú horúčkou a po niekoľkých dňoch kožnými vyrážkami po celom tele. Kožné lézie po zahojení zanechávajú jamkovité jazvy, zmracia tvár, dokonca môžu spôsobiť stratu zraku. Úmrtnosť na pravé kiahne je 20 – 40%. Očkovanie proti pravým kiahňam sa nazýva variolizácia a bola známa už v stredovekej Číne a v arabskom liečiteľstve. V Európe sa tento postup začal rozširovať až od 18. storočia vďaka Lady Mary Wortley Montagu. Variolizáciu nahradila bezpečnejšia forma očkovania, vakcinácia, ktorú vynašiel Edward Jenner (1793 – 1823) v roku 1796. GONZALES-KRUSSI, Frank. *Dejiny medicíny*. Bratislava : Slovart, 2008. s. 153 – 159.

¹¹ Aj keď už pred vydaním tohto zákona bolo proti kiahňam očkovaných asi 80% detí, percento preočkovaných bol stále nízky (asi 20 – 50 000), avšak už v roku 1887 sa počet

V roku 1894 bolo zas prijaté nariadenie ohľadom povinného hlásenia a evidencie chorých na infekčné choroby. Na predpísaný formulár bolo potrebné zaznamenať pacientov s diftériou, šarlachom, osýpkami, morom, kiahňami, brušným týfusom, škvrnitým týfusom, dyzentériou (červienka),¹² choleroou, infekčným zápalom mozgových blán, trachómom a horúčkou šestonediel'ok.¹³ Celkovú úroveň ochrany zdravia obyvateľstva sa snažil zvyšovať aj 12. zákonný článok z roku 1884 presnejšie upravujúci pracovné podmienky zamestnancov, napr. obmedzil prácu učňov do 14 rokov, pracovný čas, v niektorých odvetviach hospodárstva zakázal prácu osobám mladším ako 16 rokov.¹⁴

Najdôležitejším článkom celej zdravotnej starostlivosti boli lekári. Ako už bolo vyššie uvedené, uhorské zdravotníctvo počas celého obdobia trpelo nedostatkom lekárov, napr. na Slovensku koncom 19. storočia približne pre dva milióny obyvateľov zdravotnú starostlivosť poskytovalo okolo 356 lekárov.¹⁵ Najbližšími i najvyhľadávanejšími inštitúciami na vzdelávanie budúcich slovenských lekárov boli lekárske fakulty v Pešti a Viedni, ale aj nemecká lekárska fakulta v Prahe, či pre vojenských lekárov aj Vojenská lekárska akadémia vo Viedni. Samozrejme mnohí lekári neskôr pôsobiaci na našom území mohli študovať aj v odľahlejších mestách monarchie, napr. v Koložvári, Štajerskom Hradci, Innsbrucku, či v zahraničí.¹⁶

Aj v priebehu druhej polovice 19. storočia sesterskú starostlivosť o chorých v nemocniciach do veľkej miery zabezpečovali mnišky alebo dobrovoľníčky, avšak bez potrebnej kvalifikácie. Inštitucionálne zabezpečené vzdelávanie nemocnič-

---

preočkovaných zvýšil na 208 311 a v roku 1900 na viac ako pol milióna. Vďaka tomuto opatreniu veľmi výrazne poklesla úmrtnosť na pravé kiahne a začiatkom 20. storočia prakticky toto ochorenie vymizlo. HAHN, Géza. *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960. s. 59 – 60.

¹² Vďaka týmto opatreniam a sérovej liečbe, ktorú zaviedol Ján Bókay sa podarilo ku koncu storočia takisto obmedziť výskyt červienky. Tej v rokoch 1892-1895 zo 100 000 ľudí podľahlo 210, kým v rokoch 1901-1905 44 a v roku 1914 už len 30. HAHN, Géza: *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960, s. 61.

¹³ Aj keď príčinu úmrtia žien s horúčkou šestonediel'ok už v polovici storočia stanovil maďarský lekár Ignác Semmelweis, ešte trvalo niekoľko desaťročí, kým sa zaviedli prísnejšie opatrenia v hygiene a starostlivosti o ženy po pôrode. Vďaka zákonu z roku 1908 sa zlepšila pôrodnicka starostlivosť a aj vzdelávanie pôrodných asistentiek, čo malo vplyv na výrazný pokles aj tejto choroby. Kým v roku 1892 pôsobilo v Uhorsku 7 539 certifikovaných pôrodných báb, v roku 1914 to už bolo 14 223. Tak sa výrazne zlepšila aj štatistika úmrtnosti, kde v roku 1881 na 1 000 pôrodov pripadli 4 úmrtia, v roku 1914 už len 0,7. HAHN, Géza. *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960. s. 58.

¹⁴ HAHN, Géza. *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960. s. 62.

¹⁵ JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Bratislava : Osveta, 1985. s. 441.

¹⁶ Prvou lekárkou v Uhorsku bola Vilma Hugonnaiová (1847 – 1922), lekársky diplom získala v Zürichu. ANTALL, József – BUZINKAY, Géza. *Képek a gyógyítás múltjából*. Budapest : Medicina Könyvkiadó, 1984. s. 66. Prvá slovenská lekárka, Mária Bellová (1885 – 1973) skončila štúdium medicíny v Budapešti roku 1910. JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Bratislava : Osveta, 1985. s. 442 – 444.

ných sestier sa začalo až v roku 1883 po vzniku uhorského Červeného kríža. Ten za vzdelávaciu inštitúciu pre sestry ustanovil novozriadenú Alžbetínsku nemocnicu v Pešti, ako aj niektoré vidiecke organizácie pod patronátom Červeného kríža.¹⁷

Lekári najčastejšie pôsobili vo funkcii mestských, resp. obecných lekárov, v prípade, že sa niekoľko obcí spojilo do jedného zdravotného obvodu, lekárov obvodných. Zákon z roku 1876 ustanovoval všetkým sídlam s počtom obyvateľov nad 6 000 mať aspoň jedného lekára, zákonným článkom z roku 1908 sa táto povinnosť určila už pre obce od 5 000 obyvateľov.¹⁸ Okrem toho v každej obci nad 1 500 obyvateľov mala byť zamestnaná aj pôrodná asistentka. Na úrovni jednotlivých okresov pôsobili okresní lekári. Popri lekároch, pôrodných asistentkách, sestrách podiel na zdravotnej starostlivosti mali aj lekárnici resp. lekárne. Ani sieť lekární nebola postačujúca, ani rovnomerná. Väčšinou sa vyskytovali v mestách, ku koncu 19. storočia sa však sporadicky vyskytovali aj vo väčších obciach.¹⁹

Neodmysliteľnou a stále rozšírenejšou súčasťou zdravotnej starostlivosti sa od druhej polovice 19. storočia stali nemocnice. Ich funkciu v predchádzajúcom období do veľkej miery vykonávali mestské a rehoľné špitály, kde okrem starostlivosti o vážnejšie chorých pacientov, sa poskytoval azyl a starostlivosť pre invalidov, duševne chorých, zdravotne postihnutých, siroty a všetkých na to odkázaných.

V polovici 19. storočia v celom Uhorsku existovalo okolo 90 nemocníc, avšak polovicu z nich tvorili skôr špitály alebo chudobince iba s niekoľkými lôžkami. V roku 1856 došlo k presnej diferenciacii verejných nemocníc od chudobincov. V dôsledku tejto reformy fungovalo v šesťdesiatych rokoch 19. storočia v celom Uhorsku 39 nemocníc s celkovým počtom 2 500 lôžok, vo väčšine nemocníc bolo od 60 – 120 postelí, pričom zdravotnú starostlivosť v priemere zabezpečovali 1 – 2 lekári. Najväčšou nemocnicou v krajine bola peštianska Nemocnica sv. Róka, ktorá mala 600 lôžok a pracovalo v nej 21 lekárov a 53 sestier.²⁰ Na Slovensku fungovalo v šesťdesiatych rokoch 19. storočia asi 7 nemocníc, ku ktorým ešte v ďalších desaťročiach pribudli nemocnice na úrovni žúp v Liptovskom Mikuláši, Zlatých Moravciach, Rimavskej Sobote, Martine. V mnohých župách, ako napr. Abov, Spiš, či Šariš úlohu župných nemocníc plnili mestské nemocnice. Na Slovensku najväčšou a z celokrajinského hľadiska veľmi významnou nemocnicou bola krajinská nemocnica v Prešporoku dokončená a odovzdaná do užívania v roku 1864. Jej celková kapacita bola 250 nemocničných postelí.²¹

¹⁷ HAHN, Géza. *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960. s. 64.

¹⁸ CHYZER, Kornél (ed.). *Az egészségügyre vonatkozó törvények és rendeletek gyűjteménye I.-III.* Budapest 1894 – 1905.

¹⁹ JUNAS, Ján – BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny medicíny a zdravotníctva*. Bratislava : Osveta, 1985. s. 477, 480.

²⁰ HAHN, Géza. *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960. s. 63.

²¹ V Bratislave pôsobila od 50. rokov 19. storočia aj detská nemocnica. Liečbu vojakov zabezpečovali vojenské nemocnice na Slovensku existujúce od polovice storočia v Bratislave, Komárne, Košiciach. Bokesová, s. 477 – 479. Géza Háhn pri bratislavskej nemocnici uvádza až 382 lôžok. HAHN, Géza. *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960. s. 63.

Okrem nedostatočného počtu lôžok sa mnohé nemocnice borili s finančnými problémami, ktoré súviseli s neusporiadaním vzťahov ohľadom platieb za poskytovanú zdravotnú starostlivosť, najmä v prípade, že išlo o chudobných pacientov. Na riešenie tohto stavu bol napríklad v roku 1875 prijatý zákonný článok 3, stanovujúci v jednotlivých stoliciach vyberanie osobitných daní na hradenie zdravotnej starostlivosti. Definitívne však bol tento problém vyriešený až založením Krajinskej základiny pre starostlivosť o chorých (Országos Betegápolási Alap) zákonom z roku 1898. Z výnosov zo základiny sa hradila liečba chudobných pacientov, poskytovali sa úvery na budovanie alebo modernizáciu nemocníc.²²

Výstavba nemocníc sa naštartovala až koncom 19. storočia, kedy aj v menších mestách a mestečkách hlavne z iniciatívy miestnych zemeľpánov a podnikateľov sa začali zriaďovať menšie ústavy na poskytovanie zdravotnej starostlivosti. Už v roku 1881 existovali v Uhorsku 3 celokrajinské nemocnice, 2 krajinské psychiatrické ústavy, 37 verejných a 123 súkromných nemocníc, 4 nemocnice na liečbu syfilisu, 14 cirkevných, 90 väzenských, 5 baníckych nemocníc, spolu 278. V roku 1914 sa počet nemocníc zvýšil na 426.²³

Zemplínska stolica sa nachádzala vo východnej časti Uhorska a svojou rozlohou patrila k väčším stoliciam krajiny. Sídлом stoličnej správy bolo mesto so zriadeným magistrátom v Sátoraljaujhely. Zemplínska stolica sa delila na 11 okresov, kde v danom období žilo v 327 993 obyvateľov.²⁴ Aj keď stolica ležala v odľahlejšej a menej vyvinutej časti monarchie a v mnohých aspektoch zaostávala za vyspelejšími západnými stolicami, od druhej polovice 19. storočia sa aj tu začala zlepšovať zdravotná starostlivosť a postupne v jednotlivých mestách a mestečkách Zemplína vznikali menšie nemocnice, rozširovala sa sieť lekární a pôsobilo viac lekárov a pôrodných babíc. Aj Zemplínska stolica bojovala s podobnými problémami v zdravotnej starostlivosti ako ostatné regióny, pričom aj tu boli najpálčivejšími problémami časté epidémie, hlavne v severnejších oblastiach zlá úroveň hygieny a životnej úrovne obyvateľstva, nízka vzdelanostná úroveň, vysoká dojčenská úmrtnosť a pod. V roku 1870 pôsobilo v Zemplínskej stolici 30 lekárov, 21 chirurgov, 60 pôrodných asistentiek, pričom na jedného lekára vychádzalo 9 759 osôb. Podľa zaznamenaných údajov sa v roku 1879 tento stav mierne zlepšil, v stolici pôsobilo už 46 lekárov, 14 chirurgov a 73 pôrodných asistentiek, pričom na jedného lekára pripadalo 6 364 osôb.²⁵

²² Štátna pokladnica hradila len liečbu duševne chorých pacientov a chorých so syfilisom. Tamže, s. 63.

²³ V roku 1914 už fungovalo 8 štátnych nemocníc, 6 psychiatrických ústavov, 1 krajinská nemocnica, 23 kliník, 92 verejných nemocníc, 210 súkromných, 12 cirkevných, 74 väzenských nemocníc. Priemerná doba liečenia v nemocniciach bola v danom období okolo 30 dní. HAHN, Géza. *A magyar egészségügy története*. Budapest, 1960. s. 94.

²⁴ Medzibodrožský, Sečovský, Humenský, Michalovský, Blatnopotocký, Sátoraljaujhelyský, Szerencský, Sninský, Stropkovský a Tokajský okres. BOROVSZKY, Samu (ed.). *Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye*. Budapest, s. 14.

²⁵ CHYZER, Kornél. Jelentés Zemplén megye közegészségi viszonyairól 1879-dik évben. Sátoraljaujhely 1880. s. 14 – 15.

Od druhej polovice 19. storočia bolo mestečko **Vranov** sídlom zdravotného obvodu. Od začiatku 20. storočia sa zachovali aj mená obvodných lekárov, Móric Kastriner a Viliam Török, ako aj okresného lekára Ignáca Šimonoviča. V mestečku fungovala aj lekárňa, ktorej majiteľom bol Alexander Gaál. Zo sčítaní obyvateľstva, ale aj zo správ z regionálnych novín sa z konca 19. a prvých desaťročí 20. storočia zachovalo množstvo správ o šíriacich sa epidémiách šarlachu, ako aj vysokom úmrtí detí.²⁶

Ani v ďalšom menšom mestečku Zemplínskej stolice nebola situácia ohľadom zdravotnej starostlivosti o nič lepšia. I v prípade **Stropkova** sa z druhej polovice 19. storočia zachovali správy o niekoľkokrát sa opakujúcich epidémiách cholery a týfu, ktoré sa opäť vyskytli v rokoch 1914 a 1915. V roku 1906 bolo prijaté rozhodnutie o postavení tzv. epidemiologickej nemocnice, ale to či k jej postaveniu nakoniec došlo a o jej pôsobení sa ďalšie správy nezachovali. I v Stropkove ako sídle okresu bol zriadený post okresného lekára, ktorý viac ako polstoročie (od 1828 – 1874) vykonával Leopold Tausk, potom Viliam Grúnfeld a Alexander Gál. Oproti Vranovu i keď bola pravdepodobne niekedy na konci 19. zriadená pozícia obvodného lekára, tá bola obsadená až v roku 1908 Arminom Hofmanom. Mimo týchto lekárov pôsobili v meste dvaja ránhojiči a okresná pôrodná babica Barbora Búľovská. Od roku 1905 zdravotnú starostlivosť pri pôrodoch zabezpečovala aj obvodná babica Regína Tyrnauerová. V Stropkove existovala od 30. rokov 19. storočia aj lekárňa. Celková zdravotná úroveň obyvateľstva bola i v tomto mestečku, resp. okrese podobná ako vo Vranove. Okresom sa niekoľkokrát prehnali epidémie cholery, častý bol výskyt tuberkulózy a iných pľúcnych chorôb. Správa o existencii hoci aj menšej nemocnice sa nezachovala.²⁷

Zo severozemplínskeho mestečka **Humenné** sa ohľadom zdravotnej starostlivosti na konci 19. storočia zachovalo pomerne málo prameňov. Zo 60. rokov pochádza správa o začatí budovania nemocnice na Kostolnej ulici, avšak nie je známe, jej ďalšie pôsobenie. Už v 80. rokoch sa ale začala budovať nová nemocnica. Zdravotnú starostlivosť vykonávali v Humennom na konci storočia štyria lekári, z ktorých bol jeden vo funkcii obvodného lekára, ďalší bol súkromný a dvaja nemocniční lekári. V meste pôsobili aj dve lekárne a špitál na opatrovanie starých ľudí.²⁸

Zdravotná starostlivosť na pomerne vysokej úrovni bola zabezpečená v **Michalovciach**. Už na začiatku druhej polovice 19. storočia tam pôsobili traja lekári a v 60-tych rokoch sa ich počet zvýšil na päť a jeden zubný lekár. Okrem nich pôsobili v mestečku tri pôrodné babice a osem osôb vykonávajúcich iné za-

²⁶ MICHNOVIČ, Imrich. *Vranov nad Topľou v 20. storočí I*. Vranov nad Topľou, 2002. s. 45 – 46.

²⁷ OSTROLÚCKA, Milena. Demografický vývoj, sociálne, zdravotné a iné aspekty života Stropkovčanov. In *Stropkov*. BENKO, Ján a kol. Martin : Mesto Stropkov, 1994. s. 108 – 110.

²⁸ KÓNYA, Peter. Od protihabsburských povstaní do konca monarchie. Humenné v rokoch 1670 – 1918. In *Humenné*. FEDIČ, Vasil a kol. Humenné : Redos, 2002. s. 145.

mestnania v zdravotníctve. Koncom storočia pôsobil vo funkcii obvodného lekára Marek Widder, po ňom Gerő Pogány, mimo nich lekársku starostlivosť poskytovali ďalší dvaja alebo traja lekári. Vzástol aj počet pôrodných babíc na sedem. Veľkým pokrokom v zdravotníctve v Michalovciach bolo založenie nemocnice. S iniciatívou prišla mestská rada a richtár, ale aj miestne aristokratické rody a inteligencia. Z finančných darov veľkostatkárov bola založená začiatkom 70. rokov základina na výstavbu a vydržiavanie nemocnice. Tá bola založená v roku 1875, najprv ako súkromná s primárnym poslaním poskytovať zdravotnú starostlivosť pre obyvateľov Michalovského okresu. V nemocnici pôsobil jeden lekár (Gedeon Raisz, neskôr Pavol Kerekes), pričom celkový chod nemocnice, jej financovanie riadil päťčlenný nemocničný výbor. V roku 1884 bola nemocnica transformovaná na verejnú nemocnicu s celkovým počtom lôžok 45. Dopyt po lekárskej starostlivosti však veľmi skoro ukázal potrebu rozšíriť kapacitu nemocnice, ku ktorej bolo v roku 1890 pristavené nové krídlo. V mestečku pôsobila jedna lekárka Apollo.

Začiatkom 20. storočia pôsobili v meste už šiesti lekári, z toho dvaja pôsobili v nemocnici, dvaja vykonávali súkromnú prax a dvaja boli obvodnými lekármi. Rozvíjala sa aj nemocnica, kde bolo v roku 1902 dokončené interné oddelenie so 40 lôžkami. V ďalšom novom pavilóne bol umiestnený röntgen, prvý na území stolice. V roku 1909 bol postavený nový pľúcny pavilón i moderné chirurgické oddelenie. V dôsledku týchto pozitívnych zmien sa nemocnica transformovala na stoličnú verejnú nemocnicu a popri ďalších dvoch (Sátoraljaújhély a Humenné) patrila k najlepšie vybaveným. V roku 1902 bola v meste aj napriek protestom zriadená druhá lekárka. Počas výskytu cholery bola zriadená cholerozá nemocnica a boli prijaté ďalšie opatrenia na zabránenie šírenia infekčných chorôb.²⁹

Podobná situácia ohľadom zdravotnej starostlivosti prevládala aj v ďalšom zemplínskom mestečku, v **Trebišove**. Mestečko a jeho okolie zasiahla koncom 70. rokov 19. storočia epidémia kiahní. Od roku 1850 pôsobil v meste lekár, Antonín Novák, v 80. rokoch Ľudovít Fábry a na prelome storočia Pavol Marikovszký. V mestečku existovala aj lekárka. So snahou zlepšiť zdravotnú starostlivosť v Trebišove súvisela aj iniciatíva obecného zastupiteľstva zriadiť v roku 1891 zdravotnú komisiu, ktorá by dohliadala na vykonávanie nariadení obvodného lekára, kontrolovala by úroveň verejnej hygieny, čistenie kanálov, hygienu na bitúnku a pod. Začiatkom storočia fungovali v mestečku už dve lekárne, ako aj dve pôrodné asistentky. Iniciatíva o založenie epidemiologickej nemocnice vznikla až v roku 1914, keď bol jej výstavbou poverený miestny podnikateľ Bernát Berkovič.³⁰

Aj v ďalšom zemplínskom mestečku, v **Sečovciach** existoval od 20. rokov 19. storočia špitál, okrem toho tam pôsobil aj chirurg a pôrodná babica. V roku 1873 vypukla v Sečovciach a jej okolí epidémia cholery, ktorá mohla mať za obeť okolo 200 – 300 obyvateľov v rámci celého mestečka. Aj z tejto príčiny sa v nasledujúcom období rýchlejšie zvyšovala úroveň zdravotnej starostlivosti. Sečovce sa v 70.

²⁹ Tamže, s. 181.

³⁰ TAKÁČ, Artur. Politický a administratívny vývoj v rokoch 1848-1918. In *Dejiny Trebišova*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1982. s. 264 – 268.

rokoch stali sídlom zdravotného obvodu s vlastným lekárom. Ako v sídle okresu vznikla v poslednom desaťročí 19. storočia v Sečovciach iniciatíva o založenie vlastnej nemocnice. Členmi Sečovského okresného nemocničného spolku sa stalo samotné mestečko, mnoho veľkostatkárov a miestnych aristokratov, ale aj okolitých obcí, ktoré prispeli na zriadenie nemocnice.³¹

Výraznejší posun v zdravotnej starostlivosti nastal v polovici 19. storočia v **Kráľovskom Chlmci**. V roku 1860 pôsobil v mestečku ako lekár Albert Róth. Okrem neho zdravotnú starostlivosť pre tehotné ženy zabezpečovali tri pôrodné asistentky: Erži Szalontai ako stoličná, Mária Bosák ako mestská a Alžbeta Bakura ako vidiecka babica. V Kráľovskom Chlmci pôsobila aj lekárka pod vedením lekárniky Ignáca Móra. Od 70. rokov bol lekárnikom Ľudovít Takács, po ktorom miestnu lekárku v roku 1878 prevzal Augustín Szilvássy. Na prelome storočí fungovala v mestečku lekárka s názvom Magváltó (Spasiteľ) s lekárnikom Štefanom Szkicsákom.³²

Výrazným pokrokom v zdravotnej starostlivosti mestečka, ale aj širšieho okolia bolo zriadenie súkromnej nemocnice roku 1897. Keďže jej zriaďovateľom a majiteľom bol gróf Jozef Majláth z neďalekého Příbeníka, dostala názov Homeopatická súkromná „Majláthovská“ nemocnica.³³ Nemocnica bola slávnostne otvorená 18. mája 1897 za účasti ministra vnútra Dezidera Percela, košického biskupa a početných predstaviteľov stolice, cirkvi a mesta. Celková výstavba nemocnice stála 50 000 korún.³⁴

Ako to už aj z názvu vyplýva, nemocnica sa snažila pacientov liečiť v prvom rade využitím novej, vtedy populárnej homeopatickej liečby, ktorá bola riadne hraďená podľa zákonov a smerníc štátu ohľadom zdravotnej starostlivosti. V prípade, že pacienti chceli liečbu „klasickými“ liekmi, museli si za to priplácať. Nemocnica mala 24 lôžok a prednostne mala poskytovať liečbu pacientom s internými a chirurgickými ťažkosťami pochádzajúcich z oblasti Medzibodrožia. Duševne chorým pacientom, osobám chorým na syfilis a rodičkám sa zdravotná starostlivosť mala poskytovať iba v život ohrozujúcich prípadoch.

Zariadenie nemocnice, akékoľvek stavebné úpravy, rozšírenie lôžok bolo vo výlučnej kompetencii zriaďovateľa, teda grófa Majlátha. Aj prijímanie nemocnič-

³¹ KÓNYA, Peter. Dejiny Sečoviec v 19. storočí. In *Sečovce*. ORDOŠ, Ján (ed.) Prešov : LIM, 1998, s. 94 – 95.

³² KÓNYA, Peter (ed). *Dejiny Kráľovského Chlmca/Királyhelmece története*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013. s. 276 – 278.

³³ Homeopatická liečba bola založená koncom 18. storočia nemeckým lekárom Samuelom Hahnemannom. Homeopatická liečba vychádza zo základného tvrdenia, že choroba sa môže liečiť takým prostriedkom, ktorý v tele zdravého pacienta vyvolá rovnaké symptómy ako samotná choroba. Táto alternatívna liečba sa v 20. rokoch 19. storočia rozšírila aj do Uhorska a do druhej polovice 19. storočia nadobudla veľkú popularitu. ANTALL, József – BUZINKAY, Géza. *Képek a gyógyítás múltjából*. Budapest : Medicina Könyvkiadó, 1984. s. 54.

³⁴ KÓNYA, Peter (ed). *Dejiny Kráľovského Chlmca/Királyhelmece története*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013. s. 278.

ného lekára a správcu bolo na rozhodnutí majiteľa nemocnice, s ktorým ale musel byť oboznámený aj župan stolice. Každodenný chod nemocnice a riešenie aktuálnych problémov však bolo až v právomoci riaditeľa nemocnice, správcu a pokladníka. Celý vnútorný chod nemocnice stanovovali články zriaďovacej listiny, ako aj osobitný 16 paragrafový vnútorný poriadok. Podľa neho prijímanie pacientov do nemocničnej starostlivosti bolo kompetenciou nemocničného lekára, avšak aj v tomto prípade si zriaďovateľ ponechal právo vo výnimočných prípadoch rozhodnúť o prijatí pacienta. V prípade, že sa lekár nezdržoval v nemocnici, v naliehavých a život ohrozujúcich situáciách mohla o dočasnom umiestnení pacienta rozhodnúť aj vrchná zdravotná sestra. Liečbu pacienta mal lekár vykonávať so svojím najlepším vedomím, podľa svojho uváženia a vôle. O pacientoch sa mala od začiatku viesť podrobná zdravotná dokumentácia. Rovnako aj prepustenie z nemocnice bolo možné len so súhlasom lekára, ktorý však okrem nesvojprávnych pacientov musel rešpektovať rozhodnutie pacienta a na vlastnú žiadosť alebo v prípade žiadosti rodinných príslušníkov, alebo nevyliciteľne chorých nemal právo zdržiavať pacienta v nemocnici. Bez vedomia a súhlasu lekára nesmeli pacienti svojvoľne nemocnicu opustiť. Pacient, ktorý bol vyliečený dostal pred prepustením potvrdenie o svojom stave a následne bol povinný nemocnicu opustiť.

Okrem lekára veľká časť starostlivosti o pacienta bola na pleciach hlavnej zdravotnej sestry, dohliadajúcej aj na prácu ošetrovateľov a služobného personálu. Po prijatí do nemocnice museli pacienti svoje šatstvo a všetky veci odovzdať hlavnej sestry, ktorá o tom spísala záznam a po prepustení z liečby všetky veci vrátila. Samozrejme každý pacient počas nemocničného pobytu musel dodržiavať vnútorný poriadok nemocnice.³⁵

Návštevný čas pacientov rodinnými príslušníkmi bol stanovený v dopoludňajších hodinách od desiatej do dvanástej hodiny, poobede od druhej do tretej hodiny. Mimo tohto času bolo možné pacientov navštíviť len so súhlasom lekára alebo vrchnej sestry. Vnútorný poriadok veľmi prísne zakazoval návštevám „*pašovať do nemocnice akékoľvek druhy jedál, pochutiny, ovocie, alkoholické nápoje a iné potraviny. Ak niekto bude pri takomto čine pristihnutý, okamžite bude z nemocnice vykázaný a natrvalo sa mu zakáže návšteva nemocnice.*“

Rovnako prísne predpisy sa vzťahovali aj na dodržiavanie čistoty a hygieny v nemocnici platiace pre pacientov, návštevy a aj samotný personál. Zakázané bolo ničenie a poškodzovanie nemocničného zariadenia, pred vstupom do nemocnice si každý musel dôkladne očistiť topánky a eventuálne špinavý odev musel nechať vonku. Takisto bolo zakázané odhadzovať smeti a plúť na podlahu. V celej nemocnici bez výnimky platil striktný zákaz fajčenia.

Ženské a mužské oddelenie bolo oddelené a pacienti mali zákaz prechádzať na iné oddelenia. Liečbu pacientov nesmel rušiť žiaden hluk, musel byť dodržaný pokoj, ktorý nesmeli narušovať ani kartové hry.

³⁵ Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltár (BAZML) Zemplén Levéltára Sátoraljaújhely, IV. 2417: Zemplén vármegye egyesületi alapszabályinak levéltári gyűjteménye 1873-1950. A hasonszenvi Majláth magán kórház alapszabályai.

Cena stravy pre pacientov bola stanovená na 75 grajciarov za deň, pričom pacienti sami hradiaci si liečbu museli sumu za stravu zaplatiť na 15 dní vopred. Ostatné záležitosti ohľadom stravovania pacientov sa riadili príslušnými smernicami a zákonmi ohľadom zdravotnej starostlivosti.

„Akýsi etický článok“ stanovoval aj vzájomný vzťah medzi pacientmi a ošetrovujúcim personálom. Na jednej strane ošetrovateľom a sestram bol nariadený humaný a nežný prístup k pacientom a v prípade akýchkoľvek sťažností sa pacient alebo rodinní príslušníci mali obrátiť priamo na nemocničného lekára. Avšak aj pacienti sa mali voči personálu „*správať zdvorilo, im odvrátať, hrubými slovami nadávať alebo urážať nebolo dovolené. V takomto prípade bol dotyčný okamžite z nemocnice vylúčený.*“

Pacienti, ktorí zomreli v nemocnici mali byť okamžite prevezení do osobitnej miestnosti pre mŕtvych, a odtiaľ boli potom odvezení na pochovanie. Ich pohreb hradila rodina, alebo v prípade nemajetnosti príslušná obec.

Záverečný článok vnútorného poriadku nemocnice stanovoval režim dňa. Ten sa začínal o siedmej hodine raňajkami, nasledovalo upratovanie a vetranie izieb, po deviatej hodine sa uskutočnila lekárska vizita, o dvanástej hodine obed, potom znova vetranie izieb, večera bola o šiestej.³⁶

Prvým nemocničným lekárom bol Jozef Weinberger a funkciu správcu vykonával Bartolomej Dobé.³⁷ Výdavky súkromnej nemocnice v Kráľovskom Chlmcí mali byť hradené zo základiny grófa Jozefa Majlátha, avšak už v prvom roku žiadala nemocnica ministerstvo vnútra o príspevok vo výške 800 korún a v roku 1900 o 1 745 korún 64 halierov. Ministerstvo požiadavkám vyhovel a sumu poskytlo cez stoličnú správu.³⁸

Koncom 19. storočia sa aj na území Zemplínskej stolice začala výraznejšie zlepšovať zdravotná starostlivosť, prejavujúca sa postupným zvyšovaním počtu kvalifikovaných lekárov pôsobiacich v mestách alebo na úrovni zdravotných obvodov, či okresov. Pomaly rástol aj počet lekární a kvalifikovaných pôrodných asistentiek. Ako to zo stručného náčrtu situácie ohľadom úrovne zdravotnej starostlivosti v jednotlivých mestách Zemplína vyplýva, že takmer v každom meste existovali (skôr, či neskôr) v priebehu druhej polovice 19. storočia snahy o založenie vlastnej nemocnice, hoci správy o ich fungovaní, resp. o konečnej realizácii sa zachovali iba útržkovite. Pri porovnaní jednotlivých nemocníc značne svojou úrovňou i kapacitou prevyšovala všetky ostatné nemocnica v Michalovciach. O samotnej nemocničnej liečbe a fungovaní nemocnice na prelome storočí pomerne podrobne informujú zachované pramene z nemocnice v Kráľovskom Chlmcí, ukazujúce, že základné

³⁶ BAZML Zemplén Levéltára Sátorajjájhely, IV. 2417: Zemplén vármegyeye egyesületi alapszabályinak levéltári gyűjteménye 1873-1950. A hasonszenvi Majláth magán kórház házi rendszabályai.

³⁷ BOGOLY, János – OLÁH, Tamás. *Otthonok. A Felső Bodröggköz képeskönyve*. Királyhalmec 2010. s. 49.

³⁸ BAZML Zemplén Levéltára Sátorajjájhely, IV. 2402/b. Zemplén Vármegyeye Törvényhatósági Bizottságnak iratai 304/190.1

princípy nemocničnej starostlivosti o chorých, interakcie pacientov a zdravotníckeho personálu, režim dňa atď. boli veľmi presne zadané a do veľkej miery založené na zásadách, ktoré platia dodnes. Dokonca sa už vtedy objavujú snahy poskytnúť okrem tradičnej liečby aj alternatívny a povedzme „modernejší spôsob“ liečby, ako napr. v prípade homeopatickej nemocnice v Kráľovskom Chlmci.

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УГОРСЬКИХ РУСИНІВ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ФРАНТИШКА ВІТЯЗОСЛАВА САСІНКА

Igor LIХTEЙ

LICHTEJ, Igor. Questions of history of the Hungarian Ruthenians in the scientific legacy of Frantíšek Vityazoslav Sasiniék. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2014, no.2, p. 60-72.

In the given article is scrutinized the life of outstanding Slovak historian Frantíšek Vityazoslav Sasiniék and analysed his works that reflected some historical aspects of Hungarian Ruthenian (Rusiv). Considerable attention is paid to the popularization of the scientific works of Fr. V. Sasiniék in the local periodical press of that time, such as news-paper " Svit", ecclesiastical periodical " Lystok", etc.

Kew words: *Frantíšek Vityazoslav Sasiniék (František Viťazoslav Sasinek), Matice slovenska, Hungarian Ruthenian, Anatolij Kralitskyy, Yevgeniy Fentsyk, Fedir Koryatovych, Mukachiv castle, news-paper "Svit", ecclesiastical periodical "Lystok", journal "Slovakian point of view", Transcarpathian.*

Історичне Закарпаття, історія русинів дуже часто були (і залишаються) предметом дослідження з боку словацьких науковців. У квітні 2014 р. минуло 5 років, як підступна смерть вихопила з життєвого виру повного сил і енергії відомого словацького історика, професора Пряшівського університету у Пряшеві Міхала Отченаша (1956–2009), який часто приїздив до Ужгорода, цікавився місцевою культурно-історичною спадщиною. Саме Міхал Отченаш одним із перших з когорти сучасних словацьких істориків звернувся до вивчення наукового доробку знаного словацького історика Франтішка (Франка) Віктора (Вітяzosлава) Сасінка (1830–1914), який, крім іншого, цікавився й проблемами угорських русинів доби Середньовіччя і сторіччя від дня смерті якого минає цьогоріч. Одна зі студій Міхала Отченаша про погляди Фр.В.Сасінка на історію угорських русинів навіть була опублікована в Науковому віснику Ужгородського університету (Серія історія). Вона загострила увагу на цій постаті і спонукала до пошуку невідомих джерел у вищеокресленому дискурсі. Тож наша наукова розвідка є даниною пам'яті двом світлим особистостям – Фр.В.Сасінкові та М.Отченашеві.

***

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. у словацьких суспільних колах спостерігається значний поступ у розвитку гуманітарних наук, особливо тих галузей знань, які були пов'язані з національною історією, мовою,

літературою. Визначною постаттю на ниві словацької науки й культури тогочася був Фр.В.Сасінек. Він щиро переймався піднесенням національної свідомості свого народу, залишивши у спадок наступним генераціям сотні досліджень. Можемо твердити, що вчений належав до найбільш продуктивних словацьких істориків другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Франтішек Вітязолас Сасінек народився 11 грудня 1830 року в містечку Скалиця в родині шевця. Вже наступного року помер його батько Франтішек і мати майбутнього історика Анна невдовзі вийшла заміж за Імриха Благачка, який теж був шевцем. У 1840 році Фр.В.Сасінек став навчатися в Скалицькій гімназії. Через чотири роки він продовжив свої гімназійні студії у м.Сольнок, де навчання здійснювалося угорською мовою. Після закінчення шостого гімназійного курсу Фр.В.Сасінек разом зі своїм приятелем покинув Сольнок і подався в містечко Фраштак (нині воно називається Глоговець), що у Західній Словаччині. Там хлопці намагалися вступити до Ордену францисканців, але з цього нічого не вийшло. Тоді вони подалися до Братислави, де Фр.В.Сасінек вирішив стати членом Ордену капуцинів. На цей раз намір Фр.В.Сасінка увінчався успіхом: 30 серпня 1846 р. в монастирі капуцинів у Новому Місті його було прийнято в члени Ордену. Одягнувши чернечу рясу, він узяв собі ім'я Віктор – Вітязолас, яким від того часу й послуговувався.¹

У 1847 р. після завершення новіціату Фр.В.Сасінка відрядили студіювати філософію в містечко Тата (70 км від Будапешта), яке тоді входило до складу комітату (жупи) Комарно. Нині це містечко знаходиться на північному сході Угорщини і належить до комітату Комаром-Естергом. Там Фр.В. Сасінка застали революційні події 1848–1849 років. У 1849 р. він покинув монастир у Таті і прибув до Братислави, аби тут завершити філософські студії. Відтак упродовж 1850–1851 років Фр.В.Сасінек вивчав теологічні науки в нижньоавстрійському місті Шайбс (*Scheibbs*), де знаходився монастир капуцинів і замок. Тут він також удосконалив свої знання німецької мови. Для завершення теологічних студій Фр.В.Сасінек знову повернувся до Братислави, де перебував протягом 1851–1853 років. За цей період він склав урочисту обітницю і був висвячений спочатку в диякони, а в 1853 р. – у священники. На цей час припадає і початок літературної діяльності Фр.В.Сасінка, а 1863 р. в часописі “Словесність” (*Slovesnost'*) з'явилися і його перші історичні студії.²

На початку 60-х років ХІХ ст. активізувався національний рух словаків. Їх головним культурним центром стала “Матиця словацька”, урочисте відкриття якої відбулося 4 серпня 1863 р. Очолив “Матицю словацьку” католицький єпископ у Банській Бистриці Штефан Мойзес (1797–1869), а його першим заступником став євангелістський священник і поет Карол Кузмані (1806–

---

¹ OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995. s. 13 – 14, 70.

² OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, s. 14 – 19, 39, 70.

1866).³ Прислужитися своєму народу прагнув і Фр.В.Сасінек. Він покладав великі надії на Ш.Мойзеса і аби мати ширші можливості для цієї діяльності навіть вирішив вийти з Ордену капучинів. Тож на початку липня 1864 р. Фр.В.Сасінка було звільнено з Ордену капучинів і завдяки великим зусиллям Ш.Мойзеса переведено в Банську Бистрицю. Там він обійняв посаду професора тамтешньої гімназії, у якій з липня 1862 р. викладання велося словацькою мовою. Відтак у 1865 р. Фр.В.Сасінек став куратором книг і збірок “Матиці словацької”.⁴

Улітку 1869 р. помер єпископ Штефан Мойзес і Фр.В.Сасінка було обрано секретарем “Матиці словацької”. Щоправда, книги і збірки “Матиці словацької” було переправлено з Банської Бистриці в Турчанський Святий Мартин, тож сюди перебрався і Фр.В.Сасінек. Крім обов’язків секретаря “Матиці словацької” він виконував також функції редактора наукового органу цієї установи – “Літопису Матиці словацької”. Попри чималу адміністративну зайнятість, Фр.В.Сасінек не полишав активного наукового чину й опублікував низку історичних статей у часописі “Літопис Матиці словацької”. Крім того, у цей час Фр.В.Сасінек також плідно працював над окремими монографічними дослідженнями, маючи непохитне переконання в тому, що історія є однією з найважливіших складових у формуванні національної свідомості.⁵ Тож у своїх численних працях він активно боронив національну самобутність словаків. Вважається, що Фр.В.Сасінек став фундатором дослідження історії словаків і Словаччини.⁶

На думку М.Отченаша, період діяльності в “Матиці словацькій” належить до вершин творчого піднесення Фр.В.Сасінка як історика.⁷ Свідченням цьому є не лише значна кількість публікацій у часописах, але й окремі праці, написані чи укладені Фр.В.Сасінком. Серед них заслуговують на увагу такі дослідження вченого, як “Історія стародавніх народів на території сучасної

³ ПУГАЧ, Е.П. История Словакии : монография . Харьков : ХНУ имени В.Н.Каразина, 2013. s. 112 – 113.

⁴ ПУГАЧ, Е.П. История Словакии : монография. Харьков : ХНУ имени В.Н.Каразина, 2013. с. 112. OTČENÁŠ, Michal. *František Viřazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995. s. 21 – 22, 71.

⁵ OTČENÁŠ, Michal. Slovenská historiografia v matičnom období 1863 – 1875. J. Záborský, F. V.Sasinek, P. Križko, J. Hložník. In *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafarikanae. História III. Spoločenskovedný zborník*. Vedecky redaktor Michal Otčenáš. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J.Šafárika, 1994. s. 84, OTČENÁŠ, Michal. *František Viřazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995. s. 25 – 27, 71.

⁶ Sasinek, František Viřazoslav. In *Reprezentatívny biografický lexicon Slovenska*. Martin : Matica Slovenská, 1999. s. 291.

⁷ OTČENÁŠ, Michal. Slovenská historiografia v matičnom období 1863–1875. J.Záborský, F.V.Sasinek, P.Križko, J.Hložník. In *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafarikanae. História III. Spoločenskovedný zborník*. Vedecky redaktor Michal Otčenáš. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P.J.Šafárika, 1994, s. 84.

Угорщини” (*“Dejiny drevnych narodov na území terajšieho Uhorska”*, Skalica, 1867; друге, виправлене, видання вийшло в Турчанському Св.Мартині у 1878 р.), “Історія першопочатків сучасної Угорщини” (*“Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska”*, Skalica, 1868), “Історія Угорського королівства” (*“Dejiny kráľovstva uhorského”*, I. diel Banska Bystrica 1869; 2 diel, 1 зошит, Turč. Sv. Martin, 1871), “Загальна і регіональна, світська і релігійна історія Угорщини” (*“Dejepis všeobecný a zvláštny Uhorska, svetský a náboženský”*, Viedeň, 1871), “Словаки” (*“Die Slovaken”*, Turč. Sv. Martin, 1875), “Словаки” (*“Die Slovaken”*, Harvatska Lipa, 1875).⁸ У цих працях Фр.В.Сасінек розглянув питання прабатьківщини слов’ян та інших давніх народів на території Угорщини, висвітлив її політичну та релігійну історію, довівши виклад подій до початку XIV ст.

Крім того, під час своєї роботи в “Матиці словацькій” Фр.В.Сасінек підготував рекомендації щодо збору, дослідження та опису старожитностей (*“Návod k zberaniu, skúmaniu a opisovaniu starožitností”*, Turč. Sv. Martin, 1872), а також упорядкував збірник джерел “Архів давніх чесько-словацьких грамот, писемних та історичних джерел з історії та літератури словаків” (*“Archiv starých česko-slovenských listín, písomností a dejepisných pôvodín pre dejepis a literatúru Slovákov”*, diel 1., zv.1., Turč. Sv. Martin, 1872, diel 2, zv.1. Turč. Sv. Martin, 1873). Наукова спільнота належним чином оцінила діяльність Фр.В. Сасінка на ниві історії. У грудні 1870 р. на пропозицію видатного чеського історика Франтишка Палацького (1798–1876) Фр.В.Сасінка було обрано членом-кореспондентом Чеського королівського наукового товариства у Празі.⁹

Тим часом у словацьких землях набирає обертів мадяризація. Гімназію в Банській Бистриці зі словацької було перепрофільовано в угорську. У квітні 1875 р. було заборонено діяльність “Матиці словацької”.¹⁰ Тож наступного року Фр.В.Сасінек повернувся у рідну Скалицю, де започаткував видання часопису, подібного до “Літопису Матиці словацької”. Нове видання отримало назву “Словацький літопис з історії, топографії, археології та етнографії” (*“Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu”*). Всього

---

⁸ OTČENÁŠ, Michal. Slovenská historiografia v matičnom období 1863–1875. J.Záborský, F.V.Sasinek, P.Križko, J.Hložník. In *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafarikanae. História III. Spoločenskovedný zborník*. Vedecky redaktor Michal Otčenáš. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P.J.Šafárika, 1994, s. 84, OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995, s. 68.

⁹ OTČENÁŠ, Michal. Slovenská historiografia v matičnom období 1863–1875. J.Záborský, F.V.Sasinek, P.Križko, J.Hložník. In *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafarikanae. História III. Spoločenskovedný zborník*. Vedecky redaktor Michal Otčenáš. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P.J.Šafárika, 1994, s. 84, OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995, s. 28, 68, 71.

¹⁰ ПУГАЧ, Е.П. История Словакии : монография . Харьков : ХНУ имени В.Н.Каразина, 2013, с. 117.

упродовж 1876–1882 років Фр.В.Сасінек за власні кошти видав шість річників “Словацького літопису з історії, топографії, археології та етнографії”.¹¹

У цей період на Фр.В.Сасінка почалися гоніння з боку змодернізованих словацьких діячів, тож у 1882 р. він переїхав у Прагу. Тут Фр.В.Сасінек спочатку працював у редакції католицької газети “Чех” (“*Čech*”), а потім був духовним управителем лікарні чернечого Ордену сестер милосердя св. Карла Борромео. Після повернення 1892 р. у Словаччину він деякий час жив у селах Радошовці та Кути (нині обидва населені пункти входять до складу Трнавського краю Словаччини), відтак перебрався в австрійське містечко Маріазель (нім. *Mariazell*). Через послаблення зору 14 жовтня 1901 р. Фр.В.Сасінек переїхав до монастиря Ордену Братів милосердя, який знаходився в австрійському місті Алгерсдорф (нім. *Algersdorf*), що за чотири кілометри від Грацу. Помер Фр.В.Сасінек 17 листопада 1914 р. у лікарні міста Грац.¹² Стосовно дати і місця його поховання серед сучасних дослідників немає одностайності. Так, Міхал Отченаш пише, що місцем вічного спочинку Фр.В.Сасінка стало кладовище Ордену Братів милосердя в Кайнбаху (Кайнбах-Грац, нім. *Kainbach*), а відспівування проходило о 8 годині ранку 19 листопада в монастирському храмі.¹³ Натомість Ріхард Марсіна вважає, що Фр.В.Сасінка було поховано 18 листопада 1914 р. в Алгерсдорфі.¹⁴ У рік столітнього ювілею від дня народження Фр.В.Сасінка було здійснено процедуру ексгумації його тлінних останків. Відтак 11 червня 1930 р. їх було перепоховано в каплиці св. Анни в Скалиці і там встановлено пам’ятну дошку.¹⁵

У контексті нашого дослідження на особливу увагу заслуговує празький період життя та останні десятиліття Фр.В.Сасінка. Вчений не полишає власні зацікавлення щодо глибшого вивчення проблем розселення давніх слов’ян, минулого Угорщини, також приділяє чималу увагу дослідженню історії окремих германських народів, Великоморавської держави, середньовічної Чехії, Словаччини й под. Упродовж цього часу з’явилися такі праці вченого: “Св.Методій і Угорщина” (“*Sv.Method a Uhorsko*”, Turč. Sv. Martin, 1884),

¹¹ OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995, s. 29 – 31, 72.

¹² OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995, s. 31 – 36, 72 – 74. MARSINA, Richard. František (Franko) Viktor (Viťazoslav) Sasinek Skalica 1830 – 1914 Graz – Algersdorf. In *Historický zborník 10, č. 2/2000*. Zostavovateľ Ján Bobák. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 260.

¹³ OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995, s. 36, 74.

¹⁴ MARSINA, Richard. František (Franko) Viktor (Viťazoslav) Sasinek Skalica 1830 – 1914 Graz – Algersdorf. In *Historický zborník 10, č. 2/2000*. Zostavovateľ Ján Bobák. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 260.

¹⁵ OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995, s. 74. MARSINA, Richard. František (Franko) Viktor (Viťazoslav) Sasinek Skalica 1830 – 1914 Graz – Algersdorf. In *Historický zborník 10, č. 2/2000*. Zostavovateľ Ján Bobák. Martin : Matica slovenská, 2000, s.260.

“Арпад і Угорщина” (“*Arpád a Uhorsko*”, Turč. Sv. Martin, 1884; друге видання – Turč. Sv. Martin, 1885), “Життя св.Кирила і Мефодія, апостолів слов’янських” (“*Život sv.Cyrilla a Methoda, apoštolov slovanských*”, Trnava, 1885), “Чехія у Х столітті” (“*Čechy v X. stoleťí*”, Praha, 1886), “Ульфїла і глаголичне письмо” (“*Ulfilas a glagolské písmo*”, Praha, 1886), “Заснування латинського єпископства у Празі” (“*Založení biskupství latinského v Praze*”, Praha, 1886), “Про церковну історію слов’ян” (“*O církevním dějepisú Slovanů*”, Praha, 1887), “Як виникла слов’янська богослужба?” (“*Jako povstala slovanská bohoslužba?*”, Pittsburg, 1892), “Великоморавська держава” (“*Država Velkomoravská*”, Ružomberok, 1896), “Словаки в Угорщині” (“*Slováci v Uhorsku*”, Turč. Sv. Martin, 1902 – druhé rozmnožené a opravené vydanie, Turč. Sv. Martin, 1905), “Історія словаків” (“*Dejepis Slovákův*”, Ružomberok, 1907), “Захист святого Мефодія” (“*Obrana svätého Methoda*”, Turč. Sv. Martin, 1907) та ін.¹⁶

У своєму багатому науковому доробку Фр.В.Сасінек, серед іншого, торкався й давньої минувшини нашого краю. Його зацікавлення історією угорських русинів припадає на 60-ті роки ХІХ ст. Так, у третій частині своєї другої монографічної праці “Історія першопочатків сучасної Угорщини” Фр.В.Сасінек виокремив розділ, який має назву “Rusi”.¹⁷ Виклад матеріалу в цьому розділі він розпочинає інформацією про те, що на території сучасної Угорщини проживають також руси, яких у нас прийнято, що є хибним, називати русинами або руснаками. У своїй переважній більшості, відзначає Фр.В.Сасінек, вони населяють Березьку, Ужгородську (загальнозживаною була назва Ужанська – І.Л.), Угочанську і Марамороську жупи. Натомість у Земплинській і Шариській жупах проживає дещо менша їх кількість.¹⁸

Відтак Фр.В.Сасінек намагається з’ясувати походження угорських русів. Спираючись на свідчення готського історика Йордана та візантійського автора Прокопія Кесарійського (обидва жили в VI ст.), він відзначає, що за мовою угорські руси споріднені з антами чи русами закарпатськими. На його думку, йдеться про тих антів, яких давньоруський літописець Нестор називає дулібами. Під тиском аварів, наголошує Фр.В.Сасінек, дуліби перейшли через Карпати на територію сучасної Угорщини, а потім були ними поневолені. У цьому контексті вчений цитує літописця Нестора, який описує принизливе становище дулібів під гнітом аварського панування. Після падіння аварів, як стверджує Фр.В.Сасінек, карпатські дуліби потрапили під владу русичів (Rusov) і творять з ними спільну історію. Далі вчений простежує історію Київської Русі, зокрема правління князів Олега, Ігоря, Святослава і Володимира. Крім політичної історії, Фр.В.Сасінек також висвітлює питання язичницьких

---

¹⁶ OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*, Košice : Slovo, 1995, s. 68 – 69.

¹⁷ SASINEK Fr. V. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. Skalica, 1868, s. 183 – 199.

¹⁸ SASINEK Fr. V. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. Skalica, 1868, s. 183.

вірувань, простежує процес християнізації, розглядає звичаї побут, закони і освіту русів.¹⁹

До цієї проблеми Фр.В.Сасінек знову повернувся під час свого перебування у Празі. Про це, зокрема, свідчать його студії “*Die Russen Ungarns*” та “*Geschichte Rusland*”. Першу з них він оприлюднив 1887 р. у 39-ому числі віденського часопису “*Parlamentär*”. Другу статтю було надруковано наступного, 1888 р., у 26-ому числі цього ж видання.²⁰ А 1906 р. на сторінках часопису “Словацькі погляди” (“*Slovenské Pohľady*”) Фр. В.Сасінек опублікував статтю “*Uhorskí Rusi*” (“Угорські руси”).²¹

Заслугує на увагу той факт, що в цій студії, як і в праці “Історія першопочатків сучасної Угорщини”, Фр. В.Сасінек пише не про “рутенів” чи “русинів”, а про “угорських русів”. На думку сучасного вченого Міхала Отченаша, такий підхід свідчить про те, що Фр. В.Сасінек чітко усвідомлював відмінність між політичним та історичним поглядом на тогочасні реалії.²² Аналізуючи середньовічні джерела, Фр.В.Сасінек переконується, що “давнє минуле русів в Угорщині не з’ясоване, а вкрите пільмою”. Тож він робить спробу бодай трохи привідкрити “історію старого світу”.²³ Тут, як і в “Історії першопочатків сучасної Угорщини”, Фр.В.Сасінек констатує, що в X ст. й деякий час по тому підкарпатські руси належали до Руської держави.²⁴

Події XI–XII століть Фр.В.Сасінек розглядає в контексті династичних зв’язків між руськими Рюриковичами й угорськими Арпадовичами. При цьому чимало місця відводиться розгляду претензій угорських правителів на Галичину. Населення ж цього регіону історик зазвичай називає русами закарпатськими (*Rusi zakarpatski*). Щодо підкарпатських русів, то у вказаний період Фр.В.Сасінек згадує про них як про підданих того чи іншого угорського володаря. Подальша ж їхня доля, наголошує історик, присипана пилом таємничості, а це й тому, що в Угорщині під назвою “рутени” розуміли не лише підкарпатських русів, але й вірників кириличного обряду.²⁵ Тож очевидним

¹⁹ SASINEK Fr. V. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. Skalica, 1868, s.183 – 199.

²⁰ OTČENÁŠ, Michal. Vzťah slovenského historika Františka Viťazoslava Sasinka (1830–1914) k rusinom-ukrajincom (pokus o náčrt). In Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія; Редкол. І.О.Мандрик (голова редкол.) та ін. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2003. Вип. 8, с. 59.

²¹ SASINEK Fr. V. Uhorskí Rusi In *Slovenské Pohľady*. Časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavateľ: Jozef Škultéty. Rok 1906. Ročník XXVI. Sošit 11, s. 637 – 646.

²² OTČENÁŠ, Michal. Vzťah slovenského historika Františka Viťazoslava Sasinka (1830–1914) k rusinom-ukrajincom (pokus o náčrt). In Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія; Редкол. І.О.Мандрик (голова редкол.) та ін. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2003. Вип. 8, с. 59.

²³ SASINEK Fr. V. Uhorskí Rusi In *Slovenské Pohľady*. Časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavateľ: Jozef Škultéty. Rok 1906. Ročník XXVI. Sošit 11, s. 637.

²⁴ SASINEK Fr. V. Uhorskí Rusi In *Slovenské Pohľady*. Časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavateľ: Jozef Škultéty. Rok 1906. Ročník XXVI. Sošit 11, s. 639.

²⁵ SASINEK Fr. V. Uhorskí Rusi In *Slovenské Pohľady*. Časopis zábavno-poučný. Redaktor

є те, вважає Фр.В.Сасінек, що територія під Карпатами творила країну і герцогство руське (*krajinu a Vojvodinu rusku*). У цьому контексті він наводить імена окремих володарів XIII ст., які титулувалися як “*banus de Rusznua*”, “*dux Ruthenorum*” тощо. Серед них згадано і жупана Березької жупи Грегора як “*officialis Leu, ducis Ruthenorum*”, тобто управителя галицького князя Лева (бл.1288 – бл.1301).²⁶

Відтак Фр.В.Сасінек відзначає, що в останній третині XIII – на початку XIV ст. володарем Ужанської і Списької жуп (*panom Ungu a Spiša*), а згодом потиським палатином і паном усієї руської території під Карпатами був Омодей з роду Аба, який разом із Матушем Чаком Тренчанським виступив проти угорського короля Карла Роберта, але 1311 р. в битві при Розгановцях його військо було розгромлено. З того часу руська територія під Карпатами була тісно пов’язана з угорською короною.²⁷

Описуючи далі події XIV ст., Фр.В.Сасінек звертає увагу на два міцні замки – Маковицький (*hrad Makovica*), володарем якого від 1381 р. був Цудар (*Cúdar, ako vojvoda Ruska*), і Мукачівський (*hrad Munkáč*). Серед володарів Мукачівського замку історик називає князя Федора Корятовича, якого було вигнано з Поділля. Тож, як пише Фр.В.Сасінек, у 1354 р. Федір Корятович уклав угоду з угорським і польським королем Лайошем I (Людовіком) Великим (1342–1382), згідно з якою передав йому право на свої маєтки на Поділлі, а натомість отримав у володіння Мукачівський замок і навколишню домінію. Та позаяк Ф.Корятович, який титулувався князем Мукачева (*dux de Munkács*), не мав дітей, то після його смерті замок і домінія перейшли у володіння угорської корони.²⁸

Слід відзначити, що подібне трактування подій навколо Федора Корятовича було притаманне історикам другої половини XVIII – першої половини XIX ст. Так, Михайло Лучкай (1789–1843) під впливом праць таких дослідників, як Ян-Крістіан Енгел (*J.-K.Engel*, 1740–1814), Антон Сірмаї (*A.Czirmay*, 1747–1812) та Йозеф Балайті (*Jozef Balajthy*), відзначає, що в 1351 р. Федір Корятович уклав з угорським королем Людовіком Великим угоду, згідно з якою передав тому свої права на Поділля, а за це отримав Мукачево й Маковицю. До речі, лише Й.Балайті вважав, що це сталося у 1351 р. Натомість А.Сірмаї вказував, що Ф.Корятович прибув в Угорщину в 1352 р., а Я.-К.Енгел відносив згадану подію до 1354 р. Так чи інакше, але всі вони пов’язували прихід Ф.Корятовича з правлінням Людовіка Великого.²⁹ Схожих поглядів

---

a vydavateľ: Jozef Škultéty. Rok 1906. Ročník XXVI. Sošit 11, s. 639 – 643.

²⁶ SASINEK Fr. V. Uhorskí Rusi In *Slovenské Pohľady*. Časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavateľ: Jozef Škultéty. Rok 1906. Ročník XXVI. Sošit 11, s. 643.

²⁷ SASINEK Fr. V. Uhorskí Rusi In *Slovenské Pohľady*. Časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavateľ: Jozef Škultéty. Rok 1906. Ročník XXVI. Sošit 11, s. 643.

²⁸ SASINEK Fr. V. Uhorskí Rusi In *Slovenské Pohľady*. Časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavateľ: Jozef Škultéty. Rok 1906. Ročník XXVI. Sošit 11, s. 643 – 644.

²⁹ КОБАЛЬ, Йосип. До питання про час приходу на Закарпаття подільського князя

притримувалися й історики, праці яких узріли світ у другій половині XIX ст. Серед таких заслуговують на увагу дослідження єпископа Юліана Пелеша (*Julian Pelesz*, 1843–1896) “Історія унії рутенської Церкви з Римом” (“*Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*”, 1880) та єзуїта Ніколао Ніллеса (*Nicolao Nilles*, 1828–1907) “Символи” (“*Symbolae ad illustrandam Historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae Sancti Stephani II*, 1885”). Саме на згадані праці й опирається Фр.В.Сасінек, коли пише про Федора Корятовича.³⁰

Зазначимо, що деякі сучасні дослідники схиляються до дещо іншої думки щодо Федора Корятовича. Так, Й.Кобаль доводить, що Федір Корятович покинув Поділля, ймовірно, восени 1393 р. внаслідок міжусобиці з великим литовським князем Вітовтом, і тоді ж мав відбутися його прихід в Угорщину. Тобто події розгорталися за правління угорського короля Жигмонда (Сигізмунда) Люксембурга (1387–1437), а не Людовіка Великого. Дослідник також вважає, що Ф. Корятович отримав від короля Жигмонда Мукачівський замок, деякі села і невеликі земельні наділи, кріпаків і майно в інших населених пунктах. Але не може бути й мови про якесь Мукачівське князівство, очолюване Ф.Корятовичем.³¹

Наукова діяльність Фр.В.Сасінка знайшла відгук і в середовищі культурно-освітніх діячів на Закарпатті. Одним із перших угро-руську інтелігенцію став знайомити із суспільним життям словацького народу Анатолій Кралицький (1834/35–1894), який у газеті “Свѣтъ” (виходила упродовж 1867 – 1871 років в Ужгороді), опублікував біографічні відомості про Штефана Мойзеса, Янка Краля (1822–1876) та Фр.В.Сасінка. Інформацію про Фр.В.Сасінка А.Кралицький доповнив також перекладом невеликого уривку з його праці “Історія першопочатків сучасної Угорщини”.³²

На публікацію А.Кралицьким матеріалів про Фр.В.Сасінка чи не вперше звернув увагу відомий історик, проф. Пряшівського університету Міхал

Федора Корятовича (Історіографічний нарис) In Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею . Упоряд. і наук. ред. П.Федака. Ужгород : Патент, 2004. Вип. VI, с. 10. ЛУЧКАЙ, Михайло Михайлович. *Історія карпатських русинів: У шести томах*. Дешифрування рукопису, переклад українською мовою та покажчики Ю.М.Сака. Т.ІІ. Ужгород : Закарпаття, 1999, с. 142. ПОПОВИЧ, Міхал. Федор Корятович – русинський войвода. Пряшов : Русинська оброда, 1993, с. 12 – 15, 58.

³⁰ SASINEK Fr. V. Uhorskí Rusi In *Slovenské Pohľady*. Časopis zábavno-poučný. Redaktor a vydavateľ: Jozef Škultéty. Rok 1906. Ročník XXVI. Sošit 11, s. 643 – 644.

³¹ КОБАЛЬ, Йосип. “Мархія Рутенорум” – країна руських? In Екзил 1’96. Науковомистецький часопис. Ужгород : Гражда, 1996, с. 39 – 40. КОБАЛЬ, Йосип. До питання про час приходу на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича (Історіографічний нарис) In Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею . Упоряд. і наук. ред. П.Федака. Ужгород : Патент, 2004. Вип. VI, с. 16.

³² КРАЛИЦЬКИЙ, А. Словацкій Историкъ Fr. V. Sasinek о нашей Угорской Руси. In Свѣтъ. Литературная и общественная газета, издаваемая Обществом Святаго Василя Великаго. 1870. P.IV. Ч. 33, с. 267 – 268.

Данілак.³³ Відтак учень М. Данілака проф. Міхал Отченаш в окремій студії зробив спробу з'ясувати ставлення останнього до русинів-українців. При цьому він теж згадав про А.Кралицького.³⁴ Однак, на наш погляд, набагато більше у справі популяризації чину Фр.В.Сасінка в Угорській Русі зробив інший наш тогочасний краянин Євгеній Фенцик (1844–1903). Цей відомий культурно-освітній діяч і письменник готував до друку духовно-літературний журнал “Листокъ” і був його відповідальним редактором. Журнал видавався з 1885 по 1903 роки (з 1891 р. при “Листку” виходив також додаток “Полезныя знанія для оугро-русскаго народа”).

Так, у 20 числі “Листка” від 15 жовтня 1892 р. на другій (непронумерованій) сторінці було вміщено інформацію такого змісту (подаємо зі збереженням мовностильових особливостей – І.Л.): „Словенскій исторіографъ О. Франць Сасинекъ отпраздновалъ недавно сороко-лѣтній юбилей своєї исторіографической дѣятельности, по котрому поводу удостоился многочисленныхъ овацій изъ всѣхъ концовъ славянскаго міра. Даже появилася брошурка подъ заглавіемъ : Pamiatka na styřidsatrocie literarnej činnosti Franka Vítiazslava Sasinka, въ которой обширно обговоривается все его литературное дѣйствованіе. Брошурку эту можно получить въ Rosenberg-ъ (Ружомберку – І.Л.) у Карла Салви”.³⁵

Відтак упродовж 1894–1896 років на шпальтах “Листка” було надруковано язичієм (“русскою” мовою з домішками церковнослов'янської) три праці

---

³³ DANILÁK, Michal. Anatolij Kralyckuj a Slováci. In Дар служити науці. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Володимира Задорожного. Ужгород : 2001, с. 424 – 430.

³⁴ OTČENÁŠ, Michal. Vzťah slovenského historika Františka Vítázoslava Sasinka (1830 – 1914) k rusinom-ukrajincom (pokus o náčrt). In Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія; Редкол. І.О.Мандрик (голова редкол.) та ін. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2003. Вип. 8, с. 59.

³⁵ Листокъ. Духовно-літературный журналъ. Годъ VIII. Унгарь, 15. октября, 1892. Нръ 20.

Фр.В.Сасінка – “Спиське єпископство”,³⁶ “Арпад і угри”,³⁷ “Св.Мефодій і Угорщина”.³⁸

Слід відзначити, що крім великої кількості історичних праць, Фр.В.Сасінек долучився до заснування і видання гезети “Пештбудинські відомості” (“*Pešťbudínske vedomosti*”), був автором підручників з арифметики, латинської граматики та вступу до філософії для церковних шкіл, релігійних проповідей, “Християнського католицького пісенника” (“*Křesťanský katolický spevník*”, 1858), “Історичного катехизу для словаків” (“*Historický katechismus pre Slovákov*”, Ružomberok, 1896, друге видання – Ružomberok, 1901, третє видання – Ružomberok, без зазначення року) та низки інших публікацій богословського спрямування.³⁹ І хоча студії Фр.В.Сасінка з тих чи інших проблем історії були пройняті духом романтизму, містили чимало недоліків та хибних суджень, в умовах мадяризації вони відіграли дуже вагомий роль. Завдяки ж А.Крालицькому та Є.Фенцикові про історичні дослідження Фр.В.Сасінка була досить добре поінформована й угро-руська інтелігенція.

³⁶ САСИНЕКЪ, Фр.В. Спишское епископство. In Листокъ. Духовно-литературный журналъ Годъ IX. – Унгварь, 1. ноября, 1893. Нръ 21, с. 245; Унгварь, 15. ноября, 1893. Нръ 22, с. 254 – 256; Унгварь, 1. декабря, 1893. Нръ 23, с. 266 – 267; Унгварь, 15. декабря, 1893. Нръ 24, с. 279 – 280. Годъ X. – Унгварь, 1. января, 1894. Нръ 1, с. 4 – 5; Унгварь, 15. января, 1894. Нръ 2, с. 16 – 17; Унгварь, 1. февраля, 1894. Нръ 3, с. 27 – 29; Унгварь, 1. апрѣля, 1894. Нръ 7, с. 76; Унгварь, 1. мая, 1894. Нръ 9, с. 101 – 103; Унгварь, 15. мая, 1894. Нръ 10, с. 110 – 112.

³⁷ САСИНЕКЪ, Фр.В.Арпадъ и Угры. In Листокъ. Духовно-литературный журналъ. Годъ X. – Унгварь, 15. ноября, 1894. Нръ 22, с. 253 – 254; Унгварь, 1. декабря, 1894. Нръ 23, с. 265 – 266; Годъ XI. – Унгварь, 1. января, 1895. Нръ 1, с. 2 – 4; Унгварь, 15. января, 1895. Нръ 2, с. 14 – 15; Унгварь, 1. февраля, 1895. Нръ 3, с. 25 – 26; Унгварь, 15. февраля, 1895. Нръ 4, с. 37 – 38; Унгварь, 1. марта, 1895. Нръ 5, с. 49 – 51; Унгварь, 15. марта, 1895. Нръ 6, с. 61 – 63; Унгварь, 15. апрѣля, 1895. Нръ 8, с. 85 – 86; Унгварь, 1. мая, 1895. Нръ 9, с. 97 – 98; Унгварь, 15. мая, 1895. Нръ 10, с. 109 – 110; Унгварь, 1. юня, 1895. Нръ 11, с. 121 – 122; Унгварь, 15. іюня, 1895. Нръ 12, с. 133 – 134; Унгварь, 1. іюля, 1895. Нръ 13, с. 146 – 147; Унгварь, 15. іюля, 1895. Нръ 14, с. 158 – 159; Унгварь, 1. августа, 1895. Нръ 15, с. 171 – 172; Унгварь, 17. августа, 1895. Нръ 16, с. 183 – 184; Унгварь, 15. сентября, 1895. Нръ 18, с. 207 – 209; Унгварь, 1. октября, 1895. Нръ 19, с. 220 – 221; Унгварь, 15. октября, 1895. Нръ 20, с. 229 – 231; Унгварь, 1. ноября, 1895. Нръ 21, с. 244 – 245; Унгварь, 15. ноября, 1895. Нръ 22, с. 254 – 255; Унгварь, 1. декабря, 1895. Нръ 23, с. 268 – 269.

³⁸ САСИНЕКЪ, Фр. Св.Мефодій и Угорщина. In Листокъ. Духовно-литературный журналъ. Годъ XII. – Унгварь, 1. января, 1896. Нръ 1, с. 4 – 7; Унгварь, 15. января, 1896. Нръ 2, с. 14 – 15; Унгварь, 1. февраля, 1896. Нръ 3, с. 27 – 28; Унгварь, 15. февраля, 1896. Нръ 4, с. 39 – 40; Унгварь, 1. марта, 1896. Нръ 5, с. 51 – 52; Унгварь, 15. марта, 1896. Нръ 6, с. 63 – 65; Унгварь, 1. апрѣля, 1896. Нръ 7, с. 75 – 76; Унгварь, 15. апрѣля, 1896. Нръ 8, с. 86 – 88.

³⁹ OTČENÁŠ, Michal. *František Viťazoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*. Košice : Slovo, 1995, s. 19 – 21, 61 – 63, 68.

Literatúra:

1. КОБАЛЬ, Йосип. “Мархія Рутенорум” – країна руських? In *Екзиль 1’96. Науково-мистецький часопис*. Ужгород : Гражда, 1996, с. 37 – 40.
2. КОБАЛЬ, Йосип. До питання про час приходу на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича (Історіографічний нарис) In *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Упоряд. і наук. ред. П.Федака. Ужгород : Патент, 2004. Вип. VI, с. 6 – 18.
3. КРАЛИЦКИЙ, А. Словацкій Историкъ Fr. V. Sasinek о нашей Угорской Руси. In *Свѣтъ. Литературная и общественная газета, издаваемая Обществом Святаго Василія Великаго*. 1870. P.IV. Ч. 33, с. 267 – 268.
4. *Листокъ. Духовно-литературный журналъ*. Годъ VIII. Унгварь, 15. октяб-ря, 1892. Нрѣ 20.
5. ЛУЧКАЙ, Михайло Михайлович. *Історія карпатських русинів: У шести томах*. Дешифрування рукопису, переклад українською мовою та покажчики Ю.М.Сака. Т.ІІ. Ужгород : Закарпаття, 1999, 388 с.
6. ПОПОВИЧ, Михал. *Федор Корятович – русинський войвода*. Пряшов : Русинська оброда, 1993, 178 с. (Перекрочены сторіча I).
7. ПУГАЧ, Е. П. *История Словакии : монография*. Харьков : ХНУ имени В.Н.Каразина, 2013. – 344 с.
8. САСИНЕКЪ, Фр. В. Спишское епископство. In *Листокъ. Духовно-литературный журналъ*. Годъ IX. – Унгварь, 1. ноября, 1893. Нрѣ 21, с. 245; Унгварь, 15. ноября, 1893. Нрѣ 22, с. 254 – 256; Унгварь, 1. декабря, 1893. Нрѣ 23, с. 266 – 267; Унгварь, 15. декабря, 1893. Нрѣ 24, с. 279 – 280. Годъ X. – Унгварь, 1. января, 1894. Нрѣ 1, с. 4 – 5; Унгварь, 15. января, 1894. Нрѣ 2, с. 16 – 17; Унгварь, 1. февраля, 1894. Нрѣ 3, с. 27 – 29; Унгварь, 1. апрѣля, 1894. Нрѣ 7, с. 76; Унгварь, 1. мая, 1894. Нрѣ 9, с. 101 – 103; Унгварь, 15. мая, 1894. Нрѣ 10, с. 110 – 112.
9. САСИНЕКЪ, Фр. В. Арпадъ и Угры. In *Листокъ. Духовно-литературный журналъ*. Годъ X. – Унгварь, 15. ноября, 1894. Нрѣ 22, с. 253 – 254; Унгварь, 1. декабря, 1894. Нрѣ 23, с. 265 – 266; Годъ XI. – Унгварь, 1. января, 1895. Нрѣ 1, с. 2 – 4; Унгварь, 15. января, 1895. Нрѣ 2, с. 14 – 15; Унгварь, 1. февраля, 1895. Нрѣ 3, с. 25 – 26; Унгварь, 15. февраля, 1895. Нрѣ 4, с. 37 – 38; Унгварь, 1. марта, 1895. Нрѣ 5, с. 49 – 51; Унгварь, 15. марта, 1895. Нрѣ 6, с. 61 – 63; Унгварь, 15. апрѣля, 1895. Нрѣ 8, с. 85 – 86; Унгварь, 1. мая, 1895. Нрѣ 9, с. 97 – 98; Унгварь, 15. мая, 1895. Нрѣ 10, с. 109 – 110; Унгварь, 1. іюня, 1895. Нрѣ 11, с. 121 – 122; Унгварь, 15. іюня, 1895. Нрѣ 12, с. 133 – 134; Унгварь, 1. іюля, 1895. Нрѣ 13, с. 146 – 147; Унгварь, 15. іюля, 1895. Нрѣ 14. с. 158 – 159; Унгварь, 1. августа, 1895. Нрѣ 15, с. 171 – 172; Унгварь, 17. августа, 1895. Нрѣ 16, с. 183 – 184; Унгварь, 15. сентяб-ря, 1895. Нрѣ 18, с. 207 – 209; Унгварь, 1. октября, 1895. Нрѣ 19, с. 220 – 221; Унгварь, 15. октября, 1895. Нрѣ 20, с. 229 – 231; Унгварь, 1. ноября,

1895. Нрѣ 21, с. 244 – 245; Унгварь, 15. ноября, 1895. Нрѣ 22, с. 254 – 255; Унгварь, 1. декабря, 1895. Нрѣ 23, с. 268 – 269.
10. САСИНЕКЪ, Фр. Св. Мефодій и Угорщина. In *Листокъ. Духовно-литературный журналъ*. Годъ XII. – Унгварь, 1. января, 1896. Нрѣ 1, с. 4 – 7; Унгварь, 15. января, 1896. Нрѣ 2, с. 14 – 15; Унгварь, 1. февраля, 1896. Нрѣ 3, с. 27 – 28; Унгварь, 15. февраля, 1896. Нрѣ 4, с. 39 – 40; Унгварь, 1. марта, 1896. Нрѣ 5, с. 51 – 52; Унгварь, 15. марта, 1896. Нрѣ 6, с. 63 – 65; Унгварь, 1. апрѣля, 1896. Нрѣ 7, с. 75 – 76; Унгварь, 15. апрѣля, 1896. Нрѣ 8, с. 86 – 88.
11. DANILÁK, Michal. Anatolij Kralyckuj a Slováci. In *Дар служити науці. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Володимира Задорожного*. Ужгород : 2001, с. 424 – 430.
12. MARSINA, Richard. František (Franko) Viktor (Vítázoslav) Sasinek Skalica 1830 – 1914 Graz – Algersdorf. In *Historický zborník 10, č. 2/2000*. Zostavovateľ Ján Bobák. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 260 – 262. ISBN 80–7090–592–1.
13. OTČENÁŠ, Michal. Slovenská historiografia v matičnom období 1863 – 1875. J. Záborský, F. V. Sasinek, P. Križko, J. Hložník. In *Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafárikanae. História III. Spoločenskovedný zborník*. Vedec-ky redaktor Michal Otčenáš. Prešov : Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P.J.Šafárika, 1994, s. 79 – 96. ISBN 80–88722–09–8.
14. OTČENÁŠ, Michal. *František Vítázoslav Sasinek (Príspevok k jeho životu a dielu)*. Košice : Slovo, 1995, 96 s. ISBN 80–85291–21–5.
15. OTČENÁŠ, Michal. Vzťah slovenského historika Františka Vítázoslava Sasinka (1830 – 1914) k rusínom-ukrajincom (pokus o náčrt). In *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*; Редкол. І.О.Мандрик (голова редкол.) та ін. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2003. Вип. 8, с. 57 – 60.
16. SASINEK Fr. V. *Dejiny počiatkov terajšieho Uhorska*. Skalica, 1868, 254 s.
17. SASINEK Fr. V. *Arpád a Uhorsko. Druhé vydanie*. Turč. Sv. Martin: Nákladom spisovateľovým, 1885. 48 s.
18. SASINEK Fr. V. Uhorskí Rusi In *Slovenské Pohľady. Časopis zábavno-poučný*. Redaktor a vydavateľ: Jozef Škultéty. Rok 1906. Ročník XXVI. Sošit 11, s. 637 – 646.
19. Sasinek, František Vítázoslav. In *Reprezentačný biografický lexikón Slovenska*. Martin : Matica Slovenská, 1999, s. 291.

Vznik a činnosť Grupy – výtvarného združenia uhorsko-slovenských maliarov

Nadežda Jurčišinová

JURČIŠINOVÁ, Nadežda. The Founding and Activities of Grupa – Artistic Association of Hungarian and Slovak Painters. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2014, vol. 14, no. 2, p. 73–84.

The paper is dedicated to the attempts to present artistic works of Slovak and Czech artists in the complicated period of the early 20th century. Not only the effort to succeed, but also the need to cooperate and to obtain financial resources in order to continue working was the reason for the founding of the association. Common events, such as the presentation of works at the exhibition in Žilina, showed that such activity makes sense and has financial effect. However the rivalry and the lack of communication finally caused the break-up of the association.

Key words: , history, 20th Century, fine arts, Slovak Painters

Začiatkom 20. storočia reprezentovali slovenský výtvarný život viacerí umelci, z nich niektorí získali vzdelanie v českom kultúrnom prostredí, ako Jaroslav Augusta, Karol M. Lehotský, Gustáv Mallý, Milan Mitrovský, Cyril Kutlík a Ľudovít Čordák, ktorí študovali na pražskej výtvarnej akadémii. Ani Jozef Hanula, ktorý študoval v Mníchove, nebol bez stáleho kontaktu s českým výtvarným prostredím. To prinášalo slovenskému výtvarnému umeniu estetické a výtvarné impulzy a neraz ovplyvnilo vkus i výtvarný profil slovenských umelcov. Naopak, niektorí českí, zvlášť moravskí výtvarní umelci zase prejavili dlhodobý záujem o Slovensko, a to sa stalo významnou súčasťou ich tvorby. Platí to o Jaroslavovi Věšinovi, Josefovi Uprkovi, Mikulášovi Alešovi, Josefovi Mánesovi a ďalších.

Príkladom českého tvorcu, ktorý celé dielo venoval Slovensku a stal sa slovenským umelcom bol Jaroslav Augusta.¹ V roku 1899 prišiel do Veľkej Slatiny pri Zvolene, odtiaľ sa presunul do blízkej Očovej k evanjelickému učiteľovi Šenšelovi a o rok neskoršie, po odchode z pražskej Akadémie výtvarných umení, prišiel do Detvy.² Rázovitosť tamojšieho ľudu ho natoľko uchvátila, že sa rozhodol to-

¹ Jaroslav Augusta bol rodák z Humpolca, kde sa narodil 4. 9. 1878 a zomrel 28. 2. 1970 v Banskej Štiavnici. Jeho rodina sa v roku 1892 presťahovala na Slovensko. Ani potom neprestal byť Čechom, ale neprestal byť ani slovenským maliarom a celú svoju tvorbu venoval najmä Detve a Važcu. V rokoch 1897 – 1901 študoval u profesora M. Pirnera na Akadémii výtvarných umení (AVU) v Prahe, neskôr (1901 – 1904) na akadémii v Mníchove. Maliarske vzdelanie dovŕšil súkromným štúdiom u Joža Uprku, ktorý ho nadchol pre národopisnú tematiku. Bližšie : VÁROSS, Marian. *J. Augusta*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.

² AUGUSTA, Jaroslav. *Spomienky*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1962. s. 53 – 61.

muto kraju venovať nasledujúce roky svojho života. Svojím rozprávaním o Detve prebudil záujem aj u Emila Pacovského,³ ktorý si v tom čase hľadal vlastný štýl tvorby. V roku 1901 obidvaja strávili celé leto v Detve v presvedčení, že našli to, po čom túžili. E. Pacovský bol natoľko nadšený Detvou, že bol ochotný nechať všetko, len aby sa tu mohol usadiť a venovať sa jej. So svojimi pocitmi sa začiatkom januára 1902 zdôveril J. Augustovi: „I vešel jsem „do sebe“ a ustanovil se na tom, že musím se podrobiť reformám, jak v životě, tak i v práci. Takhle to nejde. Předne: vzdal jsem se všech mých výletů. Tím padl Paříž i Istrie a Dalmácie. A ponechal jsem si jen Slovácko (...). Musím zde udělat „něco“. Co – ešte nevím, ale bude to vše – vše, co vůbec udělati mohu. Slovácko buď mne zdvihne anebo tam padnu.“⁴ E. Pacovský odrádzal J. Augustu od ďalších štúdií a volal ho natrvalo do Detvy, ten sa však rozhodol pokračovať v štúdiu na akadémii v Mníchove.⁵ Pred odchodom práve z jeho iniciatívy ako čerstvého absolventa Akadémie výtvarných umení, spolu s bratom Karolom, Emilom Pacovským a Ludvíkom Strimplom (1880 – 1937) založili v Detve v lete 1901 prvú maliarsku kolóniu. Maliari, ktorí pracovali v Detve boli ubytovaní v skromných chalupách, takže sa museli venovať len menším figurálnym a terénnym kompozíciám. To bol aj dôvod, že stálymi členmi kolónie boli len E. Pacovský a J. Augusta.⁶ Detvianska kolónia vydržala celých osem rokov, o čo sa pričínili svojím nadšením, ochotou a obetavosťou obaja maliari. Jej fungovanie bolo prvým krokom organizovať slovenský výtvarný život.

J. Augusta sa stal akýmsi sprostredkovateľom medzi Hodonínom a slovenskými maliarmi, pretože sa osobne poznal s Jožom Uprkom. Vzájomná izolovanosť medzi umelcami bola v tomto období veľká, a tak nebyť spoločných výstav bolo by úsilie maliarov spojiť sa márne. Práve úspešnosť výstav ich podnecovala zjednotiť svoje idey a ciele. Takým stimulom bol veľký a nečakaný úspech hodonínskej výstavy, preto sa právom považuje za jeden z medzníkov vo vývine slovenského výtvarného umenia. Bola prejavom spolupráce medzi slovenskými, českými a najmä moravskými výtvarnými umelcami, ktorí udržiavali a rozvíjali vzájomné kontakty zvlášť na moravsko-slovenskom pomedzí, kde v tom čase aktívne pôsobila skupina maliarov okolo Joža Uprku. Z ich iniciatívy vzišla v roku 1902 úspešná

³ Emil Pacovský sa narodil v roku 1878 v Uhlířských Janoviciach a zomrel v Prahe v roku 1948. V rokoch 1896 – 1898 študoval na AVU v Prahe, od roku 1899 navštevoval súkromnú maliarsku školu Antona Ažbeho v Mníchove. Tu sa zoznámil s Jaroslavom Augustom, nadšeným obdivovateľom detvianskeho kraja a ľudu, s ktorým sa po návšteve Detvy rozhodli založiť tu na spôsob Worpswedu umeleckú kolóniu. Od roku 1900 strávil leto osemkrát po sebe maľovaním v prírode na Orave. Bol zakladajúcim členom Grupy uhorsko-slovenskej, jej predsedom a organizátorom výstav až do začiatku roku 1908, keď sa vzdal členstva. Následne sa venoval takmer výhradne publicistike.

⁴ List Emila Pacovského (Mladá Boleslav) Jaroslavovi Augustovi z 4. 1. 1902. In SAUČIN, Ladislav. *Z novších výtvarných dejín Slovenska*. Bratislava : SAV, 1962. s. 446.

⁵ Bližšie: AUGUSTA, Jaroslav. *Spomienky*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1962. s. 64 – 75.

⁶ AUGUSTA, Jaroslav. *Spomienky*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1962. s. 81 – 105

výstava moravských a slovenských výtvarných umelcov v Hodoníne. Zámerom jej usporiadateľov bolo koncipovať výstavu ako reprezentačnú výstavu slovenského umenia a zároveň aj spoločnú výstavu moravsko-slovenských a uhorsko-slovenských maliarov.⁷ Výstavu otvorili 4. mája 1902 a zo slovenských maliarov sa jej zúčastnili Tomáš Andraškovič, Milan Thomka Mitrovský,⁸ Jaroslav Augusta, Karol Miloslav Lehotský (1879 – 1929)⁹ a Jozef Hanula (1863 – 1944),¹⁰ ktorý sa na výstave prezentoval najväčším počtom prác. Táto prvá spoločná výstava moravských a slovenských výtvarníkov mala veľký ohlas. Navštívili ju početné výpravy nielen zo všetkých významných moravských miest, ale i z Čiech a zo Slovenska. Vystavené diela boli pozitívne hodnotené v tlači, pričom sa v nich zdôrazňovala idea národnej jednoty „Slovače moravskej“ a hornouhorských Slovákov.¹¹ Úspech hodonínskej výstavy bol mnohostranný a nadšenie z jej úspechu vyjadril aj popredný národno-kultúrny a hospodársky pracovník na Záhori, prívrženec česko-slovenskej vzájomnosti lekár Pavol Blaho v časopise Hlas: „Umelecká výstava v Hodoníne zmenila razom, akoby zázračným úderom, náš názor na bytie Slováka, názor na budúci rozvoj (...) Postavila nás do radu národov umelecky snaživých, dokumentovala našu individualitu.“¹²

Z ovzdušia zvýšeného záujmu o rozvoj slovenského kultúrneho života po úspešnej hodonínskej výstave vzišla aj myšlienka aktivizovať na Slovensku národný výtvarný život a konštituovať ho aj organizačne. Výstava bola impulzom ku vzniku výtvarníckeho združenia – Grupy uhorsko-slovenských maliarov. Jej zrod je spätý s ďalším významným podujatím, akým bola prvá výstava slovenských maliarov v Žiline, ktorá sa uskutočnila od 1. augusta do 15. septembra 1903 popri Hornouhorskej priemyselnej výstave.¹³

Iniciátormi myšlienky usporiadať výstavu výlučne z prác uhorsko-slovenských maliarov boli J. Augusta a E. Pacovský. Jej prostredníctvom chceli oboznámiť slovenskú verejnosť s Detvou a podnieť k aktivite aj iných slovenských maliarov,

---

⁷ VAROSS, Marian. *J. Augusta*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956. s. 45 – 48.

⁸ Milan Thomka Mitrovský (1875 – 1943) študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici a v Bratislave, kde maturoval, 1894 – 1896 na AVU v Prahe, 1896 – 1898 na výtvarnej akadémii v Mníchove, 1898 – 1901 bol na študijnom pobyte v Taliansku. Spočiatku žil a pracoval vo Viedni, 1914 – 1943 v Martine. Základnú os jeho tvorby predstavuje maľba portrétov, figurálnych kompozícií, voľných kópií starých majstrov. Venoval sa aj literárnej tvorbe, knižne mu vyšli novely.

⁹ <http://www.vojvodinaslovakart.com/karol-miloslav-lehotsky-1879-1929.html>

¹⁰ <http://www.osobnosti.sk/index.php?os=zivotopis&ID=59549>

¹¹ Bližšie: VRŠATECKÝ. Hodonínsky sviatok. In *Národné noviny*, roč. 33, 17. 5. 1902; Hodonínsky sviatok. In *Ludové noviny*, roč. 53, 1902, s. 179; Po výstavke v Hodoníne. In *Ludové noviny*. 1902, roč. 53, s. 201.

¹² JANŠÁK, Štefan. *Život Dr. Pavla Blahu*. 1. vyd. Bratislava : Universum, 1944. s. 75; BLAHO, Pavol. Slovenské maliarstvo. In *Hlas*. 1902, roč. 4, č. 9, s. 281.

¹³ Bližšie: AUGUSTA, Jaroslav. *Spomienky*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1962, s. 105 – 116.

ktorí boli rozptýlení po rôznych miestach a vzájomne sa nekontaktovali. Snažili sa získať ich pozornosť a dôveru. Ich zámerom bolo teda predstaviť slovenskej verejnosti práce slovenských umelcov a zároveň im išlo aj o to, aby slovenskí umelci vystavovali samostatne bez pomoci J. Uprku. Od jesene 1902 až do jari 1903, ako to vyplývalo i z korešpondencie medzi J. Augustom a E. Pacovským, sa vyjasňovali koncepcie slovenskej výstavy. J. Augusta určil E. Pacovskému vedúcu funkciu a schvaľoval jeho voľbu usporiadať výstavu v Liptovskom Sv. Mikuláši. Napokon na základe odporúčania majiteľa bryndziarne v Ružomberku Vladimíra Makovického sa miesto zmenilo a to pod vplyvom Makovického argumentov tlmočených v liste J. Augustovi z 18. apríla 1903: „Ja z mojej strany snažne by som Vám odporúčal, aby ste zamýšľanú výstavku usporiadali nie v Martine, ani v Mikuláši, ale v Žiline. V Žiline bude totiž tohto leta priemyselná výstava zo stolíc Prešporskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej, Liptovskej a Oravskej. Výstavu zaiste navštívi moc sveta a z týchto navštevatel'ov aspoň čiastka si obzrie aj vašu výstavku. A ponevač by výstavu navštívilo širšie obecnstvo, práce by ovšem tiež museli byť vybrané, skutočne dobré, aby tak slovenskému menu ku cti poslúžili.“¹⁴ E. Pacovský s návrhom súhlasil aj keď ho mrzelo, že pripravovaná výstava nebude mať čisto národný ráz s čím sa zdôveril J. Augustovi: „Jsem rád, že se Makovický toho trochu ujal, a zvlášť v Dušanka Makovického skladám největší důvěru. Znáám ho z „Osvěty“ od „Kálala“ a jsem přesvědčen, že to jest znamenitý člověk. Prospěje naši věci. Ovšem, pořádaním naši výstavky v Žilině stratí tato mnoho jako podnik „národní“. Prospěch nám kyne snad větší, ale chtěl jsem něco čistě slovenského, národního - demonstraci.“¹⁵ Jeho obavy sa potvrdili, pretože mestské predstavenstvo v Žiline síce bolo ochotné výstavu povoliť, pretože v nej videli možnosť získať finančný prínos pre mesto (vyhradilo si, že všetok zisk pripadne mestu), avšak nápisy na výstave museli byť maďarsko-slovenské, s čím vystavujúci súhlasili len z donútenia. Aj názov výstavy sa musel upraviť, nemohla to byť výstava slovenských maliarov, ale výstava horno-uhorských maliarov.¹⁶ Aby sa nevyvolalo podozrenie zo strany uhorských úradov, zavolali na výstavu aj iných maliarov – Karola M. Lehotského a miestneho učiteľa kreslenia Gustáva Adolfa Oberndorfa.¹⁷

Účasť slovenských výtvarníkov nebolo ľahké zabezpečiť, pretože napr. M. Mitrovský mal spočiatku záujem sa jej zúčastniť, ale ako J. Augustovi napísal, chýbali mu bližšie informácie o žilinskej výstave, a tak sa jej napokon nezúčastnil.¹⁸ Po-

¹⁴ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (LA SNK) Martin, sign. 198 H 1. List V. Makovického J. Augustovi z 18. 4. 1903.

¹⁵ LA SNK Martin, sign. 100 C 2. List E. Pacovského J. Augustovi z 23. 2. 1903; SAUČIN, Ladislav. *Z novších výtvarných dejín Slovenska*. Bratislava : SAV, 1962. s. 451.

¹⁶ VÁROSS, Marián. *Výtvarný život na Slovensku začiatkom 20. storočia. Maliarstvo a grafika rokov 1900 – 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1971. s. 14.

¹⁷ Gustáv Adolf Oberndorf (1865 – 1906), maliar, profesor kreslenia na žilinskej reálke. Diela: Matej Korvín na poľovačke, Tatársky vpád.

¹⁸ LA SNK Martin, sign. 100 B 43. List M. Mitrovského J. Augustovi zo 16. 7. 1903.

dobne aj Jozef Hanula sa ospravedlnil a to z dôvodu, že nemal na výstavu žiaden obraz, ale sľúbil, že sa príde na výstavu pozrieť, čo aj dodržal. Z rovnakých dôvodov sa výstavy nezúčastnil aj Karol M. Lehotský, sľúbil však, že sa ďalšej výstavy zúčastní. Napokon sa na žilinskej výstave oficiálne nazvanej Výstava obrazov severouhorských maliarov, prezentovali práce Jaroslava Augustu, jeho brata Karola, Tomáša Andrašoviča, Gustáva Mallého, Emila Pacovského a Gustáva Adolfa Oberndorfa.

Výstava hornouhorských maliarov bola otvorená v sobotu 1. augusta 1903 mimo priemyselného areálu žilinskej výstavy v novom dome Václava Juneka na prvom poschodí na vtedajšej Kráľovej ulici.¹⁹ Na vernisáži sa zúčastnili J. Augusta, E. Pacovský, G. Mallý, T. Andrašovič a J. Hanula. Výstava mala priaznivý finančný výsledok a ešte priaznivejší ohlas v tlači. Slovenský týždenník s nadšením o nej napísal: „Veru bratia moji slovenskí máme už i maliarov. Málo ich je, ale sú naši. Nielen rodom a cítením Slováci, a Slováci vo svojom umení, v každej myšlienke a v každom ťahu štetca.“ Zmienil sa aj o nepriaznivých podmienkach pre rozvoj slovenskej kultúry v Uhorsku a zároveň vyzdvihol obetavosť umelcov: „... lebo oni, chudobní peniazom a len veľkou láskou ku svojmu umeniu a ku svojej slovenčine bohatí, prišli do Žiliny „naverímboha“.“²⁰ Žilinská výstava bola prijatá ako významná udalosť vo vývine slovenskej kultúry. Viedenský denník Die Zeit v krátkosti o nej informoval: „V Žiline, malom meste severnouhorskom, vidieť popri priemyselnej výstave aj malú, ale docela zaujimanú výstavku obrazov. Hfštka maliarov, detí chudobnej Slovače, vystavila obrazy, svedčiace o láske k ich vlasti, ačkoľvek im tá vlašť málo uznania a ešte menej chleba dožičila.“²¹ Podstatná časť článkov venovaných výstave vyznievala v podobnom zmysle, teda že išlo o nevelké podujatie, ale pre Slovákov znamenalo veľa.²² Žilinskú výstavu si prezrelo 1 300 platiacich návštevníkov, medzi nimi i popredný predstaviteľ Slovenskej národnej strany a jej hlavný ideológ Svetozár Hurban Vajanský, básnik Pavol Országh Hviezdoslav a jazykovedec a prekladateľ Samuel Czambel.²³ Maliari predali 19 obrazov spolu za 2 400 korún.²⁴ Pozitívne ohlasy verejnosti i slovenskej a českej tlače mali však za následok zostrenú pozornosť uhorských úradov. Keď sa členovia Grupy dozvedeli, že predstavenstvo mesta Žiliny proti nim chystá sankčné opatrenia (zvýšiť daň), výstavu potichu zlikvidovali. Tak sa vlastne prvá výstava Grupy v Žiline, prístupná verejnosti takmer celý mesiac, skončila prakticky útekem pred úradmi, ktoré si, našťastie, neskoro uvedomili jej panslávsku tendenciu. A hoci jej

¹⁹ Výstava obrazov v Žiline. In *Slovenský týždenník*. 1903, roč. 1, č. 5, s. 7; Žilinská výstavka. In *Národný hlásnik*. 1903, roč. 36, 5. 8. 1903, s. 242.

²⁰ Naši maliari. In *Slovenský týždenník*. 1903, roč. 1, č. 11, s. 3.

²¹ O výstavke našich maliarov. In *Slovenský týždenník*. 1903, roč. 1, č. 9, s. 3 – 4.

²² Bližšie: VÁROSS, Marián. *Výtvarný život na Slovensku začiatkom 20. storočia. Maliarstvo a grafika rokov 1900 – 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1971, s. 22 – 23.

²³ *Kronika Slovenska II*. Slovensko v dvadsiatom storočí. 1. vyd. Zost. Kováč, Dušan. Bratislava : Fortuna Print, 1999, s. 16.

²⁴ Umelecká výstavka obrazov. In *Slovenský týždenník*. 1903, roč. 1, č. 11, s. 5.

morálny a materiálny úspech medzi slovenskými umelcami bol nečakaný, k jej re-príze na slovenskej pôde už nemohlo dôjsť.²⁵

Dôležitá však bola skutočnosť, že už krátko po vernisáži žilinskej výstavy sa mladí umelci rozhodli ustanoviť prvé samostatné slovenské výtvarnícke a výstavné združenie pod názvom Grupa uhorsko-slovenských maliarov. Iniciátormi a funkcionármi tohto združenia boli Emil Pacovský, Jaroslav Augusta a rodák zo Skalice Gustáv Mallý. Presný dátum ustanovenia Grupy je neznámy, všeobecne sa zaň považuje august 1903, taktiež neznámym je i program združenia, pretože sa nerobili žiadne zápisnice, ani sa nevypracovali žiadne spolkové stanovy, ktoré by sa mohli úradne schváliť. Je to pochopiteľné, lebo spolok takého „panslávskeho“ charakteru, akým Grupa chcela byť, by nebol povolený. Ustanovenie Grupy zostalo záležitosťou ústnej dohody troch zakladateľov, ktorí sa podelili aj o funkcie.²⁶ Predsedom sa stal E. Pacovský, tajomníkom J. Augusta a pokladníkom G. Mallý.

Kým medzi Slováckmi sa založenie Grupy stretlo s pozitívnym ohlasom, v Čechách a na Morave vyvolali jej maliari svojim rozhodnutím protirečivú reakciu, a to zvlášť medzi uprkovcami a ich slovenskými prívržencami, najmä hlasistami. Uprkovci videli v Grupe odpadlíkov od spoločného postupu, manifestovaného na výstave v Hodoníne. Odmietavý postoj slovenských hlasistov ku Grupe bol spojený so stanoviskom jeho popredného predstaviteľa Pavla Blahu, ktorý bol priateľom J. Uprku a mrzelo ich, že došlo k rozkolu.

Združenie Grupa uhorsko-slovenských maliarov za štyri roky svojej existencie usporiadalo spolu 12 výstav, z ktorých len prvá výstava sa uskutočnila na území obývanom Slováckmi – v Žiline. Väčšina z ďalších výstav sa uskutočnila v etnicky blízkom prostredí moravských miest, kde sa na nich podieľali miestni kultúrno-osvetoví pracovníci. I keď prvoradým cieľom výstav bolo získať financie na živobytie a ďalšiu tvorbu maliarov, vynakladali aj nemalé úsilie, aby výstavy pôsobili osvetovo a informovali verejnosť o podmienkach, v akých žijú Slováci v Uhorsku. Súčasťou výstav boli zväčša i besedy o poslaní Grupy, o spoločenskej situácii na Slovensku a pod. Častým prednášateľom bol E. Pacovský. Výstavný materiál, ktorý Grupa prinášala, bol tematicky zameraný na slovenskú dedinu a spoločným leitmotívom bolo dokázať existenciu slovenského národa.

Umelecká prezentácia členov Grupy sa rozvinula už nie na Slovensku, ale v jeho tesnej blízkosti – v Ostrave, na základe pozvania tunajšieho advokáta Jaroslava Pluhařa. Výstavu usporiadala Verejná ľudová knižnica a slávnostne ju otvorili v nedeľu 25. októbra 1903²⁷ v malej dvorane Národného domu.²⁸ Redaktor F. Kretz z Uherského Hradišťa v liste J. Augustovi z 20. októbra 1903 odporúčal, aby si maliari zabezpečili reklamu v ostravských časopisoch: „... aby kupci měli

²⁵ VÁROSS, Marian. *Gustáv Mallý*. 1. vyd. Bratislava : Vydavateľstvo slovenského fondu výtvarných umení, 1964, s. 22.

²⁶ VÁROSS, Marián. *Výtvarný život na Slovensku začiatkom 20. storočia. Maliarstvo a grafika rokov 1900 – 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1971, s. 14.

²⁷ Slovenská výstavka obrazov na Morave. In *Slovenský týždenník*. 1903, roč. 1, č. 17, s. 4.

²⁸ Naši maliari na Morave. In *Slovenský týždenník*. 1903, roč. 1, č. 18, s. 5.

nejlepší príležitosť hneď zakupovať obrazy a výstavu neprotahujte.²⁹ Na počesť slovenských maliarov organizátori pripravili priateľský večer.³⁰ Výstava vyvolala rozčarovanie maliarov, pretože E. Pacovský a J. Augusta prakticky nepredali žiadne diela, iba G. Mallý predal niekoľko maliieb za 1 000 korún. E. Pacovský svoje sklamanie vyjadril v liste J. Augustovi: „Přišel jsem k tomu poznání, že o Moravu se opíráti „rozhodně nemůžeme“, spíše o Čechy. Slováci jsou na Moravě všední věc a Uprka je Uprka.“³¹

Po ostravskom nezdare mala Grupa dlhšiu, i keď nie dobrovoľnú prestávku. Vyjednávania o výstave v niektorých moravských mestách zlyhali, až v Přerove sa podarilo otvoriť výstavu 1. októbra 1904. Jej usporiadateľom bol tamojší Akademický klub. Výstavu uskutočnili i napriek varovaniu od F. Kretza, že záujem o obrazy nebude veľký, lebo predtým tam vystavoval Karol M. Lehotský.³² V tom istom roku krátko pred vianočnými sviatkami (17. decembra) pripravili maliari Grupy výstavu v ďalšom meste na Morave v Uherskom Hradišti v súčinnosti s tunajším miestnym odborom slovakofilského spolku Československá jednota (ČJ) so sídlom v Prahe. Jeho členovia oslovili najprv J. Augustu a ponúkli mu zorganizovanie výstavy „našich domácich maličiek“ spojenú s predajom obrazov v ich meste. Ubezpečili ho, že dovoz obrazov na výstavu a späť uhradia a rovnako sa zaručili za bezpečnosť im zverených diel. Augusta ponuku prijal a zaslal obrazy i ich ceny, aby mohli začať s prípravami. Organizátori stanovili nižšie vstupné, čím chceli pritiahnúť, čo najširšie vrstvy obyvateľstva.³³ Možnosť vystaviť obrazy využili aj E. Pacovský a G. Mallý. Výstavu otvoril predseda miestneho odboru ČJ v Uherskom Hradišti A. Křečan. V príhovore vyjadril radosť z takej významnej výstavy pre samotné mesto a kraj. Zvlášť sa poďakoval slovenským maliarom aj slovenským návštevníkom za to, že prišli podporiť tvorbu a svojich rodákov. Celkovo bolo predstavených 97 prác. Návštevnosť bola nemalá, za dva dni sa vyzbieralo 2 220 korún. Najlepšie sa predávali obrazy G. Mallého, ktorý už prvý deň predal obrazy za 1 000 K.³⁴ Výstava vzbudila všeobecný záujem nielen v meste, ale aj v jeho okolí. Bola to jedna z profesijne a aj finančne najúspešnejších výstav Grupy.³⁵ Dôvodom tohto priaznivého výsledku bola pravdepodobne účasť moravských výtvarníkov, ale aj žičlivé prijatie moravsko-slovenského umenia v tomto národne uvedomelom slováckom mestečku.³⁶

²⁹ LA SNK Martin, sign. 100 B 39. List F. Kreutza J. Augustovi z 20. 10. 1903.

³⁰ Naši maliari na Morave. In *Slovenský týždenník*. 1903, roč. 1, č. 18, s. 5.

³¹ LA SNK Martin, sign. 100 C 2. List E. Pacovského J. Augustovi z decembra 1903; SAUČIN, Ladislav. *Z novších výtvarných dejín Slovenska*. Bratislava : SAV, 1962. s. 451.

³² AUGUSTA, Jaroslav. *Spomienky*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1962. s. 120.

³³ LA SNK Martin, sign. 100 D 2. List miestneho odboru ČJ v Uherskom Hradišti J. Augustovi z 25. 11. 1904.

³⁴ Zprávy. Naši maliari na Morave. In *Slovenský týždenník*. 1904, roč. 2, č. 52, s. 9.

³⁵ Umelecká výstava v Uherskom Hradišti. In *Hlas*. 1903, roč. 5, č. 12, s. 378.

³⁶ VÁROSS, Marián. *Výtvarný život na Slovensku začiatkom 20. storočia. Maliarstvo a grafika rokov 1900 – 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1971. s. 25.

Nasledujúce výstavy Grupy boli naplánované na jeseň 1905 v Prostějove a v Kroměříži. Do prípravy prostějovskej výstavy boli zainteresovaní členovia miestnej Mešťanskej Besedy na čele s poslancom Ondřejom Příkrylom, ako aj členovia tunajšieho miestneho odboru ČJ.³⁷ Otvorili ju 24. septembra 1905 a spolu s maliarmi Grupy sa prezentoval český grafik a maliar Miloš Jiránek,³⁸ ktorý vystavil obraz pod názvom Pacovský pri práci. Aj túto výstavu sprevádzal veľký úspech, čo vedenie Grupy povzbudilo v činnosti a chcelo výstavu preniesť do Brna. O pomoc poprosili slovenského architekta Dušana Jurkoviča (1868 – 1947). Jeho odpoveď bola zdržanlivá,³⁹ a preto E. Pacovský požiadal o pomoc a podporu brniansky Klub přátel umění. Dostal však zápornú odpoveď.⁴⁰ Po odmietnutí začali členovia Grupy nadväzovať kontakty s predstaviteľmi mestského zastupiteľstva v Kroměříži. Opierali sa o pomoc manželov Drahotíny a Alexandra Kardossovovcov,⁴¹ ktorí pochádzali z Dolného Kubína. Tí sa ujali hlavnej iniciatívy a výstavu v Kroměříži usporiadali. Slávnostne bola otvorená 5. novembra 1905. V tom istom roku sa G. Mallý opätovne pokúšal uskutočniť výstavu v Hodoníne, avšak vplyv Uprkovej skupiny mu jeho zámer prekazil.⁴²

V roku 1906 bola Grupa najaktívnejšia, pretože zrealizovala päť výstav a to v Kyjove, Olomouci, Hodoníne, Opave a Hranici. Výstava v Kyjove sa uskutočnila na veľkonočné sviatky a patronát nad ňou mal advokát Josef Galusek a miestne gymnázium. Trvala od 26. marca do 25. apríla 1906 a bola otvorená denne od deviatej hodiny rána do tretej hodiny popoludní, vstupné stálo 60 halierov. V tom čase sa čoraz viac členov Grupy pri organizovaní výstav stretávalo s výraznými prekážkami, ktoré im kládli uprkovci. Nepáčila sa im totiž činnosť Grupy vo vlastnom prostredí.⁴³

Snahou členov Grupy, najmä G. Mallého, bolo etablovať sa výstavami niekde inde ako len v Čechách, napríklad vo Viedni. Žiaľ, tento zámer im nevyšiel a s výstavami pokračovali v českých mestách. Dňa 20. mája 1906 otvorili výstavu v Olomouci. O jej prípravu sa postaral o. i. redaktor olomouckého denníka Pozor Alois Knechtl. Z Olomouca maliari previezli výstavné exponáty do Hodonína. Záštitu

³⁷ LA SNK Martin, sign. 100 D 1. List miestneho odboru ČJ v Prostějove J. Augustovi z 19. 5. 1906.

³⁸ Miloš Jiránek (používal i pseudonym Václav Zedník), narodil sa 19. 11. 1875 v Lužci nad Vltavou, zomrel 2. 11. 1911 v Prahe. Bol českým maliarom, výtvarným kritikom, literátom a prekladateľom. V maliarskom diele bol ovplyvnený impresionizmom. Študoval na Filozofickej fakulte UK a v rokoch 1894 – 1899 na pražskej AVU.

³⁹ VÁROSS, Marián. *Výtvarný život na Slovensku začiatkom 20. storočia. Maliarstvo a grafika rokov 1900 – 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1971. s. 25.

⁴⁰ LA SNK Martin, sign. 233 K 3. List Klubu přátel v Brne E. Pacovskému z 20. 6. 1905.

⁴¹ Drahotína Kardossová-Křižková – dcéra slovenského historika Pavla Křižku. S manželom Alexandrom žila v Kroměříži. Spolu s ním pomáhala slovenským predstaviteľom organizovať výstavy obrazov, výšiviek.

⁴² Moravsko – slovenská výstavka. In *Národní noviny*. 1905, roč. 36, 4. 4. 1905.

⁴³ VÁROSS, Marián. *Výtvarný život na Slovensku začiatkom 20. storočia. Maliarstvo a grafika rokov 1900 – 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1971. s. 25 – 26.

nad výstavou v Hodoníne mala Spoločnosť slovenského múzea. Hodonínsku výstavu otvorili 24. júna 1906. Počas nej došlo k vážnemu nedorozumeniu s uprkovcami, ktorým sa nepáčilo, že Grupa sa odvážila organizovať výstavu priamo v ich „rajóne“.⁴⁴ Zo začiatku výstavu podporoval aj Alois Kolisek, ale po tom, ako navštívil F. Uprku v Hroznovej Lhote, zmenil svoj postoj ku Grupe. Veľa nechýbalo a výstava by sa neuskutočnila, nebyť protestov J. Augustu a podpore miestneho profesorského zboru. Po hodonínskej výstave mali nasledovať dve výstavy v českých mestách na Morave v Zábřehu a Litovli, ale sa neuskutočnili. Uskutočnila sa však výstava v moravsko-sliezskom kraji – v Opave. Usporiadala ju Matica opavská v novembri 1906. Ďalšiu vianočnú výstavu zrealizovala Grupa v decembri toho istého roku v Hraniciach (pri Přerove). Jej sponzorom bolo miestne kuratórium Okresného vlastivedného múzea. Táto výstava sa stretla s pozitívnymi ohlasmi v tlači. Bolo na nej vystavených 70 exponátov od E. Pacovského, G. Mallého a J. Augustu. V tom čase už bol proti pôsobeniu Grupy i redaktor F. Kretz. Tieto nálady sa už len zostrovali, stupňovali a vyvrcholili v nasledujúcom roku 1907.

A tak posledné výstavné podujatie Grupy sa uskutočnilo v lete 1907 v kúpeľnom mestečku Luhačovice, ležiacom na moravsko-slovenskom pomedzí.⁴⁵ Zvolenie miesta i času bolo vynikajúce, pretože tam v tom čase vrcholila kúpeľná sezóna. Výstava sa pomerne dlho pripravovala. Správca a inšpektor kúpeľov, syn vynikajúceho slovenského botanika Jozefa Ľudovíta Holubyho Cyril Holuby, uverejnil v súvislosti s prípravou slovenského dňa, ktorého súčasťou bola i plánovaná výstava prác maliarov Grupy, v Slovenskom týždenníku výzvu na spoluprácu: „Obraciam sa na všetkých Slovákov dobrej vôle, ktorí mienia Luhačovice navštíviť v druhej polovici júla a ktorí majú schopnosti a ochotu prispieť k zdaru čisto slovenskej slávnosti, aby sa láskavo prihlásili akým spôsobom by prispeli do programu Slovenského dňa.“⁴⁶ Financovanie výstavy prevzali G. Mallý a E. Pacovský. O pripravovanej výstave viedli G. Mallý a E. Pacovský na jar 1907 dlhé rozhovory, o čom svedčí bohatá korešpondencia medzi nimi. Autorom výstavného plagátu bol E. Pacovský a obrazy pred výstavou boli zhromaždené u C. Holubyho.

Luhačovickú výstavu otvorili podľa plánu v júli 1907 počas slovenských dní a slávnostnej vernisáže obrazov Grupy sa zúčastnili len pozvaní hostia. Boli medzi nimi zemský hejtman gróf Otto Serényi, správca luhačovických kúpeľov Cyril Holuby, významní zástupcovia inteligencie a úradov. Pre širšiu verejnosť bola výstava s obrazmi od J. Augustu, G. Mallého a E. Pacovského sprístupnená o dva dni. Pri kúpe obrazov sa požadovalo vyplatiť polovicu ceny hneď a druhá polovica ceny bola splatná do troch mesiacov po prevzatí obrazu. Výstava v Luhačoviciach bola veľmi úspešná. Slovenskí maliari predali 25 obrazov v hodnote 3 000 korún. Avšak zároveň bola vyvrcholením napätia medzi Grupou a uprkovcami. Teraz proti Grupe

⁴⁴ VÁROSS, Marián. *Výtvarný život na Slovensku začiatkom 20. storočia. Maliarstvo a grafika rokov 1900 – 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1971. s. 26.

⁴⁵ LA SNK Martin, sign. 100 B 48. Výstava Grupy uhorsko-slovenských maliarov Luhačovice 1907.

⁴⁶ HOLUBY, Cyril. Z Luhačovic. In *Slovenský týždenník*. 1907, roč. 5, č. 19, s. 4.

zaútočil aj slovenský redaktor Anton Štefánek, ktorý ju dovedty podporoval. Členovia Grupy sa bránili, protestovali článkami v Národných novinách. Ich pozície podkopalo aj to, že v tom istom čase (1907) vznikol spolok Združenie výtvarných umelcov moravských, čo bol jasný dôkaz toho, že moravskí umelci už so slovenskými maliarmi nepočítali.⁴⁷

Spomínané problémy napokon vyústili do zániku Grupy a to z viacerých dôvodov. Okrem spomínaného konkurenčného vzťahu medzi členmi Grupy a maliarmi Úprkovej skupiny to bol aj fakt, že detvianska tematika prestávala byť aktuálna. Činnosť Grupy sprevádzali i problémy ekonomické, organizačné, subjektívne, determinované vzťahom jednotlivých členov i kryštalizácia ich tvorby. Ďalším závažným faktorom bol definitívny odchod E. Pacovského zo Slovenska, čím sa rozpadla aj detvianska kolónia. O rok neskôr – v januári 1908 odišiel z Detvy i J. Augusta. Združenie Grupy bez E. Pacovského nemohlo byť pôvodnou Grupou a J. Augusta sa s tým nedokázal zmieriť. V Spomienkach o tom napísal: „Cítil som sa zrazu sám, opustený, bez potrebných síl pokračovať v programe, ktorý sme si stanovili pri našom prvom okúzení krásou detvianskeho kraja.“⁴⁸ Korešpondencia E. Pacovského a J. Augusta roku 1908 bola plná sebakritiky a sklamaní, čo vyjadruje aj list J. Augusta z 28. januára 1908 E. Pacovskému: „Keď mi zide na um, že by som teraz mal zomrieť. Čo si tu zanechal? Žil som pekné chvíle a výsledok? Nula!“⁴⁹ Neskôr sa vyostřil aj konflikt medzi J. Augustom a G. Mallým. Pramenil z toho, že J. Augusta obvinil G. Mallého, že ako pokladník Grupy si spoločné peniaze nechával pre seba a odmietol s ním ďalej spolupracovať. E. Pacovský sa už ani nepokúšal zachraňovať Grupu, lebo sa definitívne rozhodol pre odchod zo Slovenska a vzdal sa aktívnej výtvarnej činnosti, rozhodol sa pre žurnalistiku. V spore s G. Mallým dohovárал J. Augustovi, aby sa proti Mallému nestaval. On ako predseda Grupy vyzval Mallého, aby dal finančné záležitosti do poriadku a dokladoval ich.⁵⁰ Obidvaja mu dosť zazlievali najväčší úspech na luhačovickej výstave, lenže G. Mallý strávil v Luhačoviciach s rodinou celé leto a navyše využil všetky svoje konexie, hlavne s luhačovickým kúpeľným sezónnym lekárom P. Blahom a správcom kúpeľov C. Holubym. Grupa by bola zanikla aj bez nedorozumenia po luhačovickej výstave. Keďže však nebola nijaká záverečná, rozpúšťacia schôdza, dátum ukončenia existencie Grupy ostáva neznámym. Poslednou ich spoločnou akciou bola spomínaná luhačovická výstava.

V apríli 1908 už bolo jasné, že Grupa ukončila svoju činnosť. G. Mallý, ktorý nebol viazaný na E. Pacovského, posudzoval situáciu nádejnejšie. J. Augustovi napísal: „My ale teraz musíme hľadiť, aby sa Grupa nerozpadla a aby sme sa čím

⁴⁷ VÁROSS, Marián. *Výtvarný život na Slovensku začiatkom 20. storočia. Maliarstvo a grafika rokov 1900 – 1918*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1971. s. 27.

⁴⁸ AUGUSTA, Jaroslav. *Spomienky*. Bratislava : Slovenský fond výtvarných umení, 1962. s. 124.

⁴⁹ SAUČIN, Ladislav. *Z novších výtvarných dejín Slovenska*. Bratislava : SAV, 1962. s. 423.

⁵⁰ List E. Pacovského J. Augustovi z 19. 3. 1908. In SAUČIN, Ladislav. *Z novších výtvarných dejín Slovenska*. Bratislava : SAV, 1962. s. 463.

najskorej ostali činnými, ako predtým sme boli (...) Na každý pád budeme musieť si ešte aspoň 1-2 členov do našej Grupy pribrať, (...) v najhoršom páde by sme my dvaja stále vystavovali. Budeme musieť usporiadať aspoň 3 výstavy do roka. Len to nenechajme, prosím Vás, tak ďaleko prísť, aby sa Grupa naša rozpadnúť musela, bolo by toho škoda, keďže už piaty rok účinkujeme.“⁵¹ Neskôr G. Mallý obnovil priateľstvo s J. Augustom a začali pripravovať plány na ďalšie výstavy, ktoré by nadväzovali na tradíciu Grupy.

Po zániku Grupy sa až do vzniku ČSR nepodarilo oživiť alebo utvoriť slovenskú výtvarnícku organizáciu.⁵² V intenciách Grupy naďalej pôsobil najmä G. Mallý, ktorý zorganizoval podľa jej vzoru do prvej svetovej vojny niekoľko slovenských výstav na Morave a v Čechách. Jeho zásluhou bolo, že séria výstav v rokoch 1907 do 1913 bola početnejšia, než séria výstav Grupy, ale išlo len o predajné výstavy, nie o spolkové podujatia, ktoré by ich robili populárnejšími. Už v prvom roku po rozpade Grupy si mohli v priebehu dvoch týždňov od 19. júla 1908 návštevníci a kúpeľní hostia v Luhačoviciach prezrieť jeho výstavu obrazov, ktoré sa týkali života obyvateľov rôznych kútov uhorského Slovenska.⁵³ Ako napísal Augustovi, pôvodne predpokladal, že sa na výstave zúčastnia viacerí, keď sa však dozvedel o rozpade Grupy, musel prevziať jej organizáciu do svojich rúk.⁵⁴ V júli 1908 za spoluúčinkovania miestneho odboru ČJ v Kroměříži boli na slovenskej výstave vystavované obrazy všetkých troch popredných stálych aktérov Grupy – G. Mallého, E. Pacovského a J. Augusta. Popri výstave obrazov sa prezentovali i výrobky slovenskej ľudovej umeleckej tvorby. Kroměřížsku výstavu si prezrel následník trónu František Ferdinand. Uvítal ho riaditeľ výstavy Štefan Janšák oblečený v kroji od Senice a oslovil ho po česky.⁵⁵ V roku 1909 sa uskutočnila výstava slovenských maliarov v Plzni, v máji 1910 v Prahe – v rámci slovenskej slávnosti pod názvom Praha – Slovensku. Svoje obrazy tu vystavili maliari J. Augusta, K. Augusta, J. Hanula, Peter Július Kern,⁵⁶ K. M. Lehotský a G. Mallý. Stretli sa s veľkým záujmom, ale zväčša s nepriaznivou kritikou. Vážnejšia kritika, ktorá vyvolala v slovenských kruhoch oduševnenú a niekedy až nepríjemnú polemiku, padla i na adresu luhačovickej výstavy, kde bola výstava z Prahy prevezená (v lete 1910).⁵⁷

⁵¹ LA SNK Martin, sign. 100 B 48. List G. Mallého J. Augustovi z 20. 5. 1908; SAUČIN, Ladislav. *Z novších výtvarných dejín Slovenska*. Bratislava : SAV, 1962. s. 486.

⁵² Krátko pred prvou svetovou vojnou v rokoch 1913 – 1914 sondaľ tajomník SNS v Martine Jozef Gregor-Tajovský možnosti založiť stavovskú podpornú organizáciu slovenských umelcov všetkých odvetví, čo sa však nerealizovalo. Bližšie: Luhačovice. Výstava slovenských maliarov. In *Slovenský týždenník*. 1907, roč. 5, č. 29, s. 5; Z Luhačovic. In *Ľudové noviny*. 1907, roč. 58, č. 19, s. 4.

⁵³ Výstava maliara Gustáva Mallého. In *Slovenský týždenník*. 1908, roč. 6, č. 28, s. 6.

⁵⁴ LA SNK, sign. 100 B 48. List G. Mallého J. Augustovi z Pezinka zo 14. 8. 1908.

⁵⁵ Zprávy. Slovenská výstavka v Kroměříži. In *Slovenský týždenník*. 1908, roč. 6, č. 31, s. 5.

⁵⁶ Peter Július Kern, slovenský maliar a reštaurátor, sa narodil 31. 1. 1881 v Liptovskom Sv. Mikuláši – Palúdzke a zomrel 25. 3. 1963 v Liptovskom Sv. Mikuláši.

⁵⁷ Bližšie: JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Československá jednota a Slováci. (Kultúrne-

Pravidelnými účastníkmi výstav iniciovaných Grupou uhorsko-slovenských maliarov boli predovšetkým jej poprední činitelia – J. Augusta, G. Mallý a E. Pavovský, vystavoval Karel Augusta, Miloš Jiránek a zo slovenskej strany Karol M. Lehotský a Jozef Hanula. Spoluorganizátormi výstav boli rôzne kultúrne organizácie a priaznivci česko-slovenskej vzájomnosti. Všetkých spomínaných maliarov zbližoval predovšetkým ich výtvarný realizmus, poznačený prvkami doznievajúceho post-impresionizmu, ako aj ich vrelý vzťah a intenzívny záujem o krajinu, o prostého dedinského človeka a jeho prácu, o zvyky, kultúru a ľudové umenie. Maliari Grupy hľadali rýdze a krásne ľudské typy (častý bol motív mladej ženy, dievčaťa a nevesty), poznávali a zobrazovali svojráznu, poetickú krajinu a prostredie, vyzdvihovali fenomén práce.⁵⁸

Grupa uhorsko-slovenských maliarov nebola výtvarným spolkom v pravom slova zmysle, ale skôr svojpomocnou výstavníckou organizáciou, ktorá si kládla za cieľ prispievať predovšetkým k existenčnému minimu svojich členov. Bola ojedinelým vystúpením pronárodne orientovaných umelcov. Počas výstav usporadúvali jej členovia aj prednášky a besedy o Slovensku, hovorili o svojich snaženiach a o umení. Od ostatného vtedajšieho výtvarného diania na Slovensku sa Grupa líšila slovenskou národnou tendenciou a zároveň pôsobila aj ako výstavné združenie. Počas svojej krátkej existencie zápasila s hmotnými ťažkosťami a doma na Slovensku, celé štyri roky pôsobila vlastne v ilegalite, nebola úradne registrovaným spolkom.⁵⁹

---

spoločenské aktivity spolku. 1896 – 1914) Prešov : FF PU, 2010. s. 165 – 167.

⁵⁸ Bližšie : <http://www.cesi.sk/bes/05/04/54gru.htm>

⁵⁹ VÁROSS, Marián. Z dejín výtvarníckych organizácií na Slovensku. In *Výtvarný život*. 1970, roč. 15, č. 6, s. 3.

MATERIÁLY
MATERIALS

Genealogicko-heraldické pramene v zbierkovom fonde Krajského múzea v Prešove

Jozef Kušnír

KUŠNÍR, Jozef. The genealogical and heraldic sources in the collections of the Regional museum in Prešov. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2014, vol. 14, no. 2, p. 87-96.

The diapason of source material to genealogical-heraldic research is indeed very broad and diverse, and, despite of the most consistent efforts and the most conceptual approach of the researcher, to include all the extant sources to the research effort, it is a Sisyphean task. The amount of relevant source material remains closed or unknown to the Professional public and is still waiting to be „re-unveilled“ somewhere in the depositories of these institutions. The other material left the territory of Slovakia or is at the hands of private collectors, or at various auctions. There exists the CEMUZ system (Central Registry of Museum Collections) under the auspices of the Museological Cabinet of the Slovak National Museum for several years. It has the ambition to be the comprehensive database of all the collection items in Slovak museums, allowing the study of exhibits by electronic means. However, it is questionable to what extent and in what timeframe the Slovak museums may be able to sufficiently digitize the database in high quality and to make their collection objects electronically available to the database. In the following lines, therefore, at least the introduction of the collection objects in the Regional museum in Prešov, which have the potential to be genealogical-heraldic sources and which outline and indicate the possibilities for further research in the collections of the museum, is provided. The problem, the rich acquisition activity not being carried out by the professional documentation at a sufficiently consistent manner in the past, must be tackled in the efforts. The lack of knowledge about the local, time and substantive circumstances of the acquisition of some of the collection objects thus reduces the information value and leaves a lot of unanswered questions. These blank spots can be filled by further conceptual research only.

Key words: genealogy, heraldry, the Regional museum in Prešov, the evidence of museum collections.

Diapazón pramenného materiálu ku genealogicko-heraldickému výskumu je skutočne veľmi široký i rozmanitý a napriek snahe, o čo naj dôslednejší a najkonceptnejší prístup bádateľa je snaha obsiahnuť všetky dostupné i dochované pramene, k tej ktorej výskumnej úlohe úsilím sizyfovským. Množstvo relevantného pramenného materiálu je naďalej odbornej verejnosti neprístupné alebo neznáme a ešte len čaká na svoje „znovuodhalenie“ niekde v depozitároch pamäťových a fondových inštitúcií. Ďalšie zas opustili územie Slovenska alebo sa nachádzajú v rukách súkromných zberateľov, či na rôznych aukciách. Na túto skutočnosť

nedávno poukázal Peter Keresteš,¹ ktorý vo svojom príspevku venoval pozornosť smrtným štítom (mortuáriám) ako netradičnému prameňu genealogicko-heraldického charakteru. Autor v štúdií zároveň naznačil, že bez existencie jednotného vedomostného systému, do ktorého by sa zapojili všetky zbierkotvorné inštitúcie, nebude stav poznania pramenného materiálu nikdy úplný. Už niekoľko rokov existuje pod patronátom Muzeologického kabinetu Slovenského národného múzea systém CEMUZ (Centrálne evidencie múzejných zbierok), ktorý má ambíciu byť ucelenou databázou všetkých zbierkových predmetov slovenských múzeí, umožňujúcou štúdiám exponátov elektronickým spôsobom. Je však otázne, do akej miery a v akom časovom horizonte sa slovenským múzeám podarí dostatočne kvalitne digitalizovať a elektronicky sprístupniť svoje zbierkové predmety do tejto evidencie. V nasledujúcich riadkoch sa preto pokúsime predstaviť aspoň zbierkové predmety Krajského múzea v Prešove, ktoré majú potenciál byť genealogicko-heraldickými prameňmi a v hrubých rysoch tak naznačíme možnosti ďalšieho výskumu v zbierkach múzea. Pri tejto našej snahe sa však musíme popasovať s problémom, ktorým je skutočnosť, že pri bohatej akvizíčnej činnosti v minulosti nebola robená odborná dokumentácia dostatočne dôsledným spôsobom. Absencia poznatkov o miestnych, časových i vecných okolnostiach nadobudnutia niektorých zbierkových predmetov tak znižuje ich výpovednú schopnosť a zanecháva veľa nezodpovedaných otázok. Tieto biele miesta môže vyplniť len ďalší koncepčný výskum.

Medzi tradičné pramene vedných disciplín, akými sú heraldika a genealógia, patria epigrafické pamiatky. V lapidárii múzea sú dva takéto pramene, ktoré poskytujú v prvom prípade genealogické, v druhom predovšetkým heraldické poznatky. Tým prvým je už značne zvetraná náhrobná stéla, získaná pravdepodobne z Kostola sv. Kataríny Alexandrijskej v Terni, obsahujúca latinský epitaf.² Z jeho znenia sa dozvedáme, že stéla pochádza z pomníka, ktorý dali pre svoje deti vyhotoviť Ján Kery (Kéry) so svojou manželkou Žofiou v roku 1611. Ján Kery sa ešte v mladom veku zúčastnil bojov o hrad Jáger, pri ktorých upadol do tureckého zajatia. Neskôr bol oddaným služobníkom Forgáčovcov a podľa vlastného testamentu bol aj on

¹ KERESTEŠ, Peter. Papierové a textilné mortuáriá (smrtné štíty) ako zaujímavý genealogicko-heraldický prameň. In *Genealogicko-heraldický hlas*. 2012, roč. 22, č. 2, s. 24 – 34.

² Nápís A) je vytesaný po krajoch kameňa a nápís B) vyplňa vnútornú plochu: A) GEN(EROSVS) D(OMINVS) . IO(H)AN(NES) . KERI . CVM / GENE(ROSA) . MATRONA . SOPHIA . TERNIEI CONSOR . / SVA . MOESTI PARENTES CHARIS PIGNORIBVS / SVIS HOC . POSVERE . MONV[M]JEN[T]VM A(NNO) D(OMINI) 1611 B) DVM MIGRANT . ANIMIS . AD CH(RI)S(TV)M / CORPORA SANCTA CONDVN[TV]R / TVM[V]LO HOC OLIM REDIVIVA / FVTVRA . CHRISTOPH KERI / OBITA(NNO) . D(OMINI) . 1600 . AETATIS / SVAE AN(NORVM) . 1 . ET . ½ . MENSE MAR(TI) / MELCHIOR . FARKAS . HINC AD / SVPEROS REMIGRAT A(NNO) D(OMINI) / 1600 AETATIS . AN(NORVM) . 5 . / ANNA . KERI . OBDORMIVIT . / A(NNO) . D(OMINI) . 1604 . AETATIS SV(A)E . / AN(NORVM) . [- - -] . ET . MEN[SE] VI / EXI[GVI PERIIT] TENER HIS / SIC . FLOSCVLVS AEVI . MANE VIGERE VIDES MARCERE VT VESPERE FLORES. (Za prepis textu ďakujem Miroslavovi Čovanovi.)

po smrti pochovaný v Terni. Náhrobná stéla informuje o jeho troch deťoch, ktoré zahynuli ešte v útlom veku. Krištof Keri a Melichar Farkaš (Farkas) zomreli v roku 1600, vo veku jeden a pol, resp. päť rokov. Anna Keryová zomrela v júni 1604. Okrem nich mali manželia Ján a Žofia ďalšie dve deti, Margitu a Jána, ktoré sa dožili dospelosti.³

Druhým prameňom je kamenná tabuľa so združenými erbmi a nápisom,⁴ ktorý identifikuje ich vlastníkov. Ide o aliančný erb manželov Antona Bornemisu (Bornemisza) a Anny Semerejovej (Szemerej). Rod Bornemisovcov má korene v južnom Uhorsku a do Šariša sa jeho predstavitelia presťahovali v prvej polovici 16. storočia, čo priamo súviselo s tureckou okupáciou časti územia. Majetky získali od kráľa predovšetkým za vojenské zásluhy.⁵ Rod Bornemisovcov sa v nasledujúcich desaťročiach široko rozvetvil. Spomínaný Anton Bornemisa používal prídomok obce Mošurov (Adamfölte), kde Bornemisovci žili a pôsobili a odtiaľ alebo zo susednej Terne s najväčšou pravdepodobnosťou aj kamenná tabuľa pochádza. Anton bol jedným zo šiestich detí Štefana a Anny rod. Gilániovej (Ghillányi). Jeho manželka Anna bola dcérou Ladislava a Kláry rod. Ilošvaiovej (Ilosvay) a mala dvoch bratov, Adama a Ladislava. Jej otec sa po boku sedmohradského kniežata Františka II. Rákociho (Rákóczi) zapojil do posledného protihabsburského povstania.⁶ Anna bola Antonovou prvou manželkou a z tohto manželstva vzišli dve dcéry, Klára a Anna. Pre Annu bol však Anton Bornemisa až druhým manželom. Prvé manželstvo s Michalom Váradym však bolo bezdetné. Anton Bornemisa bol v rokoch 1735 a 1751 prísediacim na Krajskom súde v Prešove.⁷ Po Anninej smrti sa opäť oženil a jeho druhou manželkou sa v roku 1753 stala Klára Dežöfiová (Dessewffy). Mali spolu rovnako dve dcéry, Kristínu a Teréziu. Zomrel 1. 7. 1757 v Prešove. Kamenná tabuľa bola vyhotovená ešte za života jeho prvej manželky, v roku 1736. Štitové znamenie erbu Antona Bornemisu tvorí z koruny vyrastajúci jeleň držiaci šíp, ktorý je zároveň aj klenotom erbu. Nosičmi sú dve morské panny. Štitovým znamením erbu jeho prvej manželky je v kolene šípom prestrelená noha, sprevádzaná hviezdíčkou a polmesiacom v hlave štítu. Na štíte je turnajová prilba s klenotom, ktorým je napnutý luk so šípom. Od erbu Semerejovcov, publikovaného Ivanom Nagyom,⁸

³ ČOVAN, Miroslav. *Stredoveké a ranonovoveké epigrafické pamiatky latinského kultúrneho okruhu na Šariši*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2011. s. 108.

⁴ ANTONIUS BORNEMISZA ADAMFÖLDE EJUSDEM CONTHORALIS ANNA DE SZEMERE.

⁵ KOSMAČOVÁ, Mariana. Vzťahy šľachty a cirkvi na šarišskom vidieku na začiatku 18. stor. In *Zborník z 8. Študentskej vedeckej konferencie*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2013. s. 317.

⁶ NAGY, Iván. *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Kötet X.* Pešť, 1863. s. 602.

⁷ NAGY, Ivan. *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Kötet II.* Pešť, 1858. s. 177.

⁸ NAGY, Ivan. *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Kötet X.*, s. 595.

sa tento erb líši tým, že šíp v klenote smeruje opačným smerom. Je to dôsledok vetvenia rodu a s tým spojeného pozmeňovania erbú z identifikačných dôvodov.

Ďalšími prameňmi genealogicko-heraldického charakteru v zbierkach múzea, o potenciáli ktorých už bola reč, sú smrtné štíty (mortuáriá).⁹ Z materiálového hľadiska ich môžeme rozdeliť do troch základných kategórií. Prvá obsahuje dve položky a sú nimi drevené mortuáriá kruhového (rondelového) tvaru. V prvom prípade ide o mortuárium s erbom rodu Šemšej (Semsey), na druhom je vyobrazený erb rodu Tomčáni (Tomcsányi).

Do ďalšej kategórie spadajú mortuáriá látkové, vo všetkých prípadoch ide o hodváb. Krajské múzeum eviduje deväť takýchto hodvábných smrtných štítov, ktoré boli nadobudnuté kúpou, resp. zberom. V súčasnej dobe sú vo väčšine prípadoch značne poškodené, čo je zaiste dôsledkom jemnosti a krehkosti materiálu. Najstaršie hodvábné mortuárium sa vzťahuje na správcu panstva Solivar Martina Píllera z Mirkoviec a pochádza z roku 1770. Ďalšie na politika a národného buditeľa grófa Štefana Sečeniho (Széchenyi) z roku 1860, vdovu po kapitánovi Ladislavovi Kišovi (Kis), Annu Alžbetu rod. Sirmajovú (Szirmay) z roku 1804, z roku 1799 pochádza mortuárium Ladislava Kecera (Keczer) z Lipovca, z roku 1842 Františky Berzeviciovej rod. Čatóvej (Csathó), manželky Bernarda Berzevicího (Berzeviczy), z roku 1829 Štefana Rožkovániho (Roskoványi), z roku 1840 Štefana Kološího (Kolosy), z roku 1819 Samuela Mecnera (Meczner) a z roku 1878 pochádza hodvábný smrtný štít, patriaci grófovi Júliusovi Dežöfimu z Černeku a Kamenice. Hodvábné smrtné štíty spravidla obsahujú okrem erbového vyobrazenia aj národné príslušnej osoby v latinskom, resp. maďarskom jazyku.

Tretiu kategóriu tvoria papierové mortuáriá. Z časového i finančného hľadiska bola ich výroba oveľa efektívnejšia, čo umožnilo výrobu väčšieho počtu vyhotovení. Dokladom toho sú dva smrtné štíty na tenkom tvrdenom papieri, patriace niekdajšiemu poslancovi uhorského parlamentu za Deákovu stranu, spoluzakladateľovi a dlhoročnému predsedovi Sečeniho krúžku v Prešove a nositeľovi Rádu železnej koruny, Teodorovi Berzevicimu z Brezovice a Veľkej Lomnice (1817 – 1889). Podobným prameňom predovšetkým genealogickej povahy sú aj smútočné oznámenia (parte). V zbierkach Krajského múzea je v súčasnej dobe evidovaných 52 smútočných oznámení spred roku 1918, najstaršie o úmrtí a pohrebe grófa Samuela Dežöfiho v Košiciach z 15. mája 1847.

Najväčší potenciál ako prameň genealogicko-heraldického charakteru má zbierka Sfragistiky,¹⁰ ktorej súčasťou sú viaceré župné, obecné, administratívne, úradné typáriá, pečate i pečiatky, plastické erby, kovové erbové štočky, už spomínané mortuáriá, šľachtické pečate i tri rodostromy. Spomínané zbierkové predmety boli nadobudnuté kúpou, darom, zberom, či prevodom správy zo Štátneho

⁹ Smrtným štítom zo zbierok Krajského múzea v Prešove je venovaná samostatná štúdia: KUŠNÍK, Jozef. Smrtné štíty (mortuáriá) v zbierkach Krajského múzea v Prešove ako prameň genealogicko-heraldického charakteru. In *Múzeum*. 2014, č. 3, r. s. 22 – 27.

¹⁰ Odbornú správu tejto zbierky v súčasnosti zabezpečuje autor príspevku.

oblastného archívu v Prešove.¹¹ Štátne archívy získavali predmety tohto charakteru prevažne pri sťahovaní rodových archívov zo šľachtických rezidencií. Osobitný význam má predovšetkým kolekcia pečatí, ktorú svojou povahou a charakterom možno prirovnať ku Kubínyho zbierke pečatí uloženú v Oravskom múzeu v Oravskom Podzámku, či Peťkovej zbierke pečatí uloženú v Lesníckom a drevárskom múzeu vo Zvolene.¹² O existencii viacerých zbierok pečatí obdobného charakteru informoval už Jozef Novák vo svojej práci, analyzujúcej Peťkovu zbierku pečatí.¹³ Je evidentné, že sfragistických zberateľských nadšencov, ktorí odnimali pečate z korešpondencie a koncentrovali ich na jedno miesto, bolo viac a aj vďaka nim sa v zbierkach Krajského múzea zachovalo takmer 1 300 voskových pečatí, nalepených na papieri, kartóne, či uložených v škatuľkách. Rôzny spôsob uchovania a spracovania pečatí ukazuje, že nejde o jednu veľkú zbierku vyhotovenú jedným zberateľom, ale minimálne ide o zbierky tri. Evidentné je to zároveň aj podľa ich príslušnosti, keďže súbor pečatí lepených na papieri obsahuje takmer výlučne len šľachtické pečate, pečate umiestnené v škatuľkách patria najmä župám, mestám, obciam, cirkevným hodnostárom, či rôznym inštitúciám a výskyt šľachtických je v tomto prípade sporadický. Pre predmet tohto príspevku je podstatná predovšetkým kolekcia, pozostávajúca zo šľachtických pečatí, ktoré sú prevažne kruhového a oválneho tvaru, z červeného i čierneho vosku alebo s clonou. Stav ich zachovania je rôzny. V niektorých prípadoch sú pečate v dôsledku poškodenia takmer nečitateľné. Stav iných však umožňuje relatívne dobré možnosti ďalšieho štúdia. Ide o cenný sfragistický materiál, ktorý má z hľadiska rodovej heraldiky nezanedbateľnú výpovednú hodnotu. Z dôvodu obsiahlosti sa vyhneme výpočtu rodov, pečate ktorých spomínaná kolekcia obsahuje, no ide o šľachtu pochádzajúcu prakticky z celého Uhorska. Oveľa zásluhnejšie bude v budúcnosti podrobné odborné spracovanie a samostatné publikovanie tejto obsahovo rozsiahlej a skutočne pozoruhodnej zbierky šľachtických pečatí.

Heraldika i genealógia zaznamenali nebyvalý rozmach predovšetkým v druhej polovici 19. stor., no snaha o poznanie minulosti vlastného rodu a s tým spojená tvorba vlastných rodokmeňov je oveľa staršia. V minulosti totiž bývala starobylosť šľachtického rodu otázkou nielen prestíže, ale aj prostriedkom k uplatneniu si rôznych majetkových a šľachtických nárokov, či dosiahnutiu iných výhod. Dôvodom mohla byť aj snaha predísť dynastickým svadbám, ktoré boli v rozpore s ustanoveniami kanonického práva. Príčin rodopisnej produkcie bolo prirodzene viacero, no často pri tvorbe vlastných rodokmeňov dochádzalo k falšovaniu a prikrášľovaniu vlastných dejín rodu s využívaním zdanlivých spojitostí či náznakov, cieľom ktorých mal byť určitý prospech. Niekedy došlo k odvodeniu rodu od bájneho,

---

¹¹ V súčasnosti pod názvom Štátny archív Prešov.

¹² Obe zbierky odborne spracoval a výsledky svojho výskumu publikoval Jozef Novák v dvoch vysoko hodnotených prácach: NOVÁK, Jozef. *Rodové erby na Slovensku I. Kubínyho zbierka pečatí*. Martin : Osveta, 1980. 376 s. NOVÁK, Jozef. *Rodové erby na Slovensku II. Peťkova zbierka pečatí*. Martin : Osveta, 1986. s. 224.

¹³ NOVÁK, Jozef. *Rodové erby na Slovensku II. Peťkova zbierka pečatí*, s. 5.

priam mýtického prapredka – zakladateľa rodu, ktorý mal byť akýmsi symbolom významnosti a dôležitosti, toho ktorého rodu v dejinách. Novoveké genealogické spracovania vlastných rodov bývajú už oveľa profesionálnejšími, faktograficky presnejšími dielami a niekedy aj výsledkami úprimného záujmu o vlastnú minulosť. Do zbierok Krajského múzea v Prešove sa dostali tri takéto genealogické vývody – rodostromy, ktoré sú vhodným materiálom pre ďalší výskum šľachtických rodov Dobaj (Dobay) a Gomboš (Gombos) a meštianskeho rodu Holénia. Tieto zbierkové predmety sú síce sekundárnymi prameňmi, no poskytujú dobrý prehľad a sú vhodnou pomôckou pre ďalší genealogicko-heraldický výskum.

Vývod svojho rodu si nechal vyhotoviť husársky kapitán habsburskej armády Eugen Dobaj z Dubovice, a to z otcovej (Šándor Dobaj) i matkinej strany (Iren Goldberger). Rodostrom je maľovaný na pergamene a pôsobí nadštandardne estetickým dojmom. Vznikol niekedy koncom 19. stor. a jeho pravosť svojimi podpismi a zavesenými pečaťami v drevených kapsulách osvedčili štyria svedkovia. Autorom kresby je akýsi Baumgarbner. Uvedený rodostrom obsahuje okrem rodového erbú zároveň ďalších 14 erbú iných rodov, predstavitelia ktorých sa vydajom alebo ženbou stali súčasťou rodu Dobaj. Jeho erb tvorí vľavo naklonený červený štít, na ktorom sú tri šikmé zlaté brvná. Klenotom je zlatá korunka, z ktorej vyrastá dlhovýlasý mládenec bez pravej ruky, so zelenou vetvou v ruke ľavej. Prikrývadlá sú červeno-strieborné. Toto erbové vyobrazenie sa zásadným spôsobom líši od erbú, ktorý publikoval Nagy,¹⁴ a to jednak štítovým znamením, ktoré tvorí z koruny vyrastajúca postava muža, držiaca v pravej ruke hlavu Turka a v ľavej halúzku, i klenotom, ktorým je znamenie zo štítu. Nateraz nie je známe, čo viedlo k takej výraznej zmene rodového erbú, keďže rodové vetvenie so sebou spravidla prinášalo len drobné erbové úpravy. Genealogicky tento rod okrem Nagya spracoval vo svojej publikácii o Šarišskej župe aj Šándor Tóth, ktorý rodovú líniu vypátral až do polovice 13. stor. s Tekulovskými predkami.¹⁵ Samotný dochovaný rodostrom poskytuje genealogické údaje len do 5. generácie od Eugena Dobaja a obsahuje erby Innocentie Inkeiovej (príslušníčka rodu pochádzajúceho zo Šomodskej župy),¹⁶ Jána Begániho (Bégányi) (rod z Berežskej župy),¹⁷ Juraja Dežöfiho z Černeku

¹⁴ NAGY, Ivan. *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Kötet III.* Pešť 1958. s. 324.

¹⁵ TOTH, Sandor. *Sáros vármegye monográfiája. Kötet I.* Budapest 1909, s. 296.

¹⁶ Erb: Na modrom štíte zelené trojvršie so zlatým dvojchvostým levom držiacim v pravej prednej končatine čiernu šabl'u, v ľavej prednej končatine hlavu Turka. Klenotom je zlatá korunka, z ktorej vyrastajú čierne orlie perá a v strede je obrnené rameno s palčatom. Prikrývadlá sú vpravo modro-zlaté, vľavo červeno-strieborné.

¹⁷ Erb: Na modrom štíte zelená pažiť s viničom ovíjajúcim sa okolo kola so strapcami hrozna a strieborný cap oberajúci hrozno. Klenotom je zlatý lev vyrastajúci z korunky, držiaci v pravej prednej končatine tri žalude. Prikrývadlá sú vpravo modro-zlaté, vľavo červeno-strieborné.

a Kamenice,¹⁸ barónky Magdalény Horvátovej (Horváth) z Plavča,¹⁹ Antona Tahy z Tahvaru a Kamenice,²⁰ Kláry Pěčiovej (Pechy) z Pečovskej Novej Vsi,²¹ Michala Goldbergera,²² Judity Cornidesovej z Krompách,²³ Michala Sentivániho (Szentiványi) z Liptovského Jána,²⁴ Marianny Ujháziovej z Budimíra,²⁵ Alžbety Kišovej (Čierna Tôňa – Maďarsko),²⁶ Antona Spónera,²⁷ Dávida Generiša²⁸ i Alžbety Krausovej (Krausz) zo Starej Ľubovne.²⁹

Podobný rodostrom s otcovou (Alojz Gomboš) i matkinou (Anna Horvátova) vetvou do 5. generácie si dal vytvoriť aj Jozef Gomboš z Hubošoviec. Rodostrom je maľovaný na papieri a zarámovaný. Na vrchole stromu je rovnako 16 erbov,

- ¹⁸ Erb: Na modrom štíte je čierne obrnené rameno s palcátom, na ňom je orlica s korunkou, sprevádzaná zlatým mesiacom vpravo a zlatou hviezdíčkou vľavo. Klenotom je zlatá korunka a z nej vyrastajúcich 7 pštrosích pier. Prikrývadlá sú modro-zlaté (toryská barónska vetva Dežöfiovcov).
- ¹⁹ Erb: Na modrom štíte zelené trojvršie so zlatým gryfom nesúcim barónsku korunu a barónska korunka bez prikrývadiel je aj klenotom.
- ²⁰ Erb: Na zlatom štíte zelené trojvršie so zlatou korunkou, na ktorej je čierna orlica so zlatou korunkou. V prvej končatine má meč, v ľavej zlaté žezlo a je ovenčená vavrínom. Klenotom je koruna a na nej orlica so štítom. Prikrývadlá vpravo sú strieborno-červené, vľavo modro-zlaté.
- ²¹ Erb: Štít je modro-červeno-modro delený. Štítovým znamením je na zelenom trojvrší čierny havran s rozprestretými krídlami, ktorý je zároveň aj klenotom. Prikrývadlá sú modro-červené.
- ²² Erb: Štít je modro-strieborno delený. Štítovým znamením sú dve morské panny držiace zlatú korunku. Klenotom je z koruny vyrastajúca ľalia, na ktorej sedí zlatý orol s rozprestretými krídlami. Prikrývadlá sú vpravo modro-zlaté, vľavo červeno-strieborné.
- ²³ Erb: V modrom štíte stojí na zelenej pažití holubica s vavrínovou vetvičkou v zobáku, ktorá je aj klenotom. Prikrývadlá sú strieborno-červené.
- ²⁴ Erb: Na modrom štíte zlatá listová korunka, na jej okrajoch vpravo kolmo postavené strieborné obrnené rameno, vľavo trúbka, medzi nimi je zlatá hviezdíčka. Klenotom je štítové znamenie, prikrývadlá sú modro-strieborné a červeno-zlaté. Po stranách sú dvaja nosiči štítu.
- ²⁵ Erb: Modrý štít s kosým strieborným brvnom, na ktorom sú tri červené ľalie. V poli nad brvnom je zlatý gryf, ktorý v predných končatinách drží zlatý glóbus. V poli pod brvnom sú tri zelené vršky, z ktorých vyrastá čierny kmeň so zelenými vetvičkami. Klenotom je hniezdíaci pelikán s tromi mláďatami. Prikrývadlá sú zlato-modré, strieborno-červené.
- ²⁶ Erb: Modrý štít s kopcami prirodzenej farby a s postavou muža so šablou v pravej ruke, v ľavej so zlatým strapcom hrozna. Klenotom je holubica s ratolesťou v zobáku a po stranách z koruny vyrastajúce dve orlie krídla. Vpravo čierne, vľavo červené krídlo. Prikrývadlá sú vpravo červeno-strieborné, vľavo čierno-zlaté.
- ²⁷ Erb: Modrý štít s tromi zelenými vrškami, z ktorých vyrastá palma, na jej kmeni upevnený uhorský erb a na palme je biely vodorovne uložený korintský stĺp. Klenotom je palma so stĺpom so štítu, prikrývadlá sú modro-zlaté, červeno-strieborné.
- ²⁸ Erb: Modrý štít so zelenou pažitou, na nej pelikán na hniezde s tromi mláďatami a vpravo zlatá kotva. Klenotom je pelikán zo štítu. Prikrývadlá sú modro-zlaté, červeno-strieborné.
- ²⁹ Erb: Modrý štít, na ktorom sa vznáša zlatá listová koruna, na ktorej sedí pelikán kímiači tri mláďatá. Klenotom je pelikán zo štítu. Prikrývadlá sú strieborno-červené.

jeden je Gombošovský, zvyšné patriace príslušníkom iných rodov, z ktorých dva sa opakujú. Gombošovci nesú pomenovanie podľa šarišskej obce Gombošovce, dnešné Hubošovce a okrem tejto obce mali príslušníci rodu majetky aj v ďalších šarišských obciach ako Ratvaj či Babin Potok. Aj Gombošovci vychádzajú zo starého rodu Tekulovcov.³⁰ Erb Jozefa Gomboša tvorí v modrom štíte na zelenej pažiťi ležiace zeleno-strieborné odeté krvácajúce telo muža bez hlavy a nad ním červenooodetý husár so šablou, cválajúci na striebornom koni a doprevádzaný vpravo slnkom, vľavo mesiacom. Klenotom je z koruny vyrastajúca orlica. Prikrývadlá sú vpravo zlato-modré, vľavo červeno-strieborné. Okrem tohto erbu sa zachovali aj erby nasledovných príslušníkov iných rodov: Evy Uzovej (Usz) z Uzoviec,³¹ Antona Berzevicího z Brezovice a Veľkej Lomnice³² Barbory Rolliovej (Rhol) z Dvorníkov,³³ Imricha Horváta z Grižan a Liptovského Ondreja,³⁴ Barbary Malcerovej z Ľubotic,³⁵ Mikuláša Otlíka z Horných Ozoroviec a Kochanoviec,³⁶ Alžbety Nikháziovej (Nikházy),³⁷ Samuela Serenčího (Szerencsy) zo Sihote,³⁸ Anny Čatovej

³⁰ TOTH, Sandor. *Sáros vármegye monográfiája. Kötet I.* Budapest, 1909. s. 316.

³¹ Erb: Vpravo naklonený modrý štít so zelenou pažiťou, na ktorej je prútený kôš, z ktorého vyrastá medveď držiaci v predných končatinách ružu. Cez hlavu má prestrelený strieborný šíp. Klenotom je medveď zo štítu, prikrývadlá sú zelené.

³² Erb: Na modrom štíte sú tri skalné bralá, po ktorých skáče strieborný kamzík. Na pravej strane brál je kôl s ovíjajúcim sa viničom a strapcom hrozna. Klenotom je z korunky vyrastajúci biely kamzík. Prikrývadlá sú vpravo zlato-modré, vľavo červeno-strieborné.

³³ Erb: Na delenom štíte je v hornej zlatej časti modrá labuť, v dolnej červenej časti je modrý hrot a 3 zlaté ľalie. Klenotom je labuť v hornej časti štítu. Prikrývadlá sú modro-zlaté.

³⁴ Erb: Na modrom štíte hniezdo s pelikánom krmiacim mláďatá. Klenotom je z korunky vyrastajúci jednorožec, sprevádzaný sprava zlatou hviezdikou a zľava strieborným mesiacom. Prikrývadlá sú vpravo zlato-modré, vľavo strieborno-červené.

³⁵ Erb: Červeno-čierny delený štít, v dolnej časti s hnedým trojvrším, z ktorého vyrastajú dve červené ruže. V hornej časti je postava ozbrojeného muža v brnení s ratolesťou v pravej ruke. Klenotom je zlatý gryf vyrastajúci z koruny a držiaci v predných končatinách ratolesť. Prikrývadlá sú vpravo zlato-červené, vľavo zlato-čierne.

³⁶ Erb: Na modrom štíte zelená pažiť, na ktorej sú dvaja bojovníci na koňoch. Vpravo na bielom vzpínajúcom sa koni jazdec s červenou zástavou, vľavo na čiernom koni bojovník v brnení so šablou v pravej ruke. Vpravo nad nimi je strieborný mesiac v strede, zlatý kruh s písmenom C a vľavo zlatá hviezdica. Klenot tvorí z koruny vyrastajúci medveď držiaci v predných končatinách šíp a zástavu. Prikrývadlá sú vpravo modro-zlaté, vľavo červeno-strieborné.

³⁷ Erb: Na modrom štíte čierne obrnené rameno, zvierajúce v dlani strapec hrozna s viničovými listami. Klenot tvorí z koruny vyrastajúce rameno s tromi obilnými klasmi v dlani. Prikrývadlá sú zlato-modré.

³⁸ Erb: Na modrom štíte jeleň prirodzenej farby so zlatou hviezdikou v ľavom hornom rohu. Klenotom je zlatá korunka. Prikrývadlá sú vpravo strieborno-červené, vľavo zlato-modré.

(Csató),³⁹ Ladislava Cokela z Blhoviec⁴⁰ a grófký Barbory Telekiovej (Teleky).⁴¹ Imrich Horvát a Barbora Melcerova sa vyskytujú v tomto rodostrome dvakrát, hoci ide o totožné osoby. Je to z dôvodu, že ich syn František si zobral za manželku Máriu Otlíkovu, s ktorou mal syna Ladislava a dcéru Apolóniu. Apolónia sa vydala za Michala Gomboša a Ladislav (Horvát) sa oženil s Karolínou Serenčiovou. Ich syn Alojz Gomboš si vzal za ženu svoju sesternicu Annu Horvátovú a spolu mali syna Jozefa, ktorý si dal vyhotoviť popisovaný rodostrom. Oba rody sú tak navzájom spríbuznené vo viacerých generáciách, čo zapríčiňuje opakovanie sa erbov.

Tretí rodostrom patrí prešovskému meštianskemu rodu Holénia, príslušníci ktorého obývali koncom 19. a v prvej polovici 20. stor. budovu na Hlavnej 88, ktorá je dnes súčasťou expozičných priestorov Krajského múzea v Prešove. Július Holénia bol na začiatku 20. stor. lekárom v meste a angažoval sa aj v jeho politickom živote. Na rodostrome je znázornených 10 generácií rodu, od najstaršieho známeho Jána Holénia a jeho manželky Ľudmily zo 17. stor., až do roku 1937, s celkovým počtom 146 osôb. Čierny strom má vo forme bielych kruhov znázornené „listy“, v ktorých sú nacionálne o jednotlivých osobách. V ľavom rohu je vyobrazený erb rodu, ktorým je v renesančnom štíte trojvršie s tromi hviezdami a na prostrednom vrchu na jednej nohe stojaci žeriav držiaci kameň, doprevádzaný po stranách dvomi hviezdami. V klenote sa opakuje figúra so štítu. Prikrývadlá a umiestnenie prilby signalizujú dobu vzniku erbu niekedy od 18. stor.

V neposlednom rade je potrebné spomenúť ešte ďalšie dva zdroje predovšetkým heraldických poznatkov. Tým prvým sú výrobky úžitkového umenia, ktoré v mnohých prípadoch obsahujú rodové erby. Išlo najmä o výrobky robené na objednávku pre určeného majiteľa a tak ich drevárski, kovotepeckí, krajčírski či maliarski majstri zdobili vyobrazením erbu objednávateľa. Zaujímavým je najmä erb biskupa Pavla Smrečániho (Szmrecsányi), vyobrazený na konských klapkách či aliančný erb na čalúnení kresla, získaného z Dežöfiovského kaštieľa vo Finticiach. Druhým zdrojom sú pozoruhodné šľachtické portréty zo 17. – 19. stor., ktoré patria medzi historicky i umelecky najhodnotnejšie predmety v zbierkach múzea. Tieto výtvarné diela zobrazujú šľachticov, ktorí vo väčšej či menšej miere vplývali na politický, spoločenský, ekonomický i kultúrny život nielen v regióne Šariša,

³⁹ Erb: Modrý štít s pažit'ou, na ktorej stojí zlatý dvojchvostý lev držiaci v prednej pravej končatine ohnutý meč. Klenot tvorí zlatý lev zo štítu. Prikrývadlá sú vpravo zlato-modré, vľavo strieborno-červené.

⁴⁰ Erb: Na modrom štíte zelená pažiť s líškou prírodnej farby. Klenotom je koruna s obrneným ramenom a vztýčeným mečom. Prikrývadlá sú vpravo modro-zlaté, vľavo červeno-strieborné.

⁴¹ Erb: Štvrtý štít so zlatým srdcovým štítom, v ktorom je čierny cap. 1. a 4. pole sú delené. V 1. poli je v hornej modrej časti zlatý vzpínajúci sa kôň v 4. poli je v hornej modrej časti zlatý lev. Dolná časť 1. a 4. poľa je strieborná a na nej je červený kôň. V 2. a 3. zlatom poli je objavujúci sa orol. Klenot tvorí vpravo na korune stojaci strieborný vzpínajúci sa kôň. Vľavo na korune stojaci zlatý dvojchvostý lev držiaci v pravej prednej končatine šabl'u s napichnutou hlavou Turka. Prikrývadlá vpravo sú modro-zlaté, vľavo červeno-strieborné. Nosičmi štítu sú dva zlaté levy.

ale aj v širšom okolí. Portréty, spravidla od neznámych autorov, zobrazujú podobu napríklad šarišského župana grófa Tomáša Sirmaja, užhorodského župana grófa Juraja Drugeta (Drugeth), grófa Štefana Rožkovániho i jeho manželku Barboru rod. Péčiovu, veľmoža Báná z Kukovej, veľmoža Gabriela Péčiho i ďalších príslušníkov šľachtických rodov Giláni (Ghillányi), Horvát, Berzevici, Dežofi, Hedry, Kecer a iných. V mnohých prípadoch obsahujú diela aj erby portrétovaných, vďaka čomu sú dobrým prameňom genealogicko-heraldického charakteru.

Na záver je potrebné konštatovať, že cieľom tohto príspevku bolo predovšetkým predstaviť niektoré menej známe pramene genealogicko-heraldického charakteru zo zbierkového fondu Krajského múzea v Prešove a naznačiť možnosti ďalšieho výskumu, ktorý môže priniesť nové poznatky. V práci sme najväčšiu pozornosť venovali dvom epigrafickým pamiatkam, smrtným štítom a rodokmeňom, pri ktorých sme v poznámkovom aparáte popísali podobu jednotlivých šľachtických erbov. Vo viacerých prípadoch sme dokumentovali rôznorodosť používania erbu predstaviteľmi toho istého rodu, často len s ponechaním základnej figúry v štítovom znamení a doplnením alebo väčšou či menšou úpravou zvyšku erbu, najčastejšie z dôvodu príslušnosti k samostatnej rodovej vetve. Naznačili sme ďalej bádateľské, eventuálne aspoň komparatívne možnosti v prípade výtvarných diel i výrobkov úžitkového umenia. Do budúcnosti vidíme najväčšiu potrebu dôkladného preskúmania kolekcie zachránených voskových pečatí, ktoré dosiaľ neboli predmetom podrobnejšieho výskumu. Množstvo erbových vyobrazení v tejto sfragistickej zbierke má zaiste predpoklad byť prínosným prameňom pre súčasný stav poznania šľachtickej heraldiky a genealógie.

Dejiny ožívajú v literatúre ako príbehy národa i jednotlivca

Viera Žemberová

ŽEMBEROVÁ, Viera. **History Comes Alive in the Literature as the Stories of the Nation and the Individual.** In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2014, vol. 14, no. 2, p. 97-105.

The attention was attracted by the three prose texts written in different periods of history and describing different social experience of a narrator and to the knowledge of contemporaries bringing the age-old truth - the history is a teacher of life. The three texts speak about the characters that have a non-literary basis, their defiance against the reality in which they lost their human identity (Russian Dina Rubina in Israel), the desire to fill a personal life with the material safety by revolting against the evils / problems of the world (Slovenian Breda Smolnikar by journeys between Europe and America) and the hardships of a talent in a wartime atrocities in Europe (German Volker Wiedermann about Stefan Zweig and Joseph Roth). The texts describing big and small personal tragedies of the characters are placed in a dramatic 20th century. Each of them has nearly identical background formed by force of personality, predestination to a fulfilling life and the conviction that the connecting factor of the people from various parts of the world, social structures is the language they speak and by which they are able to communicate together.

Key words: history, literature, nation, stories.

Spisovateľ je človek, ktorý sa vyrovnáva slovom so svojou skúsenosťou

Vzťah u histórie a umeleckej literatúry sa venuje dostatočné množstvo odbornej aj laickej pozornosti. Skutočnosťou ostáva ich vzájomná previazanosť, podmienenosť aj iniciácia, ktorá raz býva exponovaná, inokedy limitovaná neliterárnymi reáliami. História si vypestovala univerzálnu pamäť, spoločnosť a jednotlivce z jej univerzálnosti si osvojujú to, čo je adresné voči ľudskému spoločenstvu alebo osudu jednotlivca. Napokon sa vzájomne svojím ohlasom a presahom „v čase“, čím sa podporujú s nerovnakými motiváciami a etickými pointami, dopovedávajú aj aktualizujú.

Autor umeleckého textu je sofistickovaná individualita so štatútom činného jednotlivca, ktorý prostredníctvom talentu a tvorivých dispozícií a nie raz aj osobných motivácií sa vracia do minulosti v takých súvislostiach, aby zužitkoval svoju odbornú pripravenosť funkčnými estetickými a umeleckými postupmi, napokon tie podstatne vymedzuje genológia, alebo sa sústredil na tematizovanie noetického problému, ktorým má ambíciu oslovit', ba až znepokojit' svojich súčasníkov.

Trojica autorov, ktorým venujeme pozornosť, sa stretla v politických, ekonomických a medziľudských reáliách 20. storočia, pritom vojnové krízy spoločne vyčlenili z fabulačného podložia svojich rozprávání. Ľudia práce, ľudia viery, ľudia

ideí utvorili v 20. storočí pôsobivé príbehy s nádychom zovšeobecnenej skúsenosti, a tie sa sústredili na jednotlivca jednak z odstupu od spoločenských reálií neliterárneho podložia, potom vypovedajúceho, nie prežívajúceho, osobnú politickú, ekonomickú, sociálnu, emotívnu a vzťahovú empiriu. História spoločenských dejín sa faktami vyrovnáva s hospodárskymi krízami, s dôsledkami ideologických kampaní vedených v látkovom podloží každého z textov proti náboženstvu, proti národu, proti rodu. Pritom za všetkými zložkami ľudskej skúsenosti v umeleckej literatúre sa odvíja príbeh literárnej postavy, ktorá nesmeruje k príbehu o šťastnom subjekte. Naopak, ide o realistu a autor existenciálnymi líniami narácie prináša rozprávania o typovo osudovo silných, a predsa voči pamäti ľudstva o anonymných ženách a talentom obdarených krehkých, ale svetu všeobecne známych mužoch. Literárne postavy mužov a žien sa menia na symboly histórie, storočia, humanizmu, vzdoru voči moci, aby v ich príbehoch rezonovalo podložie vôľového i etického individualizmu, a popri ňom nechýbajú aj obavy z dejov v spoločnosti a z jej uplatnenia moci voči národnému celku aj individuálnemu „chodcovi udalost'ami dejín“.

Keď sa prozaik odvoláva na to, že literatúra je z ľudí, a jej podstatou sú literárne výpovede o skúsenosti autora, potom obnovuje človečinu vo všetkom, čo slovo obsiahne a odovzdáva ďalej po celé generácie. Podnety na to, prečo sa človek rozhodne rozprávať s inými prostredníctvom svojich poviedok, básní a kníh, je mnoho a sú motivované tajomstvami, ktoré nesie spisovateľ i jeho čitateľ vo svojej pamäti, v činoch aj uskutočnených či zmarených ambíciách.

Dávnejšie, učený medzi poučenými glosoval tých, ktorí sa stali spisovateľmi takto: autorky by sa mali venovať próze, rady rozprávajú a autori zas poéziu, lebo sú vo svojej reči úsporní. Naisto ten, kto ponúkol rodový kľúč ako licenciu na záber do genológie v autorskom koncepte, podľa toho znepokojujúcej mimoliterárnej iniciácii, napokon len ťažko sa s takouto deliacou čiarou možno uspokojiť, ba viac, svet kníh a príbehov v nich svojich tvorcov oddávna takto nerozdeľuje.

Samozrejme, s tradíciami je to u nás na figu

Autor si utvára životom svoje osobné dejiny, prijíma a spätne formuje svoje sociálne zázemie, ale predovšetkým má domovinu a vlasť, ktoré sa pomestia do dediny či mesta. Napokon emocionálne mu patrí krajina, v ktorej má, udržiava aj necháva svoje korene, keď sa jeho osobný či rodinný príbeh vyvinie inak a on ju musí opustiť. Dina Rubina¹ v prozaickom súbore *Dvojité priezvisko*² sa sústreďuje na príbehy jednotlivcov, ktoré obaluje intímne tajomstvo, napriek úsiliu neuchovať ho, predsa je poznané, hoci sa obchádza, i tak ubíja, veď ako sa dá žiť s vedomím, že

---

¹ Dina Rubina (1953) je rusko-izraelská spisovateľka, vyrastala v Taškente, krátko pred zrútením Sovietskeho zväzu spolu s rodinou emigrovala do Izraela. Jej literárnym jazykom ostala ruština, je autorkou vyše štyroch desiatok kníh. Prezaté z prebalu publikácie *Dvojité priezvisko* (2013).

² RUBINA, Dina. *Dvojité priezvisko. Dvojnjaja familija*. Preložila Silvia Šalatová. Bratislava : Premedia, 2013. 128 s. ISBN 978-80-89594-97-9.

syn má dvoch otcov, teda aj dve odlišné priezviská: „*Som šťastný... Je tu so mnou, so mnou, vytiahol som ho sem, budeme spolu celé leto. (...) A o rok ho vezmem do Moskvy, pôjde študovať na poriadku vysokú školu v hlavnom meste. (...) On ostane so mnou, musí so mnou ostať, veď ja okrem neho nemám na svete nikoho...*“.³ Čo sa spája s človekom v čase a priestore, to vytvára jeho osobný životný údel, a ten nebýva vždy láskavý voči zúčastneným na uchovaní toho, čo je skutočnosť, ale práve tú sa obávajú pomenovať, vyvolala by konflikt, ktorý by už nedokázali vzťahovo a emocionálne bez ďalšej tragédie doriešiť: „*(...) jediný raz som ti bola neverná, tak hlúpo, nezmyselne, ako sa to stáva v kúpeľoch (...)*“.⁴ Spravidla uchovávať tajomstvo neznamená, že pravda, česť a spravodlivosť sa vrchovato naplnia a budú rešpektované. Kliatba nepoznania (kto je môj otec?, či som syn?) a krutosť poznania ponúkajú príbehy chlapcov a synov v „rukách“ ich matiek s tajomstvom z mladosti, ktoré ohrozuje realita dorastajúceho mladého muža a emócia, ktoré sa prederie cez pocit zradu a klamstva. Žitá skutočnosť literárnych synov, ktorý sa dopátrajú pravdy a vedia, kto je ich „skutočný“ otec, no matka naďalej odkrytie rodného tajomstva podmieňuje smrťou jedného z možných adeptov na otcovstvo: „*Poviem mu to až vtedy, keď jeden z vás dvoch umrie*“.⁵

Iná, znova ruská matka Raja so synom Seržantom otca svojho syna nespomenie, spoločne žijú ako židovskí prisťahovalci v Izraeli a matka ich živí, ako a čím sa dá. Popri práci pomocnice v domácnosti, ktorú zákerne obviní presídlená bohatá Ruska z predstieranej krádeže briliantov⁶ aj tým, že je modelka: „*Pätnásť rubľov, vlastne izraelských šekelov na hodinu sa nepovaľuje len tak niekde na ulici. Dvakrát do týždňa po tri hodiny, môžete si to spočítať. Predtým, ako môj Seržant nastúpil do armády, sme z toho žili – čiže z môjho holého zadku... Izraelčankám, pravdaže, platia viac – aj takých dvadsaťpäť. Avi Koen mi však sľúbil, že od Pesach mi nejaký ten rublík, vlastne šekel prihodí*“.⁷ Raja pózuje výtvarníkom: „*(...) títo chlapi od umenia, či už naši – ruskí alebo izraelskí, všetci sú chudobní ako kostolné myši. Najmä v zime, keď niet turistov, ani obrazy nemá kto kupovať. Pravdaže, privyrábajú si, ako sa dá*“.⁸ Raja s porozumením prerozpráva svoj život medzi umelcami⁹ i policajtmi¹⁰, a tak osobnými dojmami¹¹ zachytí, lebo sa dá privyrobit' pre syna a na živobytie nejaký šekel, pomôcť v núdzi umelcom svoju kuriérsku cestu s obrazmi do Holandska a späť, aby obnovovala krutú platnosť vzťahu nerovných medzi rov-

³ RUBINA, Dina. *Dvojité priezvisko – rovnomenná próza*, s. 66.

⁴ RUBINA, Dina. *Dvojité priezvisko – rovnomenná próza*, s. 59.

⁵ RUBINA, Dina. *Dvojité priezvisko – rovnomenná próza*, s. 63.

⁶ RUBINA, Dina. *Takže pokračujeme*, s. 74: „*(...) myslíš, že ruský žid sa zľakne detektora?*“

⁷ RUBINA, Dina. *Takže pokračujeme*, s. 70.

⁸ RUBINA, Dina. *Takže pokračujeme*, s. 70.

⁹ RUBINA, Dina. *Takže pokračujeme*, s. 69: „*Umelci sú národ jednoduchý, milý, ale ruky majú zakončené štetcom*“. RUBINA, Dina. *Takže pokračujeme*, s. 74: „*Mám vysokoškolské vzdelanie, so, inžinierka elektrotechnická. Vieš ty, koľko takých podriadených chlapov ako ty, som ja mala v podniku?*“ – Raja izraelskému policajtovi.

¹⁰ RUBINA, Dina. *Takže pokračujeme*, s. 70: „*Rusi, ktorí žijú tu – sú ako židia v Rusku*“.

¹¹ RUBINA, Dina. *Takže pokračujeme*, s. 69 – 84. In *Dina Rubina: Dvojité priezvisko*, 2013.

nými v Izraeli, pokyn na prežitie, ktorý znie v hebrejčine „*Az anachnu mamšichim*“ – *takže pokračujeme*.¹²

V neláskavom izraelskom svete pre prisťahovalcov z Ruska sa tematicky zachytili aj prózy *Vývesná tabuľa*¹³ a *Okatý imperátor z čelade morských karasov*¹⁴. Vo *Vývesnej tabuli* matka prežije bombový útok na tržnici a podľahne presvedčeniu, že zahynul pri ňom jej syn, kým v próze *Okatý imperátor z čelade morských karasov*, v podobenstve na bezmocnú krásu, nivočí tvrdá bohatá ruská matka Sarra Münzová svojho detinského tridsaťročného dospelého syna Danyho i tým, že sa pripravuje obráť ho o majetok z dedičstvo: „*No celý majetok, ako som pochopil, zdedí jedného dňa práve on – Dany spolu so svojou mladšou sestrou Ilanou. (...) Odpornejšiu babu som v živote nestretol. Zovňajškom sa podobá na svoju matku, je rovnako málo prítťažlivá a nevzhľadná. Ale bohatšiu nevestu v krajine, myslím, nenájdeš*“.¹⁵ Za príbehmi ruských matiek, ktoré svoje korene ponechali v rozsiahlej ruskej zemi a žili vo veľkých mestách, dokážu svoje osobné dejiny sústrediť buď do profesie, ktorú vykonávali (inžinierka)¹⁶, alebo do majetku, ktorý preniesli do Izraela, hoci v novej vlasti budú vždy cudzí a nesplynú s novou kultúrou a inými mentálnymi návykmi, aké si utvárali od malička v rodnom jazyku.

Mýtus (modernej) ruskej matky, lebo s ním sa Dina Rubina vyrovnáva v jednotlivých prózach, stratil na svojej dávnej staromilskej hodnote a rešpekte, necíti si ju spoločnosť v role matky, všíma si jej majetnosť a pod tlakom ekonomickej a spoločenskej tiaže, nenapĺňa ho vždy ani matka. Hĺbka napojenia života na smrť sa vytratila v existenciu ohrozujúcich náhodách, omyloch, v podlosti, zneužívaní moci, v názorovom prečnievaní z davu. Nič v rozprávaní matiek alebo iných postáv sa voči neznesiteľnej ľudskej, medziľudskej, hodnotovej realite nevzpiera tým, že by moralizovala: „*Ale Seržantovi som nepovedala ani slovo. Ani tam som mu totiž nikdy nevešala na nos svoje starosti. Môj Seržant bol od malička veľmi zádušný chlapec. Pre jeho zádušnosť som sa ani nevydala, len aby som mu nepridávala ďalší zbytočný dôvod na premýšľanie. A teraz sa už naozaj nepotrebujem vydávať. Mám iné starosti. A ten pohár vody mi podajú aj tak, otázka je len za akú cenu a čo vôbec dožijeme... do toho pohára... Bolo by hriechom sťažovať sa – môj malý Seržant nosí domov z vojny samé diplomy. Nedávno dokonca spolu s diplomom privliekol aj rádio.(...).* Potom si ho zavolať jeden armádny psychológ. *Vieš čo, vraví mi, podľa výsledkov testov ty so svojím svetonázorom nielenže nemôžeš absolvovať dôstojnícky kurz, ty vôbec v armáde nemôžeš ostať*...“.¹⁷ Zloba i smrť sú tak všedné, že postava musí konať tak, aby prežila, preto nepreniká do etnických, konfesijných,

¹² RUBINA, Dina. *Takže pokračujeme*, s. 69 – 84. In *Dina Rubina: Dvojité priezvisko*, 2013.

¹³ RUBINA, Dina. *Vývesná tabuľa*, s. 85 – 94. In *Dina Rubina: Dvojité priezvisko*, 2013.

¹⁴ RUBINA, Dina. *Okatý imperátor z čelade morských karasov*, s. 95 – 125. In *Dina Rubina: Dvojité priezvisko*, 2013.

¹⁵ RUBINA, Dina. *Okatý imperátor z čelade morských karasov*, s. 115.

¹⁶ Postava matky z prózy *Takže pokračujeme*.

¹⁷ Postava matky z prózy *Takže pokračujeme*, s. 76 – 77.

politických kalkulov, zotráva v človečine jednotlivca a tam sa veľké veci a deje sveta obchádzajú prostými chlebovými pravdami.

A predsa sa Dina Rubina dotkne v príbehu o Danym, miliardárovi hlupáčikovi, neuralgického bodu moderných dejín, ktoré uchovávajú dokumenty o dejoch z čias lupus lupuli: „*Skrátka, jeden druhému povedal nahlas a celkom veselo, tak od duše: pozri sa, vraví, aha. Tam pri okne, to božie hoviadko, ten s tým vytetovaným číslom na ruke. V koncentraku kdesi hovno žral a teraz si tu sedí, dokonca vie jesť aj s príborom... akoby sa nechumelilo. A druhý mu, rovnako veselo na to: ja by som ti ich všetkých tých miestnych nahnal späť do zóny, obohnal by som ich ostnatým drôtom, vliezol by som do čižiem, chodil s bičikom okolo nich a jedným okom by som po nich poškľoval... Kamarát sa zarehotal a opýtal sa: prečo iba jedným? A ten druhý mu odvetil – lebo sa na nich nevládzem pozerať dvoma očami*“.¹⁸ Dostredivo vyjadrila uplatňovanú prax súčasnosti, podľa ktorej dnešný Izrael, mladí pôvodní Izraelčania, k tomu nevyhnutná znalosť hebrejčiny prišielcami do krajiny a spoločné, najmä rešpektované nadčasové poznanie, podľa ktorého dejiny učia tým, čo uchovávajú, lenže človek to poznanie obchádza a necení si to, čomu učí história. Vlastne po tejto epizóde autentický Izrael nedokáže ochrániť, emancipovať svojich „nových“ židov z rôznych končín sveta, ktorí priniesli odlišný rodný jazyk, návyky, pamäť plnú zručností ako prežitie a inú etikou bytia. Oprávnená ostáva otázka, je ľudstvo nepoučiteľné, alebo i túto všeľudskú vlastnosť utvorenú z generačného odmietania dokonanej skúsenosti treba prekryť výzvou inej literárnej postavy: „*Az anachnu mamšichim*“ – takže pokračujeme.

(...) Slovinky boli dôsledné a spoľahlivé (...)

Do dejín Slovinska v 20. storočí sa navrátila prozaička Breda Smolnikar prostredníctvom osudu podnikavej ženy Roziny a jej životného príbehu, ktorý vzbudil pozornosť nielen svojou literárnou jedinečnosťou, ale aj nesúzvučným výkladom dotykových miest z národného vedomia a historickej verifikácie. Navonok autorka vyrozprávala prostý príbeh rodiny pracovitých Slovincov a jej príbuzných – vysta-hovalcov za prácou, ktorý kompozične založila na dejových a časových prestrihoch z cestovaní medzi Európou a Amerikou: „*Boli to grécke lode, čo prichádzali do prístavu, čakala ich tam, ako keď verná žena čaká svojho námorníka pri návrate z ďalekých ciest, čakal s plnými vrecami fazule a sušených húb, vedela po anglicky, inakšie by sa s námornými kapitánmi nemohla porozprávať, čakala ich na Sušaku, zo zakotvenej lode sa preplavili člnom na breh, najprv si ju obzerali začudovane, vzápätí sa záujmom a obdivom, preložili náklad, ona im dala sušené huby, fazuľu, orechy, oni jej figy a hrozienka, citróny a pomaranče (...)*“.¹⁹ Rozprávanie príbehu odvážnej, podnikavej, cieľavedomej, pracovitej, nezávislej a nadovšetko hrdej slovinskej mladej ženy od roku 1908 po 60. roky 20. storočia²⁰, teda po osud a vôľu

¹⁸ RUBINA, Dina. *Okatý imperátor z čelade morských karasov*, s. 123.

¹⁹ SMOLNIKAR, Breda. *Keď sa hore zazelenajú brezy*, 2010, s. 7.

²⁰ Historické reálie v rozprávaní postavy Roziny vymedzujú údaje obsiahnuté v rokoch 1908,

tej istej Roziny v zrelom veku starej matky, ktorá si splnila dievčenský sen a vrátila sa do Ameriky, aby vo veku sedemdesiatosem rokov skonala v krajine, kde si našla lásku, obchodne sa jej darilo a žila tam tak, ako si želala: „(...) *po nedeľnej omši, ktorej sa zúčastnila v slovinskom kostole svätého Cyrila v New Yorku, na Ôsmej ulici (St. Marks) medzi Prvou a Druhou Avenue, pekná a usmiata, vyumývaná a vyobliekaná, v širokej sukni a s kopou nadýchaných, jemne naškrobených bielych bavlnených spodníc (...)*“²¹ taká bola mladučka Rozina, ktorá medzi tvrdou prácou a vášnivou láskou k svojmu mužovi rozvinula a naplnila svoj život ženy, matky a slobodnej bytosti.

Pritom Breda Smolnikarová²² v próze *Keď sa hore zazelenajú brezy*²³ sa k podstate ľudského snaženia dostala príklonom k múdrosti prírodného sveta, a tak „(...) *a keď sa hore zazelenajú biele brezy a horský a biely javor, k belostným stromom priloží nádobu, do ich kmeňov navrta celkom malú dierku a do nej umiestni rovnako malý drevený žliabok, brezy a horský a biely javor sa zakolíšu, lebo ich poštekli, Rozina sa zvonivo zasmee, pod'me, pod'me, lebo ak nie, dostanete odo mňa po koreňoch, a brezy a horský a biely javor sa zakolíšu*“²⁴ Postava Roziny vystihuje poslanie ženy z krajín južnej Európy, ktoré prežili pád monarchie, prvú vojnu, druhú vojnu, svojimi obchodnými stykmi zachraňovala ľudí z drsných slovinských väznic, keď sa na nich vo vojnových rokoch kruto všíla moc a násilie domácich okupantov. Rozino bojovné naladenie neustúpilo ani pred šikanou a byrokraciou povojnovej správy štátu a svojou ráznosťou si vymohla v Belehrade povolenie na vycestovanie do krajiny svojej dievčenskej šťastnej mladosti.

„*Výpravěči proti zániku*“: *Stefan Zweig a Joseph Roth.*

Európske umenie, odlišné aj početné národné kultúry tohto kontinentu a ich literatúry latentne prežívajú v tesnom prepojení a v závislosti na sebe, preto doslova všetky vnímajú výraznejšie i jemnejšie otrasy a pohyby v politickom a spoločenskom živote. Dejiny umenia, história národných kultúr, príbehy jednotlivých autorských dielní, ale aj taký súbor jedinečných tvorivých osobností, ktoré vo vzťahu

1914, 1945, 60. roky.

²¹ SMOLNIKAR, Breda. *Keď sa hore zazelenajú brezy*, s. 22.

²² Breda Smolnikarová (1941, pseudonym Gospa) sa radi k literátom, ktorý si za svoju tvorbu, názory a tematiku vyslúžili právnu pozornosť štátu: „*V súvislosti s týmto rozprávaním sa v roku 1999 začal dlhotrvajúci súdny proces s jeho autorkou, spisovateľkou Bredou Smolnikarovou, ktorý vzbudil veľkú pozornosť. Proces vyvrcholil vynesením rozsudku na príslušnom okresnom súde, neskôr bol rozsudok potvrdený vyšším krajským súdom, čím nadobudol právoplatnosť. V úplnosti bol zrušený až rozhodnutím Ústavného súdu (Republiky Slovinsko) dňa 13. apríla 2007.* In SMOLNIKAR, Breda. *Keď sa hore zazelenajú brezy*, 2012. Text prekladateľky.

²³ SMOLNIKAR, Breda. *Keď sa hore zazelenajú brezy. Ko se tam gori olistajo breze.* Preložila Stanislava Repar. Doslov Zbavená viny za to, že je spisovateľka napísala Tanja Lesničar-Pučko, s. 95 – 104. Bratislava : Kalligram, 2012. 104 s. ISBN 978-80-8101-397-3.

²⁴ SMOLNIKAR, Breda. *Keď sa hore zazelenajú brezy*, s. 92.

k umeleckému slovu vytvorili Goethem inštalovaný termín svetová literatúra, sú napojené, traumatizované, limitované, využité alebo aj uprednostnené dobovými udalosťami, zotrávajú v tradovanej kultúrnej pamäti kontinentu a v jeho globálne zhodnocovanom spoločenstve. Rozpad monarchie, dráma prvej svetovej vojny, prípravy na druhú svetovú vojnu, nacionálny socializmus podrobujúci si jednotlivé národné spoločenstvá, ale predovšetkým téza o západných, teda bohatých a východných, čiže chudobných židoch v európskej kultúre v tridsiatych rokoch, ktorých spájala nemčina, to poskytlo látku a tému *Volkerovi Weidermannovi* na jedinečnú výpoveď uloženú do názvu *Ostende. 1936 – léto jednoho přátelství*.²⁵ Zo žánrového hľadiska autor sa rozhodol pre subžáner z prepojenia literatúry faktu a beletrizovaného konceptu životného príbehu dvoch spisovateľov. Priestorovo zvolil za dostredivé miesto belgické letovisko Ostende, odtiaľ sledoval presuny literárnych postáv po európskych veľkomestách (Viedeň, Berlín, Mníchov, Salzburg, Londýn, Paríž, Brusel, Lvov), aby z odstupu objektívneho času vyrozprával na dokumentoch osnovanú rekonštrukciu udalostí, ktoré sa odvíjali od nemeckých spoločenských, politických, kultúrnych, ale predovšetkým ideologických tenzií a ekonomických pohybov v 30. rokoch 20. storočia. Aktualizovanie a kompozičné zapájanie archívneho dokumentu napojil ich na osobné, rodinné, spisovateľské, komerčné rozhodnutia dvoch mužov a ich priateľov²⁶ z umenia v jednom roku (1936), tie rozvinul do sujetov v dvoch mesiacoch (jún, júl) a pritom ilustračne zužitkoval verifikovateľné historické reálie politických a vojenských dejín, znalosť archívu a korešpondencie aj ďalších osobných dokumentov intímneho, pracovného, rodinného, širšieho spoločenského prepojenia z všestranne nerovného priateľského vzťahu neliterárnych postáv, staršieho, svetoznámeho Stefana Zweiga a mladšieho, autorsky úspešného Josepha Rotha: „*Tady nahoře u moře je léto, na slunci září barevné plážové domky. Stefan Zweig sedí v ložnici ve třetím patře bílého domu na širokém bulváru v Ostende. O poschodí výš bydlí jeho sekretářka Lotte Altmannová, která je už dva roky také jeho milenkou, zanedlouho sejde dolů a přinese psací stroj, on jí bude diktovat svou legendu a přitom se stále vracet k místu, kde to pořád nějak drhne, a Zweig nebude vědět, co s tím. Takhle je to už několik týdnů. Možná by si věděl rady Joseph Roth. Starý přítel, kterého později potká v bistru jako každé odpoledne onoho léta. (...). Někdo z těch, kteří vysedávají tam dole, na bulváru v Ostende, a čekají na to, až se budou moci vrátit do vlasti. Kterí si den co den lámou hlavu otázkou, jak by mohli přispět k tomu, aby se svět brzy začal otáčet jiným směrem. Aby se mohli vrátit do země, ze které pocházejí, a pak si*

²⁵ WEIDERMANN, Volker. *Ostende. 1936 – léto jednoho přátelství. Ostende. 1936 – Sommer der Freundschaft*. Preložil Tomáš Dimter. Brno : Host, 2014. 165 s. ISBN 978-80-7491-245-0.

²⁶ Veselý Hermann Kesten, kazateľ Egon Erwin Kisch, medveď Willi Münzenberg, šampanská kráľovná Irmgard Keunová, veľký plavec Ernst Toller, stratég Arthur Koestler, „priateľ, nepriateľ, vypravčei príbehů vrzení sem, do tohto července, vrtochem svetové politiky. Vypravčei proti zániku“. In WEIDERMANN, Volker. *Ostende. 1936 – léto jednoho přátelství*, 2014, s. 10.

*jednou mohli zajít právě sem. Na tuhle pláž. Jako hosté. Teď jsou to lidé na útěku do světa dovolených*²⁷

Dominancia kategórie historického času v texte kompozične predstavuje dos-
tredivý proces nacifikácie rakúskych, československých, nemeckých a o nejaký
posun dopredu aj európskych vojnových udalostí z tridsiatych a štyridsiatych rokov
minulého storočia. Silou uchovanej korešpondencie sleduje názorové premeny Ste-
fana Zweiga, ktorý sa bránil predstave, že by vojna vstúpila do jeho literárneho
života, ba viac, že by jej strojcami a širiteľmi mohli byť Nemci, či dokonca by
mocensky mohli siahnuť na jeho rakúsky majetok, na jeho vzácne printové zbier-
ky a ohrozovať jeho samého: „*A taky Zweig - bledý, vkusně oblečený, v brýlích
s tenkou obroučkou - za nimi*“ (novinovými správami) „*jezdil tramvají, aby byl
zprávám bliž. Ty titulky ho elektrizovaly. (...) Možnost velké události. Možnost vál-
ky. Možnost velkolepé budoucnosti, světa v pohybu. (...) Stefan Zweig se smál.
Smál se neduživým skupinkám belgických vojáků na promenádě. (...) Vědel, že se
namají čeho obávat. Vědel, že Belgie je neutrální země, že Německo a Rakousko by
neutrální zemi nikdy nenapadly. Můžete mě pověsit na tuhle pouliční lampu, jestli
sem Němci napochodují, volal na přátele. Ti zůstávali skeptičtí. A s každým dnem
byl jejich výraz ponurejší*“²⁸

Dôvera, ktorú považoval za mravné a etnické krédo Nemcov pomerne rýchlo
dobešla aj občana a žida Stefana Zweiga. Ten svojimi literárnymi silami čelil ne-
meckej národnej politike, nevyrovnal sa so zákazom vydávať, predávať a inak šíriť
jeho knihy v Nemecku, pôvodne o tom pochyboval, až sa to stalo skutočnosťou,
preto reaguje na túto skutočnosť i tak, že sa písomne spája nielen so svojimi vy-
davateľmi, ale aj s osobnosťami európskej kultúry,²⁹ ktoré uznanlivo reagovali na
jeho dobovú literárnu tvorbu.

Autor Weidermann sa interpretačne či výkladom spoločenského kontextu zapo-
jil do kultúrnych súvislostí, čo znamená i to, že objasňoval detaily z Zweigových
a Rothových textov, ktoré rezonovali s politickými a etnickými drámami tridsia-
tych a štyridsiatych rokov. Zvláštny vzťah dvoch veľikánov európskej literatúry,
ktorí si navzájom poskytovali náčrty pripravovaných literárnych zámerov, služby
autorskej iniciácie pri práci nad autorsky zauzlenými miestami textom, ale vyžado-
vali navzájom aj hodnotiacu výpoveď literárneho kritika, aby mali istotu, že text je
dokonalý, spresňuje tento zápis: „*Nechce, aby se Zweig vůči Rothovi považoval za
nadřazeného. Nechce, aby se brilantní Roth nechal od Zweiga vydržovat*“³⁰ Obi-
dvaja si uvedomovali „*strašlivou sudbu národa*“, spracovávali témy, ktoré sa napá-
jali na túžbu po domove, nazvali osudovou púťou „*židov na ceste*“³¹ Zweig svoju

²⁷ WEIDERMANN, Volker. *Ostende. 1936 – léto jednoho přátelství*, 2014, s. 9.

²⁸ WEIDERMANN, Volker. *Ostende. 1936 – léto jednoho přátelství*, 2014, s. 11 – 12.

²⁹ Popri priezviskách majiteľov vydavateľských domov sa spomína R. Rolland, Ch. Chaplin, A. Huxley, Th. Mann a ďalší.

³⁰ WEIDERMANN, Volker. *Ostende. 1936 – léto jednoho přátelství*, 2014, s. 111 – 112.

³¹ WEIDERMANN, Volker. *Ostende. 1936 – léto jednoho přátelství*, 2014, s. 116: Zweig uvažuje o židovskom dejinnom bezdomovectve, považuje text Hviezдне hodiny ľudstva za

dôkladnú znalosť historickej látky podporil detailným štúdiom dokumentov, metódu a etiku spisovateľovej práce s historickou látkou autor zachytil ako jeho „účasť na historickom materiálu“.³² Obidvaja, Zweig aj Roth svoj talent a výnimočnosť vo svete literatúry vykúpili svojím súkromím, vzťahmi, ktoré znemožnili ich prítomnosť v rodine, Roth sa vedome zdravotne ničil, Zweig hľadal aj v Amerike, hoci neúčinne, svoje miesto na pokojnú literárnu prácu. Ako memento života a hodnoty všetkého, čo sa spája s kultivovaným, a predsa osamelým človekom, ostáva otázka: „K čemu je tolerance ve světě, kde hrozí, že člověk sám a všechno to, pro co žije a píše, bude zničeno?“³³

Tri prózy, tri témy a jedna látka, rozličné jazyky, odlišné mentality, nerovnaká senzibilita voči času, priestoru, subjektu a odvaha vzdorovať, keď si to žiadajú okolnosti aj presvedčenie bojovať o seba, o podstatu svojho bytia v zložitom svete, ktorému chýba pokora voči podstate života. Podstata existencie spočíva v naplnení života tým, čo mu v jeho otvorenosti, rozličnosti, pestrosti osoží, pomôže a zaujme všetkých aj jedinca tu a teraz a uchová z činov, premien len to, čo dokáže ochrániť človeka a jeho ľudský čas pred krutosťou a nezmyselnosťou dejov moci a mocných namierených proti nemu.

História si uchová to i ono, preto návraty do jej poznania sú nevyhnutné, ba až povinné, ak si ona i človek majú uchrániť svoju jedinečnosť a výnimočnosť.

„příběh o věčném židovském putování“ (s. 116).

³² WEIDERMAN, Volker. *Ostende. 1936 – léto jednoho přátelství*, 2014, s. 117.

³³ WEIDERMAN, Volker. *Ostende. 1936 – léto jednoho přátelství*, 2014, s. 31.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSZY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

Ďalšia z konferencií venovaných knižnej kultúre

Už tradične sú jesenné mesiace obdobím, keď sa na rôznych odborných podujatiach prezentujú výsledky krátkodobých či dlhší čas prebiehajúcich výskumov. Pevnou súčasťou týchto stretnutí, na ktorých sa odborníci prostredníctvom prednášok či diskusií pokúšajú zvýšiť úroveň našich vedomostí, je tiež podujatie, ktoré pod názvom Knižná kultúra východného Slovenska koncom 19. a na začiatku 20. storočia, pripravili pracovníci Štátnej vedeckej knižnice v Prešove.

I napriek tomu, že finančných prostriedkov investovaných do vedeckého výskumu a prezentácie dosiahnutých výsledkov každoročne skôr ubúda, organizačnému výboru sa podarilo pripraviť kvalitné, odborne vysoko fundované podujatie. V príjemnom prostredí zrekonštruovaných priestorov Štátnej vedeckej knižnice v priebehu dvoch dní, konkrétne 10. – 11. septembra 2014 odznelo spolu devätnásť prednášok. Jednotlivé vystúpenia v pravidelných intervaloch striedala živá diskusia, ktorá nielen vhodne dopĺňala prezentované témy, ale neraz upozornila na ďalšie nové zdroje informácií. Väčšina prezentovaných príspevkov by si nepochybne zaslúžila podrobnejšiu zmienku, z nášho pohľadu však považujeme za potrebné, ako osobitne zaujímavé spomenúť aspoň niektoré.

Celkom zaslúžene vzbudil pozornosť napríklad príspevok Mariána Nastera, nazvaný Janko Slovenský v kultúre amerických Slovákov. V rámci neho autor predstavil zaujímavý doklad životaschopnosti obyvateľov východného Slovenska, ktorí sa „nestratili“ ani v rámci hospodárskeho či kultúrneho života v Spojených štátoch amerických. Na postave J. Slovenského, rodáka z Krompách a ním založených Amerikánsko-slovenských novín, či vydaného Amerického tlumača, prezentoval príbeh úspešného, pôvodom slovenského podnikateľa. Na zaujímavosti jeho životného osudu, dokumentujúceho možnosti, ktoré nový svet ponúkal prisťahovalcom, nič nemení ani skutočnosť, že jeho posledný pokus zhodnotiť zarobené peniaze pri zlatokopeckej horúčke skončil žiaľ tragicky.

S úprimným záujmom predniesla svoj referát, nazvaný Tvorba Karola Káála a jeho pohľad na Slovensko do obdobia skončenia prvej svetovej vojny, Lucia Nemcová. Neľahkú úlohu predstavíť niektoré vybrané, navyše pomerne rôznorodé práce tohto českého autora, nachádzajúce sa vo fonde Štátnej vedeckej knižnice v Prešove zvládla úspešne. Okrem všeobecnejšieho predstavenia stavu a obsahovej stránky vybraných publikácií pri tom upozornila tiež na niektoré zaujímavosti, týkajúce sa Slovenska. Menej známej, navyše vzhľadom na torzovitosť zachovaného materiálu náročnej problematike sa v referáte nazvanom Kalendáre z východného Slovenska v rokoch prvej svetovej vojny, venovala Kamila Fircáková. Tieto publikácie predstavovali kedysi populárnu formu rozširovania informácií i vzdelávania. Neobmedzovali sa pritom iba na široké vrstvy menej majetného obyvateľstva, ale pestrou škálou aktuálnych správ oslovovali i tých zámožnejších. Rôzne oblasti záujmu ich zostavovateľov, rovnako ako aktuálnosť informácií, ktoré prinášali z nich robia zaujímavý študijný materiál. Skutočnosť, že išlo o intenzívne využí-

vané publikácie sa však väčšinou negatívne podpísala na ich stave. Pozoruhodnú sondu do života a práce kníhtlačiarov ponúkol účastníkom konferencie Ján Džujko v prednáške nazvanej Grafika (1921 – 1942) – záujmový mesačník kníhtlačiarov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Na vymedzenom priestore sa pokúsil predstaviť niektoré zaujímavé aspekty pôsobenia tohto odborného periodika, dlhodobo disponujúceho i napriek často komplikovaným ekonomickým podmienkam stabilnou čitateľskou základňou.

Pravdivosť tvrdenia, že i v rámci relatívne známych tém či osobností sa stále vďaka dôsledne a trpezlivej práci dá zistiť množstvo nových a zaujímavých informácií, dokumentovala Anna Ötvös. V príspevku venovanom prvým príspevkom Sándora Máraia, sa venovala niektorým menej známym oblastiam jeho života. Pracovníci košickej Štátnej vedeckej knižnice prispeli aj ďalšími zaujímavými referátmi. Spomenúť možno napríklad príspevok Viktora Szabóa, nazvaný Zemplínska šľachta na stránkach miestnej tlače v čase prvej svetovej vojny (1914 – 1918). Okrem aktivít príslušníkov viacerých významných a známych šľachtických rodín, sa jeho autor sústredil predovšetkým na úlohu, ktorú v tejto súvislosti zohrávali ženy, patriace do tejto spoločenskej vrstvy. Napriek tomu, že postavenie žien v spoločnosti stále nebolo ani zďaleka rovnocenné, práve oni zohrávali nesmierne dôležitú úlohu nielen pri starostlivosti o ranených, chudobných či osirelých. V stále väčšej miere sa tiež podieľali na zabezpečovaní pracovných činností, ktoré boli dovedy prevažne mužskou záležitosťou.

Na konferencii sa vďaka neúnavnej práci organizačného výboru i odbornej garantky podujatia dr. Marcely Domenovej, podarilo zhromaždiť a postupne prezentovať výstupy odborníkov z viacerých oblastí. Okrem retrospektívnych bibliografov, historikov či jazykovedcov sa ho zúčastnili tiež pracovníci knižníc a múzeí, odborníci na cirkevné dejiny, ale nechýbali ani viacerí vysokoškolskí študenti. Prezentácia i konfrontácia vedomostí a názorov pritom jednoznačne ukázali, ako málo stále poznáme niektoré stránky našej minulosti, resp. koľko práce ešte treba urobiť pri jej odhaľovaní. Veď iba na základe dostatočného množstva informácií môže dôjsť k vytvoreniu komplexného obrazu o živote našich predkov, z ktorého sa môžeme nielen poučiť, ale predovšetkým sa vyvarovať chýb, ktoré urobili.

Patrik Derfiňák

Odborný seminár Po stopách zdravia a nemoci človeka a zvírat IV. Technické muzeum v Brně, Česká republika (16. – 17. 9. 2014)

Medicína, farmácia a veterinárne lekárstvo majú značne prepojený historický vývoj. Často sa vzájomne výrazne ovplyvňovali prostredníctvom viacerých významných objavov, spoločných úspechov, výhier, ale aj prehiev. V dejinách sa postupne vyprofilovali na vysoko kvalifikované a napredujúce vedné odbory a ich vzájomné ovplyvňovanie i spolupráca pokračuje aj v súčasnosti. Koniec - koncov

interdisciplinárny prístup jednotlivých odborov, a platí to aj pre tie medicínske, je veľmi potrebný pre neustále rozširovanie vedeckého poznania, na ktorom závisí zdravie biologických bytostí vôbec. Dejiny všetkých troch odborov zahrňujú teoretické a aj praktické stránky liečenia. Odborný seminár organizovaný Technickým múzeom v Brne mal za úlohu predstaviť niektoré výsledky doterajších výskumov vo sfére dejinného vývoja medicíny, farmácie a veterinárneho lekárstva. Dôkazom toho, že ide o veľmi populárnu tému je fakt, že išlo už o štvrtý ročník stretnutí odborníkov z daných oblastí.

Seminár bol rozdelený do viacerých sekcií s blokmi prednášok. Zúčastnilo sa ho a aktívne na ňom vystúpilo viacero českých a slovenských odborníkov pôsobiach v univerzitnom a muzeálnom prostredí či v iných inštitúciách vedecko-výskumného charakteru (Akadémie vied Českej republiky, Slovenská akadémia vied, Inštitút vzdelávania veterinárnych lekárov v Košiciach). Seminár za organizátorov otvoril Mgr. Radek Slabotínský, Ph.D. pracovník Technického múzea v Brne. Úvodný blok prednášok bol venovaný dejinám vedných odborov a vývoju technických riešení v oblasti medicíny, farmácie a veterinárneho lekárstva. Prvých päť prednášok zabezpečili kolegovia z Veterinárnej a farmaceutickej univerzity v Brne a zaoberali sa v nich témami ako napr. „Výživa skotu a ovcí na patrimoniálnych veľkostatkoch v šestnástom až devätnástom storočí“ (Prof. MVDr. Antonín Holub, DrSc.), „Významná role zvěrolékařů při zabezpečování zdravotní nezávadnosti masa na jatkách“ (MVDr. Šárka Hejlová, CSc.), „Vývoj lékařské laboratoře“ (PharmDr. Tünde Ambrus, Ph.D. – Doc. RNDr. Jozef Kolár, CSc.), „Technické prostředky a postupy používané při výrobě veterinárních očkovacích látek“ (MVDr. Ladislav Dedek, CSc.), „Neobvyklá léčiva – kuriozity léčiv“ (Doc. PhDr. Karel Král, CSc.). V poobedňajšej časti seminára sa svojimi prednáškami predstavili kolegovia zo Slovenska. PhDr. Beáta Ricziiová z Univerzity Komenského v Bratislave predniesla svoj príspevok s názvom „Apotropaické predmety a magické praktiky v rukopisných receptároch zo 17. a 18. storočia“, PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. a PhDr. Peter Koval', PhD. z Prešovskej univerzity v Prešove prítomným opísali stav a vývoj zdravotníctva a zdravotníckych zariadení na Šariši v závere 19. storočia (dr. Derfiňák) a po vzniku Československej republiky v roku 1918 (dr. Koval'). PhDr. Lucia Richnáková zo Slovenskej akadémie vied sa vo svojom príspevku venovala starostlivosti o zdravie obyvateľov Nitry v medzivojnovom období. V prvý deň seminára Po stopách zdraví a nemoci človeka a zvierat ešte vystúpil PhDr. Ján Džujko, PhD. z Prešovskej univerzity v Prešove, ktorý predstavil analýzu obsahu dobového zdravotníckeho periodika „Boj o zdravie“, vychádzajúceho na Slovensku v rokoch 1926 – 1950. Dva príspevky sa zaoberali dejinami kúpeľných miest. PhDr. Blanka Petráková z Múzea luhačovického Zálesí poukázala na problematiku vzduchoplavby v Luhačovických kúpeľoch a Mgr. Ilona Pavelková z Múzea Tešínska v Českom Tešíne predstavila historický vývoj kúpeľného miesta „Komorní Lhotka pod Godulou v Slezskom ráji na Tešínsku“. Záverečný blok úvodného dňa seminára bol venovaný prednáške o histórii firmy ALPA v rokoch 1913 – 1948 (Mgr. Radek

Slabotinský, Ph.D.) a dvom témam z obdobia druhej svetovej vojny. Kpt. Mgr. Lucie Jarešová predniesla svoj príspevok s názvom „Aktivní účast československých žen a dívek ve vojenských jednotkách za 2. světové války“. MVDr. Jozef Blecha z Inštitútu vzdelávania veterinárnych lekárov v Košiciach poukázal na otázku účasti slovenských veterinárnych lekárov v Slovenskom národnom povstaní.

Druhý deň seminára organizátori viedli pod názvom „Museum jako objekt prezentace a uchování paměti historie a současnosti medicíny, farmacie a veterinárního lékařství; významné i zapomenuté osobnosti z dějin medicíny, farmacie a veterinárního lékařství“ a bol rozdelený do dvoch blokov prednášok. Za múzejníkov odzneli dva príspevky. V prvom MVDr. Pavel Brauner, Ph.D. z Veterinárnej a farmaceutickej univerzity v Brne prítomným predstavil „Fetotom“ – pôrodnický nástroj v zbierkach veterinárnych múzeí. Na neho nadviazala MUDr. Marta Jiroušková, CSc. opisom viacerých zaujímavých farmaceutických exponátov vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach. Ostatní referujúci sa priamo alebo len okrajovo dotkli osudov viacerých osobností medicíny, farmácie a veterinárskeho lekárstva v Čechách a na Slovensku. Doc. PhDr. František Dohnal, CSc. z Univerzity Karlovej v Prahe napríklad poukázal na významné postavy zdravotníckych služieb v československom legionárskom vojsku, RNDr. Miroslav T. Morovics, CSc. zo Slovenskej akadémie vied predstavil osobnosť Viktora Teisslera – priekopníka lekárskej fyziky v Československu. RNDr. Jirí Jindra z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR sa zaoberal osudmi Františka Šantavého (1915 – 1983), lekárskeho chemika, historika a Mgr. Emilie Tešínská (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR) činnosťou MUDr. Antonína Štaucha, riaditeľa štátnych kúpeľov a banského lekára v Jáchymove v rokoch 1919 – 1926. Dejinám edukačných inštitúcií sa v posledný deň konania seminára venovali tri príspevky. Zaujímavou formou bol predstavený vývoj Pražskej farmaceutickej školy (Prof. RNDr. Jaroslav Kvetina, DrSc., Dr.h.c., FCMA – Doc. RNDr. PhMr. Václav Rusek, CSc.), ďalej Veterinárnej a farmaceutickej univerzity v Brne (Prof. MVDr. Eva Baranyiová, CSc. – Prof. MVDr. Antonín Holub, DrSc.) a Súkromnej strednej odbornej školy veterinárnej v Bratislave (Mgr. Erika Melichová). Prírodným vyústením každého bloku prednášok bola podnetná diskusia k odzneným referátom. Súčasťou seminára bola pre všetkých účastníkov zorganizovaná exkurzia v Moravskom zemskom múzeu v Brne, kde bola zrealizovaná komentovaná prehliadka výstavy „Domov za Velké války (1914 – 1918)“.

Hlavným zámerom organizátorov odborného stretnutia na pôde Technického múzea v Brne bola snaha, „aby při setkání odborníků z řady specializací a vědních oborů vyniklo interdisciplinární zaměření semináře“. Z nášho pohľadu bol tento zámer naplnený a ostáva nám len veriť, že v organizácii týchto stretnutí budú kolegovia z Brna aj naďalej pokračovať.

Peter Koval'

Vedecká konferencia v Debrecíne Vzdelanosť a spoločenské role: Meniace sa spoločenské role aristokracie

Filozofická fakulta Debrecínskej univerzity v Debrecíne pri príležitosti storočného jubilea svojej existencie usporiadala veľké vedecké sympóziu, na ktorom boli zastúpené všetky ústavy a vedecké pracoviská fakulty. Na Ústave dejín sa rokovalo v niekoľkých sekciách podľa chronologického zamerania, pričom každá sekcia sa orientovala na problematiku konkrétnej, organizátormi vytýčenej témy. V sekcii ranonovovekých dejín sa predmetom konferencie konanej v dňoch 8. a 9. októbra 2014 stala aristokracia a jej meniace sa spoločenské úlohy v spomínanom období.

Prvým referátom konferencie bol príspevok akademika Istvána Orosza, venujúceho sa aristokratom, vlastnícom vinohrady v Tokajskom podhorí. Aktivitám aristokracie v poľnohospodárstve bol venovaný aj nasledujúci príspevok od Jánoša Barthu s názvom Aristokrati v poľnohospodárskych spolkoch za Márie Terézie. Postavenie francúzskej aristokracie v rámci stavovských privilégií analyzoval v príspevku Imre Papp. Pôsobenie a úlohu aristokracie na príklade vybraných rodín a osôb v procese rekatolizácie priblížila Annamária Kónyová. Aristokratickým vlastníkom zemepanského mestečka sa venoval vo svojom referáte Peter Kónya. V druhom bloku sa príspevkom Mecenášstvo sedmohradskej aristokracie v 16. storočí predstavila Ildikó Horn. Prostredia Sedmohradska sa týkal aj referát Teréz Oborni, ktorá priblížila problematiku dvora, jeho fungovania a dvornej spoločnosti v Sedmohradskom kniežatstve. Na príklade rodiny Erdődyovcov, Kerecsenyiovcov, Ráttkayovcov poukázal na pozdvihnutie, ale aj pár významných slavónskych aristokratických rodín v 16. storočí Szabolcs Varga. Posledným referátom prvého rokovacieho dňa bol príspevok Annamárie Jeney-Tóth, ktorá predstavila široko rozvetvenú sieť familiárov Juraja I. Rákócziho.

Druhý deň sa rokovať začalo už dopoludnia. Judit Balogh prezentovala osobnosť Štefana Apora ako prototyp sedmohradského aristokrata v 17. storočí. Ďalší referát od Kláry Papp sa takisto venoval jednej osobnosti, Antonovi Jósikovi, ktorý svojím pôsobením a aktivitami položil základy pre aristokratický vzostup rodiny. O náboženskom povedomí sedmohradskej reformovanej aristokracie v 18. storočí pojednával v príspevku Gábor Sipos. Aktivity aristokracie v oblasti podpory vzdelávania a vydávania kníh prezentovala vo svojom príspevku Emese Egyed. V poslednom bloku ranonovovekej sekcii sa referátom o Grófovi Imrichovi Mikóvi predstavil Ákos Egyed. Od Judit Pál odznel referát, venujúci sa pôsobeniu aristokratov v kráľovských a cisárskych službách v 19. storočí. Aristokratickí politici z Biharskej a Hajdúskej oblasti poslaneckej snemovne obdobia dualizmu bol názov referátu Ákosa Szendreiho. Rokovanie konferencie ukončil príspevok Katalin Schrek, ktorá predstavila pôsobenie kniežaťa K. A. Lievena, ako ruského veľvyslancu v Londýne a jeho spojenie a vzťah k anglickej politickej elite.

Záverom konferencie nasledovala krátka diskusia, v ktorej sa účastníci zhodli na prínose konferencie z hľadiska predstavenia mnohých zaujímavých príkladov na pôsobenie aristokracie v rôznych oblastiach spoločenského, kultúrneho, náboženského, politického života v Uhorsku, ale aj ostatných európskych krajinách.

Annamária Kónyová

Konferencia o spoločnosti a dejinách

Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove patrí, vzhľadom na počet i kvalitu organizovaných odborných a vedeckých podujatí, k tým veľmi aktívnym. V samotnom závere roku, konkrétne 12. decembra 2014, pripravili jeho pracovníci vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou, nazvanú Spoločnosť a dejiny (človek, priestor, kultúra). Dve desiatky príspevkov, prednesených postupne historikmi, estetikmi, archivármi, jazykovedcami i knihovníkmi, predstavili pestrý pohľad na človeka, jeho myslenia a kultúrne prejavy od stredoveku až po súčasnosť.

Niektorí z prednášajúcich sa sústredili na problémy parciálneho charakteru, iní sa pokúsili o analýzu širšie zameraných otázok. Viaceré z referátov by si v tomto smere zaslúžili aspoň krátku zmienku. Osobitne by sme sa však chceli zastaviť aspoň pri niektorých z tých, ktoré dokumentujú pestrosť prezentovaných tém. Dr. A. Mišíková v referáte nazvanom Sobranecké kúpele predstavila vznik, vývoj a celkový význam týchto východoslovenských kúpeľov. Podobne ako viaceré ďalšie podobné strediská, v období 18 – 20. storočia zohrávali významnú úlohu nielen ako miesto, kde sa hľadalo stratené zdravie, ale boli tiež dôležitým kultúrnym a spoločenským centrom.

Jeden z výstupov dosiahnutých pri riešení grantového projektu s názvom Šľachtické knižnice na východnom Slovensku, predstavila dr. M. Domenová v referáte s názvom Torzá knižníc Zamojských a Čakiovcov v archívnych fondoch. Práve zachované knižnice, resp. záznamy o nich umožňujú názorne sledovať nielen módné trendy, ale i všeobecnejšie záležitosti týkajúce sa kultúry, vzdelávania, umenia, hospodárskych otázok či jazykových znalostí užívateľov. O tom, že dobová tlač vplývala nielen na duchovný život, ale tiež na celkové kultúrne a spoločenské povedomie obyvateľstva, informoval vo svojom vystúpení dr. J. Džujko. Už názov referátu Dobrý lutherán (1923 – 1926) – pokus o vydávanie evanjelického časopisu, ohraničuje konfesionálne prostredie, ktoré sa dané periodikum počas svojej krátkej existencie pokúšalo oslovit'.

I doc. L. Franková sa vo svojom vystúpení nazvanom Ján Francisci - Rimavský a východné Slovensko, venovala prezentácii výsledkov niekoľkoročného výskumu realizovaného v rámci grantového projektu s názvom Historický vývin východného Slovenska v kontexte moderného národného vývinu Slovákov v 19. a v prvej polovici 20. storočia. Predstavenie tejto zaujímavej osobnosti, rovnako ako i jej aktív, sa stalo vhodným úvodom pre ďalších účastníkov tohto podujatia. Spomedzi

nich by sme ešte osobitnú pozornosť chceli aspoň venovať vystúpeniu dr. P. Markoviča. Svoj referát Ľudovýchovná a literárna činnosť Jána Andraščíka v kontexte literatúry slovenského národného obrodzenia, venoval pôsobeniu známej osobnosti, ktorá vo viacerých smeroch výrazne zasiahla do vývoja vidieckej spoločnosti najmä v oblasti Šariša.

Tematicky pestrá a v chronologickom slede radená štruktúra príspevkov viedla výsledne k živej diskusii. Práve prítomnosť odborníkov z rôznych odborov umožnila dospieť nielen k zaujímavým zisteniam, ale i viacerým novým spoločným výskumným zámerom. I v tomto smere je potrebné zdôrazniť skutočnosť, že práve medziodborová spolupráca umožňuje informácie získané základným výskumom zaradiť do širšieho kontextu. Vďaka tomu je tak možné v konečnom dôsledku prispieť k pochopeniu zložitých procesov a javov odohrávajúcich sa v našej minulosti, ale súčasne i ovplyvňujúcich našu prítomnosť a budúcnosť.

Patrik Derfiňák

BUŇATOVÁ, Marie.
Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a středoevropské trhy.
Praha : Nakladatelství MISHKEZY,
2013. 250 s.
ISBN 978-808788601-4.

Výskum hospodárskych dejín a obchodných vzťahov prešiel dlhým vývojom a od polovice 20. storočia začali aj v tejto výskumnej oblasti rezonovať nové témy, ktoré sa okrem dejín veľkých obchodných domov, životopisov významných obchodníkov orientovali aj na poznanie inštitucionálnej a organizačnej stránky obchodnej činnosti. Aj v súčasnosti je záujem historikov zameraný skôr týmto smerom, ale na prelome 20. a 21. storočia sa stále viac začali uplatňovať nové prístupy a koncepty. Obchodná činnosť sa skúma napr. z hľadiska jej vzťahu ku stratifikácii spoločnosti, komunikácie, prepojenia na politický vývoj, príbuzenských vzťahov a aliancií, kultúrnych a intelektuálnych záujmov obchodníkov a ich funkcie v ranonovovekej spoločnosti

a mnohých ďalších zaujímavých aspektov súvisiacich s touto témou.

Predstavovaná práca českej historičky Marie Buňatovej je výsledkom jej niekoľkoročného výskumu venovaného problematike zahraničného obchodu a obchodných kontaktov pražských kupcov s trhmi strednej Európy v predbielohorskom období. Samotný obsah práce je rozvrhnutý do siedmich kapitol a mimo záveru je poslednou kapitolou práce obsiahla príloha obsahujúca okrem tradičných častí aj funkčný zoznam starých mier a váh, peniaze a peňažné početné jednotky používané v 16. storočí, slovník pojmov. Prvá kapitola práce s názvom Praha v dobe predbělohorské je vlastne vniknutím do celkového spoločenského a kultúrneho prostredia Prahy, jej hospodárskych, hlavne obchodných aktivít kresťanskej i židovskej komunity. Právni prostredí pro obchod v raně novověké Praze je názov nasledujúcej kapitoly, kde autorka podrobne predstavila všetky atribúty prostredia, právne normy a predpisy určujúce obchodné aktivity. Tretia kapito-

la Evropský obchod v raném novověku jej jednak exkurzom do fungovania európskeho obchodu, predstavujúci sieť najvýznamnejších európskych obchodných ciest, vedúce obchodné mestá v Nemeckej ríši a strednej Európe. Zároveň v tejto kapitole je rozobraté aj zasedenie samotnej Prahy do širšieho, európskeho kontextu obchodu. Samotné jadro práce tvoria nasledujúce kapitoly, v ktorých sa autorka samostatne venuje trom smerom pražských obchodných aktivít: Obchodní vzťahy medzi Prahou a Slezske, Obchodní vzťahy medzi Prahou a Polsko-litovskou unií a Dálkový obchod medzi Prahou a Krakovom. Z uvádzaných teritórií sa autorkin výskum zameril na vybrané lokality, majúce v rámci nich najužšie kontakty s Prahou, a to na Vratislav, Poznaň, Krakov. V týchto kapitolách sú analyzované hlavné tendencie obchodu s jednotlivými mestami, rôzne legislatívne dokumenty určujúce právny rámec obchodných kontaktov, úlohu židovských obchodníkov, tak v Prahe ako aj v Poľsku, obchodný artikel, colnú politiku, problematiku tranzitného obchodu a pod. Posledná kapitola práce Obchodní praxe slúži na pochopenie rôznych stránok obchodnej činnosti v každodennej realite. Sú tu vysvetlené rôzne formy používanej tovarovej a peňažnej výmeny, platobné nástroje, rôzne druhy úverov, poistenia, fungovania obchodných spoločností, vedenia účtovníctva, personálneho zabezpečenia obchodu, úlohy médií a informácií, spôsoby dopravy a organizácie predaja pod.

Predstavovaná práce z autorského pera Marie Buňatovej je vysoko odbornou prácou spracovanou na základe štúdia obrovského množstva odbor-

nej literatúry a archívnych prameňov z domácich a početných zahraničných archívov, vďaka čomu prispela k hlbšiemu poznaniu významu Prahy v stredoeurópskom obchode a mnohých ďalších aspektov jej obchodných aktivít v predbielohorskom období.

Annamária Kónyová

Informační boj o Československo/v Československu (1945 – 1989).

Ed. Jaroslav Pažout. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2014. 287 s.

ISBN 978-80-87912-10-2 (ÚSTR), ISBN 978-80-7494-089-7 (TUL).

Jaroslav Pažout ako editor tejto publikácie už v predhovore naznačil jej obsahové zameranie. Snaha ovplyvniť verejnú mienku je podľa neho prirodzeným cieľom každého režimu, ktorý sa prostredníctvom propagandy snaží jednak o svoju legitimizáciu a presadzovanie svojich cieľov, jednak v rámci informačného boja o zničenie skutočných i zdanlivých protivníkov. Československo bolo vo svojich dejinách tiež arénou i predmetom informačného boja medzi rozličnými vnútornými i vonkajšími politickými silami a ideovými smermi (s. 7).

Základ práce tvoria štúdie, ktoré odzneli na XXIII. ročníku seminára k česko-slovenským vzťahom (Česko-slovenské vzťahy, Slovensko-českým vzťahom) v Liberci. Publikácia je rozčlenená do troch častí. Prvá časť s názvom Informačný boj zahrňuje štúdie Roberta Kvačeka – Slovo na úvod (s. 14 – 17), Jana Rychlíka – Komu-

nistická propaganda v Československu 1945 – 1989 z tematického hľadiska, Karola Krpalu – Ideologický aparát štátu v období po II. svetovej vojne. Proces vzniku centralizovaného systému politickej informácie na príklade Spojených štátov amerických.

Druhý blok, Informačný boj a propaganda v prípadových štúdiách, zahrňuje príspevky Michala Ulvra – „Nejaskavější, nejštedřejší a nejsoucitnější lidé na celé planetě“ aneb počátky amerických informačných, dezinformačných a propagandistických iniciatív studené války (s. 74 – 91), Prokopa Tomeka – Propaganda a Rádio Svobodná Evropa v padesátych letech (s. 92 – 109), Jana Lomíčka – Proměny konstrukce obrazu Sovětského svazu v poválečném Československu, Aleny Černej – Propagace Prvního máje na Liberecku v letech 1948 – 1989 a Norberta Kmeťa – Snahy ateizovať veriacich ako prejav politiky na Slovensku počas normalizácie.

Tretia časť, Propaganda vo výučbe a vo filme, obsahuje príspevky Jaroslava Najberta – Propaganda ako interpretačná hra: využitie karikatúr vo výučbe o 50. rokoch, Jaroslava Pinkasa – Propaganda, škola, normalizácia. Didaktické využitie normalizačnej propagandy (s. 208 – 223), Kataríny Lozoviukovej – Politická propaganda a československý film v 50. rokoch 20. storočia (s. 224 – 235) a Petra Kopala – Kto hľadá „hranicu konštruktú“. Pokus o definíciu (jedného) normalizačného filmu.

Práca obsahuje aj resumé v anglickom jazyku k jednotlivým príspevkom, ako aj prehľad autorov, zoznam skratiek a menný register. Popri obrazovej prílohe k jednotlivým príspevkom obsahuje práca aj faksimile šesťnástich propa-

gandistických a osvetových plagátov na rozličné témy z prvej polovice 70. rokov 20. storočia.

Ján Džujko

ULMANOVÁ, Kristína.

Cestování před sto léty aneb všude dobře, doma nejlépe. Rozvoj českého turismu v kontextu světových výstav ve druhé polovině devatenáctého století. Praha : Dokořán, 2011. 224 s. ISBN 978-80-7363-384-4.

Každá oblasť ľudského záujmu i vedeckej činnosti aspoň do istej miery podlieha určitým módnym vplyvom. Preto aj v rámci skúmania našej minulosti existujú témy, ktoré dlhodobo priťahujú pozornosť bádateľov. Súčasne sa však vo viac menej pravidelných intervaloch objavujú ďalšie oblasti záujmu, inšpirované snahou po hľadaní nového, zaujímavého či doteraz nespracovaného. Tento záujem je tiež neraz podporený i spoločenskou objednávkou. V tomto smere je možné medzi v súčasnosti veľmi aktuálne témy zaradiť skúmanie úsilia o rozvoj cestovného ruchu. Tak ako už niekoľko krát v priebehu predošlých storočí, i na začiatku toho dvadsiateho prvého býva rozvoj v tejto oblasti považovaný za účinný prostriedok na zníženie nezamestnanosti a podporu priemyselne menej rozvinutých oblastí. Podmienkou však je, aby disponovali prírodnými alebo historickými zaujímavosťami.

Z tohto hľadiska je teda celkom prirodzené, že v posledných desaťročiach sa postupne objavilo viacero zaujímavých publikácií venovaných tejto problematike, pochádzajúcich z pera

českých, maďarských, poľských, ale i slovenských odborníkov. Výber témy, postup pri jej spracovaní, ale tiež samotné vnímanie turistiky, cestovného ruchu a sprievodných materiálov v podobe cestovných príručiek, prospektov, máp či v neposlednom rade cestopisov, poskytuje v rámci sledovanej problematiky široké možnosti pre výskum i následnú interpretáciu.

Turistika, cestovanie, cestovný ruch to všetko sú pojmy, ktoré sa objavovali už v priebehu 19. storočia stále častejšie. V tejto publikácii sa autorka obsah týchto pojmov pokúsila prezentovať na dvoch základných skupinách osôb. Okrem bežných turistov sleduje tiež skupinu cestovateľov, tzv. odborných turistov, sústreďujúcich sa pri svojich cestách najmä na konkrétne poznávacie ciele. Pri tomto svojom zámere postupuje autorka logicky, keď sa po stručnej definícii základných pojmov venuje jednotlivým oblastiam turistickej „každodennosti“. Odievanie, stravovanie, ubytovanie či hygiena, to sú záležitosti, ktoré mali v rámci rozvoja cestovania stále väčší význam. Často dokonca rozhodovali nielen o úspechu samotnej cesty, ale tiež o prítlačnosti lokality pre prípadných ďalších návštevníkov. Následne na viacerých príkladoch, konkrétnych osobnostiach a udalostiach, prezentuje priebeh jednotlivých ciest a predovšetkým prostredníctvom návštev svetových výstav.

Zaujímavé je, že autorka v ukážkach nevyužíva iba známe a z hľadiska cestovateľských skúseností ostrieľané osobnosti. Siahla i po záznamoch ľudí, ktorí boli z hľadiska cestovateľského neznámymi amatérmi. Rozdiely medzi informáciami, ktoré o priebehu

a výsledkoch svojich ciest poskytujú jednotlivé kategórie turistov sú preto pomerne veľké. Spomenúť možno napríklad výpravu obchodníka Q. Šimeka, ktorý sa spolu so svojimi priateľmi z mesta Litomyšl vybral na svetovú výstavu do Paríža. Ani neznalosť francúzskeho jazyka a malá skúsenosť cestovateľov v tomto prípade nedokázali prekryť nadšenie z množstva nových vecí či života v jednom z najväčších svetových centier. Záznamy, ktoré tak vznikli približujú komické i menej veselé momenty z cesty, ale tiež celkové dojmy jej účastníkov. Sú zaujímavé, ich informačná hodnota je však pre odborníka venujúceho sa tomuto obdobiu a problematike pomerne malá. Z hľadiska poznávania možností turistiky a cestovania v druhej polovici 19. storočia sú preto zaujímavejšie záznamy vytvorené skúseným cestovateľmi. Tí sa na cestu spravidla dôkladne pripravili, navštevovali a hodnotili presne stanovené ciele a ich záznamy obsahujú vo väčšine prípadov viac použiteľných faktov a menej subjektívnych dojmov.

Spôsob spracovania i celková kvalita jednotlivých publikácií venovaných cestovaniu, turistike a cestovnému ruchu v dejinách bývajú rôzne. Udržať primeranú odbornú úroveň textu a súčasne i záujem čitateľa, to sú úlohy, s ktorými sa každý autor pokúša vyrovnáť vlastným spôsobom. O tom, že to nie je jednoduchá úloha svedčí aj množstvo doplňujúcich poznámok v závere tejto publikácie, odkazov na pramene a literatúru. Napriek pomerne špecifickej problematike, ktorú si autorka v podobe návštev svetových výstav vybrala, možno v tomto konkrétnom prípade podľa

nášho názoru konštatovať, že zvolenú úlohu priblížiť spôsoby cestovania, financovanie, ciele jednotlivých turistov, no v neposlednom rade tiež rozdielne postavenie českých mužov a žien v tejto oblasti, sa jej podarilo celkom úspešne zvládnuť.

Patrik Derfiňák

GAŠPAR, Ján - BLAŠKOVÁ, Eleonóra - MIHÓKOVÁ, Mária.
Lexikón Košičanov 1848 – 1939. 1. Diel A – I. Košice : EQILIBRIA, 2014. 484 s.
ISBN 978-80-8143-156-2.

Spoločenský a kultúrny život metropoly východného Slovenska obohatili v posledných rokoch odborné publikácie, ktoré témou a jej spracovaním prispeli k doplneniu bielych miest v pamäti mesta a regiónu s rušnou minulosťou.

Slovník košických osobností 1848 – 1949, ktorý pripravila Mária Mihóková predchádza Lexikónu Košičanov 1848 – 1938 a šírkou svojho záberu ich vhodne dotvára Divadelný letopis mesta Cassa, Caschau, Kasa, Košice v súvislostiach dejín 1557 – 1945 Tibora Ferka.¹ Dotykovým miestom pripomenutých publikácií, pritom ide iba o torzo zo zverejneného odborného výskumu z minulosti rušných stáročí kráľovské-

ho mesta Košíc a regiónu v jeho geografickom, politickom, hospodárskom, kultúrnom okolí, sú dejiny mesta, ktoré vytvárali a je tomu tak do súčasnosti, generácie predkov. Občania i dočasní obyvatelia mesta vykonávali rozličné profesie a svojou činnosťou zastávali záslužné posty v správe mesta, čím sa po stáročia uchoval jeho mnohonárodnostný a multikultúrny charakter i tým, že v ňom súbežne žilo, a nič sa na tom nemení ani dnes, viacero etník, jazykov, kultúrnych prejavov aj zvykov so spoločným želaním, uchovať a dotvárať v meste jeho architektonickú krásu a ekonomickú silu.

Najhlbšie do dejinnej pamäti mesta siahla z pripomenutých publikácií tá, ktorá sleduje jeho divadelnú kultúru v stredo európskom priestore od 16. storočia. Slovník Márie Mihókovej a Lexikón Jána Gašpara, Eleonóry Blaškovej svoj počiatok ukotvili v roku 1848, teda v roku významných a zásadných premien v európskom geopolitickom a spoločenskom priestore.

Lexikón Košičanov je obdivuhodné bibliografické dielo, z ktorého sme vyňali dvadsať osobností spojených s literárnym životom mesta. Čím viac sa úda je viažu k roku 1918, tým výraznejšie prevažuje v priezvisku aj rodinnej genéze predovšetkým maďarský kontext jednotlivých osobností, ktoré vo svojom lexikónovom hesle majú uvedenú informáciu spisovateľ, novinár, prekladateľ, vysokoškolský pedagóg.

Udalosti spojené s Maďarskou národnou radou v Košiciach (Béla Bacsó, 1891 – 1920) a s Maďarskou republikou rád poznamenali viacero ľudských osudov, spravidla ide o aktívnych účastníkov udalostí s profesiou novi-

¹ MIHOKOVÁ, Mária. *Slovník košických osobností 1848 – 1918*. Košice : Štátna vedecká knižnica Košice, 1995. 532 s. FERKO, Tibor. *Divadelný letopis mesta Cassa, Caschau, Kasa, Košice v súvislostiach dejín 1557 – 1945*. Košice: Equilibria, 2013. 876 s. ISBN 978-80-8143-085.

nár, ktorých eviduje lexikón a politicke dôsledky ich prinútili emigrovať do inej okolitej krajiny, aby si uchovali život. Útrapy koncentračného tábora Auschwitz-Birkenau zničili spisovateľskú dielňu Aladára Bálinta, ktorý publikoval pod pseudonymom Pál Vándor „novely, romány s autobiografickými prvkami z okruhu židovskej intelektuálnej spoločnosti, ktorý získal cenu v literárnom súbehu Kazinczyho spoločnosti v roku 1931“. O tri roky skôr zahynul v tom istom tábore František Ďurčák, „spisovateľ, básnik, redaktor“, v rokoch 1921 až 1923 pôsobil na poste košického redaktora Slovenského východu a pod viacerými pseudonymami publikoval prozaické texty, literárnu a divadelnú kritiku.² V meste popri viacerých periodikách v maďarčine a slovenčine umelecky nadaných jednotlivcov spája Kazinczyho spoločnosť.

Osobnosti z prostredia publicistiky spravidla využívajú prirodzenú ponuku svoje pracovné prostredie a stávajú sa prispievateľmi do tlačí, v ktorých pôsobia svojimi literárnymi miniatúrami, ale Vojtecha Illésa po jeho presťahovaní sa do Maďarska za literárnu tvorbu ocenili opakovane Kossuthovou cenou. Práca v periodiku sa v nie jednom prípade spája aj s ambíciou ponúknuť čulej košickej divadelnej scéne autorské dramatické texty (Jozef Igaz alebo Elemír Horkay).³

Profesiou novinár, ktorý v prvej polovici minulého storočia aktívne vstúpil do slovenského literárneho života bol Emo Bohúň, ktorý pôsobil v prešovskom týždenníku Šarišské hlasy (1919 – 1920), potom prešiel v meste do ilustrovaného týždenníka Slovenský svet (1921 – 1922), aby zakotvil v košickom Slovenskom východe od roku 1923. Z pôsobenia v Košiciach sa uchovala jeho humoreska Z východnej metropoly, ale aj libreto pre operetu Ženské rozmary (1922) skladateľa Ivana Júliusa Hemerku. Emo Bohúň v roku 1922 zostavil publikáciu Malý kultúrny almanach Košice. Šírka jeho aktívneho zapájania sa do kultúrneho a spoločenského života mesta ho primäla k tomu, aby publikoval pod viacerými pseudonymami.⁴

Popri viacerých po maďarsky i po slovensky vydávaných denníkoch a týždenníkoch, pre kultúrny a spoločenský život mesta taký významný Karinczyho kruhu v Košiciach, vychádzala literárna revue Strom (1927 – 1928), so zámerom vytvoriť žielifivý publikačný priestor pre mladú slovenskú poéziu. Revue Strom redigoval Štefan Ján Bálent. Autorsky sa podpísal pod poéziu prírodných a náboženských motívov, rodinne sa sobášom svojej sestry Márie s Konštantínom Hurbanom (1902 – 1987) napojil na rod Jozefa Miloslava Hurbana.⁵

Básnik a prekladateľ z maďarskej literatúry, Valentín Beniak, navštevoval v rokoch 1917 – 1918 v Košiciach obec-

² Z hesla František Ďurčák (1893 – 1942), s. 227.

³ Z hesla (Elemér) Elemír Horkay, osobné dáta sú neznáme, autor divadelných hier, ktoré uviedli na košickej divadelnej scéne: Női divat (1904) a Doktor Halál (1912), s. 428.

⁴ Z hesla Emo (Emanuel) Bohúň, s. 131 – 132.

⁵ Z hesla Štefan Ján Bálent (1906 – 1981), profesiou knihovník, manželka Mária (1902 – 1987), s. 62.

no-administratívny kurz a príležitostne publikoval verše v Slovenskom denníku v roku 1924.⁶

Vysokoškolský učiteľ, polonista a prekladateľ Anton Bolek začínal svoje pôsobenie na východe Slovenska v Košiciach v pedagogickom zbore Obchodnej akadémie, aby podstatnú časť svojho profesijného života spojil s Prešovom a jeho Filozofickou fakultou v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, kým Vladimír Čobotarev, „ruský jazykovedec a prekladateľ“ pôsobil v rokoch 1929 – 1938 ako úradník vrchného súdu v Košiciach a neskôr v regióne na stredných školách, kde využil pri vzdelávaní mladých generácií svoje jazykové predpoklady. Profesiou lekár spojil Kamil Fiala so svojou záľubou a venoval sa literárnej aj hudobnej kritike, no výrazne sa zapísal aj do dobovej prekladovej produkcie, ktorú obohatil pre slovenského čitateľa o diela H. de Balzaca, R. de Gormonta aj A. Jarryho.⁷

Záujem o dejiny mesta má dávnu tradíciu a úctyhodné množstvo nateraz zverejneného odborného výskumu, do ktorej sa zapojil József Fiedler cyklom *Zvláštnosti z minulosti mesta Košice*, ale o čosi skôr tak urobil Eugen Deil, pôvodnou profesiou právnik, s vyhraneným záujmom o rozličnosti v dejoch v minulosti mesta. Eugen Deil svoj záujem spojil s pôsobením v Košickom literárnom spolku v rokoch 1893 – 1898, stal sa jedným zo zakladajúcich členov Hornouhorského muzeálneho spolku

v roku 1872 a inicioval výstavu relikvií Františka II. Rákocziho v roku 1903⁸.

Mestá, ktoré si uchovávajú vďaka poučenému záujmu svojich početných vzdelaných generácií kontinuitu v štúdiu, výskume a poznávaní svojej dejinnej minulosti, sa menia na veľké študovne. Dramatické umenie, výtvarné umenie, ale zvlášť umelecká literatúra oddávna svojím dielom uchovávajú, posilňujú a rozvíjajú vzťah obyvateľov k minulosti a udalostiam v meste, v ktorom žijú a pracujú, s ktorým spojili budúcnosť svojho rodu. Veľký počín pre korunovačné mesto Bratislava, popri mnohých ďalších, vykonala Mária Ďuričková povestou a rozprávkovou tvorbou. Historička Nora Baráthová uchovala v románoch časť z minulosti kráľovských miest Kežmarok a Levoča. Do literárnej klenotnice Košíc sa dramatickou tvorbou v posledných rokoch uviedol Karol Horák. Nech je to premyslený odborný a vedecký výskum, alebo nech to boli nekončiace umelecké návraty do hĺbky historického vedomia voči lokalite, regiónu, etniku, vždy ide so svojím významom a ohlasom nezastupiteľné počiny, ktorými sa uchováva kontinuita času, ale predovšetkým sa prehĺbuje aj personalizuje dávno prežitú do verifikovateľnej konkrétnosti, ako sa to stalo v troch publikáciách, o ktorých bola zmienka. Čas vo svojom univerzálnom význame sa naplní vždy vtedy, keď sa nepreruší voči nemu ani príslušnosť jednotlivca k dejom a ľuďom, bez ktorých by prítomnosť nebola alebo by sme ju žili inak.

Viera Žemberová

⁶ Z hesla Valentin Beniak (1894 – 1973), dcéry Nora Krausová, Marta Hudáková, s. 101.

⁷ Z hesla Kamil Fiala (1880 – 1930), s. 272.

⁸ Z hesla Eugena (Jenő) Deil (1846 – 1908), s. 200.

KORMOŠOVÁ, Ružena.
Sila ducha doby. Spišská Nová Ves :
OZ Epeus, 2011. 186 s.
ISBN 978-80-970743-3-3.

Publikácia *Sila ducha doby* dokumentuje dejiny Štátnej meštianskej školy v Spišskej Novej Vsi. Spišskonovoveská meštianska škola vznikla pred vyše sto pätnástimi rokmi. Ako autorka konštatuje, podľa doterajších výskumov ide o druhú najstaršiu školu svojho druhu na Spiši. Kniha je rozdelená do štyroch chronologicky vymedzených kapitol: V čase habsburskej monarchie (1867 – 1918), V Československej republike (1918 – 1938), V Slovenskej republike (1939 – 1945) a V obnovenom Československu (1945 – 1948). V prvej kapitole sa autorka venuje obdobiu po vzniku Rakúsko-Uhorska, kedy začala Spišská Nová Ves nadobúdať ráz moderného mesta. Zaujímavým doplnením kapitoly je schéma školského systému v Uhorsku po roku 1868. Autorka sa v tejto kapitole samostatne venuje učiteľom chlapčenskej meštianskej školy, prestavbe školského dvora a požiaru, ktorý budovu školy výrazne poškodil v roku 1907.

Druhá kapitola skúma obdobie po vzniku Československej republiky, príchod nových učiteľov, budovanie československej meštianky, ľudový náukobeh, slabiny učiteľskej práce, problémy s výučbou náboženstva, zmeny v spolkovej činnosti, vybitie okien zo záhrady maďarského kasína, návštevu prezidenta Osloboditeľa na Slovensku a mnohé ďalšie otázky a problémy súvisiace s dejinami Štátnej meštianskej školy v Spišskej Novej Vsi.

Tretiu kapitolu uvádza hneď prvý okruh problémov, ktoré odzrkadľujú komplikované obdobie našich dejín, a to ťažké a búrlivé časy autonómie a samostatnosti, zmeny v učiteľskom zbore, mobilizácia, prerušenie vyučovania, demonštrácia štvrtákov, voľby, slobodné Slovensko 14. marca 1939, prvý vojnový školský rok atď.

Štvrtá kapitola je venovaná obdobiu po oslobodení Spišskej Novej Vsi. Medzi zaujímavé informácie v tejto kapitole patria záznamy o povojnových výletoch, druhom povojnovom školskom roku, stravovacej akcii, inšpekcii, výstavách, divadelných predstaveniach, brannej výchove atď.

Publikácia *Sila ducha doby* predstavuje ucelený pohľad na dejiny vzdelávacej inštitúcie, ktorá si zaslúži nielen pozornosť historikov, ale i širokej verejnosti. Príťažlivosť knihy pre čitateľov zvyšuje bohatý obrazový materiál, dobové fotografie a v neposlednom rade i kvalitná grafická úprava. Ružene Kormošovej sa podarilo nielen zachytiť dejiny významnej Štátnej meštianskej školy v Spišskej Novej Vsi, ale i zasadiť ich do širšieho kontextu dejinných udalostí.

Lucia Šteflová

WAGNEROVÁ, Alena.
Bol lásky prodejné. Ze života Johannese Nádherného a jeho milostných družek. Praha : Argo, 2013. 176 s.
ISBN 978-80-257-0829-3.

Publikácie venované osudom zaujímavých osobností dlhodobo patria medzi odborníkmi i laickými záujemcami o históriu k populárnym zdrojom infor-

mácií. Ich hodnota v tomto smere stúpa, ak vo väčšej miere čerpajú priamo z dokumentov osobnej povahy. Vďaka tomu sa tak popri objektívnejšom obraze samotnej sledovanej osobnosti, spravidla stávajú tiež dôležitým zdrojom informácií o každodennom živote rôznych skupín spoločnosti v minulosti. Osobnosť baróna Johanna Nádherného sa priamo nespája so žiadnymi mimoriadnymi politickými, ekonomickými a v podstate ani kultúrnymi aktivitami. Vďaka zachovaným písomným záznamom sa nám však otvára možnosť jeho prostredníctvom nazrieť do životných osudov nepochybne schopného a inteligentného, pritom dostatočne zámožného šľachtica žijúceho na prelome 19. a 20. storočia. A je to pohľad rozhodne zaujímavý. Dôvodom pre toto konštatovanie nie sú iba aktivity a záľuby tohto mladého muža. Na jednej strane je to štúdium filozofie u prestížnych profesorov, záujem všeobecne o literatúru a umenie vyúsťujúci napríklad do blízkeho kontaktu s E. M. Rilke. Na druhej strane sa prejavil ako úspešný majiteľ a správca rodinného veľkostku. Vzhľadom na povahu zachovaného archívneho materiálu sa však najväčšej pozornosti dostáva intenzívnym kontaktom, ktoré so ženami a dievčatami poskytujúcimi mu možnosti uspokojenia sexuálnych potrieb udržiaval viac či menej pravidelne od svojich šestnástich rokov.

Svojim spôsobom unikátny zachovaný súbor materiálov, ponúkol autorke publikácie zaujímavé interpretačné možnosti. Ide predovšetkým o zoznam žien a dievčat, s ktorými udržiaval v niektorých prípadoch opakované kontakty, korešpondenciu a rôzne záznamy dokumentujúce jeho nie celkom tradičný

vzťah k týmto ženám. Rovnako dôležité pre načrtnutie životného príbehu baróna J. Nádherného sú informácie o chorobách, ktoré nakoniec viedli k jeho predčasnemu skonu. To všetko predstavuje nie veľmi častú možnosť nazrieť do tejto tolerovanej, no spravidla taktne nekomentovanej časti každodenného života príslušníkov zámožnejších vrstiev spoločnosti. V tomto prípade o to pozoruhodnejšie, že sa aspoň okrajovo venuje tiež podobne nezávislým spôsobom života žijúcej sestre baróna J. Nádherného, Sidónii. Pre bližšie pochopenie niektorých súvislostí je dôležitým a informačne veľmi hodnotným doplnkom publikácie záverečná štúdia M. Lenderovej, približujúca svet „predajnej lásky“ vo všeobecnejšom českom meradle, práve v období života baróna J. Nádherného.

Veľmi populárna, z hľadiska možného záujmu čitateľov nesporne prítiahľivá téma, zrozumiteľný štýl či množstvo doplňujúceho materiálu, vytvára dobrý predpoklad i pre komerčný úspech tohto diela. Bližší pohľad na osobnosť tohto mladého aristokrata, ako typického predstaviteľa vyššej strednej vrstvy, materiálne dostatočne zabezpečeného a žijúceho zdanlivo bez väčších starostí v stabilnom prostredí habsburskej monarchie, však ukazuje, že tento dojem nemusí byť celkom pravdivý. Baróna J. Nádherného zaujímalo a trápilo, podobne ako mnoho iných príslušníkov tejto generácie, množstvo otázok, nejasností týkajúcich sa celkového zmyslu života či zaradenia sa do spoločnosti. Pri hľadaní odpovedí sa, okrem štúdia filozofie či každodennej práce na veľkostku, utiekal k láske. Pripisoval jej značný význam a túžil po prítomnosti blízkej

osoby. Keďže ju aspoň spočiatku nemohol hľadať vo vlastnej spoločenskej vrstve, zvolil tak ako bolo v jeho dobe bežné, spoločnosť žien poskytujúcich mu za peniaze aspoň ilúziu, náhradku v citovej i telesnej oblasti. Podľa svojho názoru, že „*všetko to, čo hýbe zemou v jej hĺbinách i výšinách a obšťastňuje ju, sa zrodilo z bytia vo dvojici*“/s. 130/, žil a v konečnom dôsledku sa mu stal osudným. Choroba, ktorá ho postihla, mala vzhľadom na krehkú telesnú konštrukciu baróna J. Nádherného rýchly priebeh. Nie je celkom známe ako presne ani nie tridsaťročný zomrel. Jeho príbeh je však nepochybne zaujímavým pohľadom na život v strednej Európe v rokoch tesne pred začiatkom prvej svetovej vojny.

Patrik Derfiňák

ŠELEPEC, Jozef.

Rusínsko-ukrajinské ochotnícke divadlo na Slovensku 1919 – 1949 –

Русько-український аматорський театр на Словаччині (1919 – 1949).

Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2012. 95 s.

ISBN 978-80-89614-01-1.

Publikácia, ako to je z jej názvu zrejmé, približuje rusínsko-ukrajinské ochotnícke divadlo v rokoch 1919 – 1949. Jozef Šelepec sa na základe svojho dlhoročného výskumu podujal komplexnejšie priblížiť dejiny spomínaného divadla, predovšetkým na území východného Slovenska, pričom svoju pozornosť adresuje lokalitám, v ktorých toto divadlo vznikalo, charakterizuje ich repertoár, prináša zoznam autorov

divadelných hier i samotných odohraných predstavení.

Na začiatku knihy sa nachádza Edičná poznámka Marcely Domenovej, predstavujúca Jozefa Šelepca ako „slavistu, vysokoškolského pedagóga, básnika, a retrospektívneho bibliografa“ (s. 5.), ako aj stručne obsah celého diela. Po nej nasleduje úvodné slovo autora. V ňom zdôvodnil príčiny, vedúce k spracovaniu takejto témy, ako aj pramene, z ktorých čerpal. Inšpirovala ho najmä Bibliografia článkov zo slovenských novín a časopisov 1918 – 1945 a práca Juraja Šerehija – *Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року*. Nosná časť práce je výsledkom analýzy článkov excerptovaných z dobovej rusínsko-ukrajinskej tlače vydávanej na východnom Slovensku.

V rozsahovo kratšej štúdií sa následne autor zaoberá rusínsko-ochotníckym divadlom na Slovensku v rokoch 1919 – 1949. K jeho oživeniu došlo až po vzniku Československej republiky. Podnety pre rozvíjanie ochotníckeho divadla vtedy vychádzali z vlastných potrieb národnostných menšín, ktoré sa v minulosti nemohli realizovať. Aktívni v tomto smere boli najmä kultúrno-osvetoví pracovníci, učitelia, študenti. Predstavenia sa zvyčajne realizovali v období cirkevných i štátnych sviatkov. Ich organizovanie sa najčastejšie konalo v rámci činnosti kultúrno-osvetových spolkov, občianskych a náboženských združení. Rok 1948 je medzníkom vo vývoji rusínsko-ukrajinských ochotníckych divadelných súborov, pretože väčšina hier bola označená ako nepotrebná a reakčná. Svoju úlohu zohral aj vznik

profesionálneho Ukrajinského národného divadla v Prešove v roku 1945.

Po nej sú v práci uvedené jej ďalšie časti: Pramene a ich spracovanie, Ochotnícke divadelné predstavenia, Repertoár rusínsko-ukrajinských ochotníckych divadelných krúžkov, Rusínsko-ukrajinskí autori divadelných hier a Zoznam odohraných divadelných hier.

Publikácia v závere obsahuje aj miestny a menný register, obrazovú prílohu a resumé v slovenskom i anglickom jazyku.

Rusínsko-ukrajinské ochotnícke divadlo na Slovensku 1919 – 1949 je publikácia, ktorou sa Jozefovi Šelepecovi podarilo prispieť k lepšiemu poznaniu kultúrneho života rusínsko-ukrajinskej minority na Slovensku.

Ján Džujko

Rod Sztáray a Michalovce.

Zostavovateľ Vladimír Sekela. Banská Bystrica : PRO vydavateľstvo, 2014. 208 s.

ISBN 978-80-89057-50-4.

Skúmanie histórie a pôsobenia významných šľachtických rodov na území Slovenska sa v posledných rokoch stáva predmetom stále intenzívnejšieho záujmu bádateľov. Výsledkom ich práce je viacero zaujímavých publikácií, ktoré sa z rôznych uhlov pohľadu približujú túto kedysi dôležitú zložku spoločnosti. Jednou z nich je tiež už na prvý pohľad reprezentatívna kniha venovaná známej šľachtickej rodine z východného Slovenska – Sztárayovcom.

Kolektív autorov predstavil celkovo v štrnástich kapitolách rôzneho rozsahu i zamerania jednotlivé osobnosti

tohto rodu, jeho genealógiu, erb, sídla či osudy rodového archívu. Práve prostredníctvom takýchto vybraných celkov sa autori pokúsili vyriešiť základný problém zvolenej témy, jej nesmiernu rozsiahlosť. Zúročili v nich nielen svoje predošlé výskumy, ale i skúsenosti z už vydaných knižných publikácií. Práve to im umožnilo vybrať z množstva zachovaných a postupne spracovávaných informácií nielen tie najdôležitejšie z odborného hľadiska, ale i také, ktoré sú zaujímavé pre laických záujemcov o dejiny nielen zo samotných Michaloviec. Takýto postup má nesporné výhody, práve táto publikácia však ukazuje, že obsahuje i tienisté stránky. Badateľné sú napríklad pri prechode od textu o osobnosti posledného michalovského grófa A. Sztáraya, k podstatne komplikovanejšej a pre bežného čitateľa náročnejšej téme akou je genealógia rodu.

I napriek tomu, že jednotlivé kapitoly sú doplnené často rozsiahlym poznámkovým aparátom, publikácia samotná z hľadiska štruktúry textu i celkového usporiadania patrí skôr do kategórie odborných ako prísne vedeckých prác. To, že je určená skôr širokej verejnosti podčiarkuje jednak spôsob „rozprávania“ v jednotlivých kapitolách, rovnako ako množstvo doplnujúceho sprievodného materiálu. Autori tak zhromaždili a využili naozaj rôznorodé zdroje informácií, od archívnych prameňov, cez publikácie rôzneho charakteru či záznamy z dobovej tlače, až po zaznamenané spomienky členov rodu a obyvateľov regiónu.

Reprezentatívna úprava, rovnako ako niekedy snád' až zbytočne veľkorysé nakladanie s priestorom síce uberá autorom možnosti na poskyto-

vanie ďalších zaujímavých informácií, na druhej strane to však robí z knihy už na prvý pohľad vizuálne príťažlivú záležitosť. Z hľadiska spracovania sledovanej problematiky, odhliadnuc od nejednoznačného používania samotného mena prezentovaného rodu v názve publikácie a následne v texte, publikácia slúži predovšetkým ako predstavenie možností, ktoré u nás stále iba v malej miere spracovaná problematika šľachty pre bádateľov predstavuje. Súčasne naznačuje, ako veľmi môžu byť takéto práce v súčasnosti užitočné, najmä v súvislosti s aktuálnou potrebou popularizácie dejín.

Patrik Derfiňák

A Debreceni Egyetem története 1912 – 2012. Szerk. Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen : Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 576 s. ISBN 978 963 318 190 4.

Rok 2012 mal pre Debrecínsku univerzitu mimoriadny význam. V uvedenom roku totiž uplynulo presne sto rokov od toho, ako uhorské zákonodarstvo ustanovilo založenie univerzity v Debrecíne, ktorá sa postupne stala medzinárodne známou a uznávanou vysokoškolskou inštitúciou, ktorá je dnes výskumným pracoviskom, ktorého poslaním je postráženie a obohatenie univerzálnych vedomostí, mnohostranné obsluženie spoločenských nárokov a prostredníctvom toho aj pomoc pri hospodárskom a duchovnom vzostupe Maďarska.

Uhorský snem v roku 1912 v XXXVI. zákonom článku ustanovil založenie debrecínskej a bratislavskej

uhorskej kráľovskej vedeckej univerzity. Panovník podpísal zákon 7. júla a zákon nadobudol platnosť o 4 dni neskôr. Týmto sa splnil sen obyvateľov Debrecínu. Okrem dvoch už fungujúcich univerzít v Budapešti a Kluži mali aj novozaložené inštitúcie slobodu vo výučbe, ich organizačný štatút, vyučovací a skúšobný poriadok boli určené ministrom náboženstiev a verejného školstva a schválil ich panovník.

Európske univerzity počnúc od 12. – 13. storočia nereprezentovali len najvyššiu úroveň vyučovania, ale znamenali aj spoločný zbor učiteľov a študentov (*universitas magistrorum et scholarium*). V Uhorsku, aj keď sa pokusy o založenie univerzity uskutočnili aj v období pred Moháčom, sa zrodila prvá, dodnes fungujúca univerzita v roku 1635 z iniciatívy Petra Pázmány. Potom nasledovala Univerzita v Kluži v roku 1872 a po nej nasledovali začiatkom 20. storočia univerzity v Debrecíne a Bratislave. V Debrecíne fungovala mestská škola už od roku 1538 a tá realizovala na konci 16. storočia aj vyššiu formu štúdia. Počet študentov na najvyššom stupni postupne rástol, kým na začiatku 17. storočia sa každoročne zapísalo 20 – 30 študentov, v prvej polovici 19. storočia už 400 – 450. Cieľom debrecínskych občanov, ale aj celej reformovanej uhorskej cirkvi bolo, aby sa Reformované kolégium premenilo na univerzitu, a to hlavne potom, ako v rámci kolégia vznikli filozofická, právna a teologická akadémia. Debrecínska univerzita však vznikla po vydaní uvedeného zákona v roku 1912 a stala sa kráľovskou vedeckou univerzitou. Aj uhorská reformova-

ná cirkev mohla považovať univerzitu za svoju, keďže teologická fakulta mala jednoznačný protestantský charakter a vyučujúci na ostatných dvoch fakultách boli tiež absolventmi Kolégia. Univerzita teda pokračuje v šľapajach školy z roku 1538 a právom sa považuje za jej dediča. Vzťahy Kolégia a Univerzity boli aj po roku 1912 úzke a priateľské a nezankli ani po roku 1950, keď Rákosiho a neskôr Kádárov režim hlásal silnú antiklerikálnu ideológiu. Pred založením univerzity fungovalo v meste aj odborné poľnohospodárske vzdelávanie s uznávanou vysokoškolskou, akademickou úrovňou. Netrvalo dlho, kým na univerzite vznikla aj fakulta vzdelávania v agrárnej oblasti a zakrátko vznikla aj lekárska fakulta, ktorá pri založení univerzity ešte neexistovala.

Myšlienka opätovného vytvorenia jednotnej Debrecínskej univerzity nezankli nikdy. Znamením toho bolo založenie Spolku Universitas v 90. rokoch 20. storočia, pripojenie rôznych vysokoškolských inštitúcií k existujúcim trom univerzitám a napokon zdroj integrovanej Debrecínskej univerzity v roku 2000. Do rámca novej univerzity zo zákonných dôvodov nemohla byť začlenená Reformovaná teologická univerzita a Pedagogická vysoká škola pôsobiaca ako jej fakulta. Aj keď sa integrácia neuskutočnila presne podľa predstáv obyvateľov Debrecínu, predsa môžeme povedať, že vznik a pôsobenie jednotnej Debrecínskej univerzity s tromi Centrami, 15 fakultami, vyše 30 tisícami študentov, je veľmi úspešné a že v roku 2000 sa začalo najpozoruhodnejšie desaťročné storočné minulosťi univerzity.

Predkladaná publikácia sa delí na 5 kapitol vrátane prílohy. Pred prvou kapitolou je uvedený predslov rektora Debrecínskej univerzity, prof. Dr. Istvána Fábiana a slovo na úvod od zostavovateľov monografie, emeritných profesorov Istvána Orosza a Jánosa Bartu. Prvá kapitola s názvom Felsőoktatás Debrecenben az egyetemalapítást megelőzően (s. 15 – 55) je venovaná dejinám vysokého školstva v Debrecíne pred založením univerzity. Predstavené je debrecínske Reformované kolégium, ako kolíska Debrecínskej univerzity, potom vývoj agrárneho vysokého školstva v meste a na záver sú uvedené plány na založenie univerzity a napokon samotný vznik Debrecínskej vedeckej univerzity.

Druhá kapitola má názov A megalakulástól az egyetem szétdarabolásáig (1914 – 1949/50, s. 57 – 288) a predstavuje pôsobenie univerzity od založenia po rozdrobenie v rokoch 1949/50. Najprv je pozornosť venovaná výstavbe a pôsobeniu univerzity, ale aj vyučovaniu a vedeckej práci, ktorá prebiehala na nej. Potom je predstavené pôsobenie troch fakúlt, Reformovanej teologickej fakulty, Fakulty práva a Filozofickej fakulty. Záverečné podkapitoly ponúkajú pohľad do pôsobenia Komisie na kontrolu učiteľov a Ústavu na prípravu učiteľov, potom sú predstavené študentské spolky v medzivojnovom období a napokon pomoc pre študentov, kolégiá a športový život debrecínskych študentov.

Zaujímavým faktom je, že zostavovatelia si určili za medzník roky 1949/50 a nie rok ukončenia druhej svetovej vojny. V roku 1945 síce nastali

v Maďarsku zásadné politické zmeny, ktorých vplyv zasiahol aj univerzity, ale obdobie do roku 1949 patrilo organizačne ešte k predošlému medzivojnovému a vojnovému obdobiu, aj keď politický charakter týchto rokov bol značne iný ako predtým. Skutočné zmeny však začínajú až rokmi 1949/50, ktoré priniesli úplnú moc politiky nad univerzitným životom. Nová centralizovaná vysokoškolská politika si nepriala udržať tradičné integrované univerzity s mnohými fakultami, ale skôr zvolila odborné univerzity. V prípade Debrecínskej univerzity nastali zmeny tiež: osamostatnila sa Lekárska univerzita, zrušená bola Fakulta práva a z univerzity odstránili výchovu teológov.

Tretia kapitola s názvom *A debreceni felsőoktatás széttagoltságának kora (1949/1950 – 1999, s. 289 – 464)* pokračuje v predstavení histórie univerzity tentokrát už v období rozdrobenosti, po rokoch 1949/50. Túto kapitolu by sme mohli rozdeliť na dve väčšie jednotky: prvá predstavuje situáciu samotnej univerzity a jednotlivých fakúlt, ktoré zostali v jej rámci, teda hovorí o Vedeckej univerzite Lajosa Kossutha a o jej filozofickej a prírodovedeckej fakulte. Druhá časť kapitoly je venovaná pracoviskám, ktoré štátna moc oddelila od univerzity, t. j. Reformovanej teologickej akadémii, alebo Teologickej univerzite, Lekárskej univerzite, v závere tejto časti je uvedené pokračovanie histórie pôsobenia agrárneho vysokého školstva v Debrecíne v rokoch 1945 – 1999. Medzi uvedené dve väčšie jednotky bola vsunutá ešte jedna podkapitola venovaná Univerzitnej knižnici.

Záverečná kapitola monografie s názvom *Az újraegyesülés időszaka (2000-től napjainkig, s. 465 – 522)* predstavuje obdobie opätovného zjednotenia univerzity. 1. januára 2000 sa zjednotili Vedecká univerzita Lajosa Kossutha v Debrecíne s Debrecínskou lekárskou univerzitou, Debrecínskou agrárno-vednou univerzitou a Pedagogickou vysokou školou Istvána Warghu v Hajdúböszörményi a spoločne tak vytvorili integrovanú Debrecínsku univerzitu. Kapitola predstavuje najprv Spolok Universitas, potom integrovanú univerzitu a jej pôsobenie v rokoch 2000 – 2010. Tretia podkapitola je venovaná problematike zastupovania záujmov poslucháčov v období integrácie a posledná kapitola predstavuje nové fakulty a smery výučby.

V závere monografie sa nachádza príloha, ktorá v tabuľkovej forme uvádza zoznamy mien vedenia univerzity a jednotlivých fakúlt. Rovnako do prílohy bol začlenený aj zoznam obrázkov a zoznam použitých prameňov a literatúry.

Záverom možno skonštatovať, že zostavovateľom a kolektívu autorov sa podarilo vytvoriť veľmi užitočnú publikáciu. Debrecínska univerzita, oslavujúca v roku 2012 svoje centenárrium, sa tak môže pochváliť nielen bohatou históriou, ale aj kolektívnou monografiou, ktorá túto históriu objasňuje a predstavuje dôstojnú spomienku na prvé storočie pôsobenia druhej najstaršej univerzity v Maďarsku.

Tibor Dohnanec

Studia Bibliographica Posoniensia.
Zostavila Miriam Poriezová. Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2014. 184 s. ISBN 978-80-89303-44-1.

Medzi publikáciami, ktoré sa v posledných rokoch venujú otázkam knižnej kultúry, historických knižníc, vydavateľským aktivitám či všeobecne starým tlačiam, si už tradičné miesto získal zborník *Studia Bibliographica Posoniensia*. Pracovníčky Univerzitnej knižnice v Bratislave sa každoročne pri jeho zostavovaní usilujú sústrediť pozornosť na niektorý z problémov spojených s oblasťou dejín knižnej kultúry. Ani zväzok vydaný v roku 2014 nie je v tomto smere žiadnou výnimkou. Jednotlivé texty vybrané redakčným kolektívom i zostavovateľkou sú zamerané na predstavenie možností, ale súčasne i limity, ktoré poskytuje celá škála zachovaného pramenného materiálu spojeného s dejinami knižnej kultúry.

Z hľadiska obsahu možno jednotlivé štúdie zaradené do zborníka rozdeliť do viacerých skupín, práve na základe typu sledovaného prameňa. No napriek tomu, že z hľadiska sledovanej problematiky ide nesporne v každom z uverejnených textov o tematicky zaujímavé materiály, z hľadiska výslednej prezentácie nie všetky sú na rovnakej úrovni. Tento zväzok zborníka podľa nášho názoru dobre dokumentuje výhody i nevýhody, ktoré tento typ vedeckých publikácií má. Každý z autorov má napríklad vlastné videnie stanovenej problematiky, osobitné štylistické i metodické postupy. Z pohľadu samotného čitateľa tak môžu byť nimi prezentované konečné výsledky výskumov vnímané rôzne.

Niektoré texty preto máme tendenciu akceptovať ako zaujímavejšie, iné vzbudia menšiu pozornosť.

Napriek tomu, že žiadnemu z prezentovaných materiálov nemožno uprieť vedeckú hodnotu, ako osobitne zaujímavé z nášho pohľadu by sme chceli vyzdvihnúť aspoň niektoré z uverejnených štúdií. Kvalitatívne i z hľadiska kvantity rozdielnym knižniciam, ktoré vznikali na území viacerých stolíc v rámci dnešného Slovenska v 18. storočí sa venuje T. Janura. V štúdiu, ktorú nazval *Neznáme šľachtické knižnice 18. storočia z Liptovskej, Trenčianskej a Zvolenskej stolice*, po všeobecnejšom úvode do sledovanej problematiky predstavil niekoľko konkrétnych, pôvodných knižníc. Ich veľkosť, jazykové i obsahové zameranie boli rozdielne, pričom spravidla odrážali spoločenské a majetkové postavenie svojho vlastníka.

Osudom iba jednej, pritom obsahovo veľmi zaujímavej súkromnej knižnice budovanej predovšetkým na prelome 19. a 20. storočia, sa venuje Z. Perlecká. V texte s názvom *Rukopisy a vzácne tlače v knižnici Jozefa Bellaiho*, popisuje vznik knižnej zbierky a jej odovzdanie vo forme daru do zbierok Univerzitnej knižnice v Bratislave. I keď sa darovanie kníh a rukopisov uskutočnilo už v roku 1924, celkové zhodnotenie jednotlivých tlačí, najmä vo vzťahu k unikátnym materiálom si vyžiadalo dlhší čas. To, že v podstate dodnes je potrebné upresňovať niektoré informácie spojené s dielami a rukopismi pôvodnej Bellaiho zbierky len ukazuje, koľko náročnej práce je ešte potrebné realizovať pri spracovaní a celkovom zhodnotení jednotlivých zachovaných historických knižných fondov.

Súkromná korešpondencia predstavuje významný a v poslednom období stále populárnejší prameň, ktorého význam pre mapovanie rôznych problémov spojených s knižnou kultúrou je nesporný. P. Bulková sa v texte *Komunikačné siete v poslednej tretine 18. storočia. Korešpondencia Johanna Scholtza a Johanna Jacoba Gebaue- ra*, usiluje na základe zachovanej korešpondencie predstaviť komunikačné možnosti, ktoré existovali koncom 18. storočia v rámci vzťahov medzi kníhkupcami, vydavateľmi a zákazníkmi. Stredoeurópske obchodné trasy sleduje predovšetkým prostredníctvom menej známeho rodáka zo spíšskej Ľubice, J. Scholtza. Tento spíšský učiteľ a vzdelanec udržiaval kontakty s viacerými oblasťami, osobitne intenzívne však s obchodníkmi z mesta Halle. Predmetom obchodu či výmeny pritom neboli iba samotné knihy, ale tiež rôzne technické novinky, semená rastlín či zbierky hmyzu. Nemenej zaujímavá je tiež realizácia výsledného finančného vyrovnania jednotlivých obchodov.

Oslavné básne venované členom panovníckej rodiny nepatria spravidla z hľadiska záujmu bádateľov medzi frekventované témy. Napriek tomu aj príspevok E. Juríkovej nazvaný *Pa-*

novníčka Mária Terézia v latinských textoch z obdobia baroka dokazuje, že ide o pozoruhodnú problematiku, ktorá sa najmä vo vzťahu k panovníčke Márii Terézii vyznačuje značným množstvom i pestrosťou foriem. Autorka textu v tomto smere svoju pozornosť venuje najmä prácam z prostredia jezuitskej Trnavskej univerzity, pričom s jej tvrdením o užitočnosti skúmania a využívania pestrej škály takejto propagandisticky orientovanej spisby ako historického prameňa možno len súhlasiť.

Zborník *Studia Bibliographica Posoniensia* za rok 2014 prináša pre záujemcov o dejiny knižnej kultúry tradične pomerne pestrý súbor príspevkov. Približuje viaceré nové, zaujímavé zistenia. Na ich základe tak môžeme lepšie zhodnotiť doteraz neznáme aspekty každodenného života ľudí pracujúcich s knihami, ich zákazníkov či zberateľov. Súčasne však, ako to už býva v podobných prípadoch zvykom, otvára i niektoré nové témy či problémy. Ich uspokojujúce vyriešenie si v budúcnosti bude vyžadovať ďalší záujem a predovšetkým neúnavnú prácu bádateľov zaujímajúcich sa o dejiny knižnej kultúry na Slovensku i v zahraničí.

Patrik Derfiňák

Autori čísla:

doc. PhDr. Nadežda JURČIŠINOVÁ, PhD.

Prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.

Mgr. Annamária KÓNYOVÁ, PhD.

JUDr., Mgr. Jozef KUŠNIR

doc. PhDr. Igor LICHTÉJ, CSc.

Mgr. Adriána VOLANSKÁ

Prof. PhDr. Viera ŽEMBEROVÁ, CSc.

Recenzenti čísla:

doc. Mgr. Ján ADAM, PhD.

doc. PhDr. Ľubica BABOTOVÁ, CSc., Dr. h. c.

doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.

PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Mgr. Marcela DOMENOVÁ, PhD.

doc. PhDr. Ľibuša FRANKOVÁ, CSc.

doc. PhDr. Ľubica HARBULOVOVÁ, CSc.

prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého

čísla vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciam.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and vi-*

ticulture. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

č. 2/2014, roč. 14

Jazyková úprava
autori, Mgr. Lucia Šteflová

Anglické abstrakty
autori a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita v Prešove

Zodpovedný redaktor
PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD.

Pre
Inštitút histórie na Filozofickej fakulte
Prešovskej univerzity v Prešove
a
Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrohistorického výskumu
Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo
Vydavateľstvo Prešovskej univerzity
v roku 2014

Technický redaktor
Marek Sedlák

ISSN 1336-7528
Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11